

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TARİHİ KENTSEL
ÇEVREDE MEKÂNLAR ÜZERİNDEN BİR SEMT OKUMASI:
CAĞALOĞLU SEMTİ ÖRNEĞİ**

MELEK YALVAÇ

2501151343

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ömer Karaoğlu

İstanbul - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MELEK YALVAÇ Numarası : 2501151343
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : İSTANBUL ARŞTIRMALARI Danışmanı : DOÇ.DR.ÖMER KARAOĞLU
Tez Savunma Tarihi : 11.04.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TARİHİ KENTSEL ÇEVREDE MEKANLAR ÜZERİNDEN BİR SEMT OKUMASI: CAĞALOĞLU SEMTİ ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.AHMET KALA		
2- PROF.DR.KAYA BAYRAKTAR	—	—
3- DOÇ.DR.ÖMER KARAOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- - DR.ÖĞR. ÜYESİ YAKUP AKKUŞ		
2-- DR. ÖĞR.ÜYESİ KENAN DEMİR		Kabul

ÖZ

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TARİHİ KENTSEL ÇEVREDE MEKÂNLAR ÜZERİNDEN BİR SEMT OKUMASI: CAĞALOĞLU SEMTİ ÖRNEĞİ

Melek YALVAÇ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları doğrultusunda hayata geçirilen reformlar kent mekânında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Tanzimat'tan sonra uygulanmaya konulan yeni bürokratik örgütlenme modeli, modern eğitim kurumlarının teşekkülü, yazılı basının ortaya çıkışı ve yayıncılığın gelişimi ile birlikte Cağaloğlu, 19. yüzyıl İstanbul'unun merkez semtlerinden biri olmuştur. Semt, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde yönetim ve idare mekânları ile kültür mahfillerinin bir arada ve sürekli etkileşim halinde bulunduğu bir yerdir. Bu mekânların birlikteliği semte siyasal ve kültürel bir kimlik kazandırmıştır. Başta Bâbîâli kompleksi ve çevresinde kümelenen bürokratik kurumlar olmak üzere bazı ekonomik ve siyasi kuruluşlar, parti merkezleri, dernekler ve mektepler semtin siyasal kimliğinin mekânsal göstergeleridir. Semtin kültürel kimliğini oluşturan ana mekânlar ise matbaa daireleri, gazete idarehaneleri, kiraathaneler ve kitapçı dükkânlarıdır. Bu çalışmada, Cağaloğlu semtinin siyasal ve kültürel kimliği semtte bulunan mekânlar üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Cağaloğlu hafıza mekânı olarak ele alınmış ve kolektif bellekte yer alan bu iki kimlik üzerinden, 1840-1950 yılları arasında semtin geçirdiği değişim ve dönüşüm ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cağaloğlu, Mekân, Kimlik, Hafıza, Yönetim ve İdare, Kültür, Osmanlı Modernleşmesi

ABSTRACT

READING A DISTRICT IN URBAN HISTORIC NEIGHBOURHOODS FROM TANZİMAT TO REPUBLIC: CASE OF CAĞALOĞLU

MELEK YALVAÇ

The reforms which were carried into effect in trials of modernization at Ottoman Empire brought about many important changes in urban spaces. With the new bureaucratic organization model which were put into practice after Tanzimat, the establishment of publishing, Cağaloğlu became one of the most famous city center of 19th century's İstanbul. Cağaloğlu was a place always in contact with management and administrative places and culture area both in Ottoman period and the Turkey republic period. The combination of these places gained a political and cultural identity to the city. Principally Bâbiâli complex and the bureaucratic institutions around it, then economic and political institutions, political party centers, association, schools are spatial indicators of political identity of city. And the main places forming the cultural identity of the city are the printing houses, newspaper offices, coffee houses and bookstores. In this thesis, Cağaloğlu's political and cultural identity were analyzed through places in city. Cağaloğlu was considered as a memory place of and the changes and the transformation of which the city had experienced in between 1840-1950 were discussed through these two identities which take place in collective memory.

Key words: Cağaloğlu, Place, Identity, Memory, Management and Administration, Culture, Ottoman Modernization.

ÖNSÖZ

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek çok siyasi ve kültürel olaya tanıklık etmiş bir semti mekân, insan ve zaman bağlamında incelemektedir. Çalışmada, semt mekânlarının mimari öğeler olarak değerlendirildiği çalışmalardan farklı olarak, semtteki mekânların tarihi kimlikleri ve bunların kolektif hafızada yer alan anlamları üzerine yoğunlaşmıştır. Kent mekânında yer alan kimi öğeler, örneğin bir sokak, cadde, bina ya da tümüyle bir semt ya da mahalle bazen fiziki bir yapıdan çok daha fazlasını ifade eder. İçinde insanın yaşadığı mekân tek tek bireylerin hafızasında belirli anlamlar yüklenip kişisel belleğin oluşmasını sağladığı gibi toplumsal belleğin oluşumunda da önemli rol oynar. Eğer bir mekânın toplumsal bellekte güçlü bir karşılığı varsa o mekân zaman içerisinde fiziki olarak yok olsa da toplumsal hafızadan hemencecik kaybolmaz.

Cağaloğlu, toplumsal bellekte güçlü bir karşılığı olan, İstanbul'un özel semtlerinden biridir. Semt, Osmanlı ve Cumhuriyet İstanbul'unun siyasi ve kültürel hafızasının adeta depolama alanıdır. Bugün semtin eski kimliklerinin göstergesi olan mekânların pek çoğu kaybolmuştur. Her ne kadar 1950'lerden beri semt mekânında büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmakta olsa da eski kimliğe dair çağrışımlar, anlatılar kolektif hafızada halen canlılığını korumaktadır.

Beni Cağaloğlu'nu çalışmaya yönlendiren ana saik lise ve üniversite yıllarımda büyük bir keyifle okuduğum Tanzimat dönemini ve sonrasını konu alan romanlardaki Cağaloğlu'nda bulunan mekânlara yönelik tasvirlerin ve anlatıların gerçekliğinin peşinden gitmek arzusuydu. Danışmanlığımı büyük bir nezaketle kabul edip çalışmamın başından itibaren beni destekleyen ve yönlendiren, sorularıma büyük bir hoşgörü ile cevap veren danışman hocam Doç. Dr. Ömer Karaoğlu'na arz-ı teşekkür ederim.

Bu konuyu çalışmak istediğimi söylediğimde beni yüreklendiren ve tez çalışmam süresince desteğini ve yardımını esirgemeyen Dr. Şevket Kamil Akar'a ayrıca şükranlarımı sunarım. İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı'nda görevli bütün hocalarıma ve tezin yazım sürecinde konuyla ilgili ufuk açıcı sohbetleri ve değerli

eleştirileri için Havva Yılmaz'a ve Ayşe Didem Taygur'a çok teşekkür ederim. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İSAM Kütüphanesi, Bilim ve Sanat Vakfı çalışanlarına ve bu kurumların banilerine, araştırmacıları teşvik eden yardımları ve destekleri için müteşekkirim. Eğitim hayatım boyunca her zaman en büyük destekçim olan aileme ve bilhassa yol arkadaşım Babam Ahmet Yalvaç'a çok teşekkür ederim.

İstanbul, 2019

Melek Yalvaç

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	X
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	XI
HARİTALAR LİSTESİ.....	XIV
KISALTMALAR LİSTESİ	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CAĞALOĞLU SEMTİ VE SINIRLARI

1.1. Sementin Tarihi Gelişimi ve İskân Özellikleri	11
1.2. Sementte Meydana Gelen Depremler ve Yangınlar	21
1.3. Sementin Kültür Mirası Mimari Eserleri.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASİ VE İDARİ MERKEZ OLARAK CAĞALOĞLU

2.1. Sementin Siyasal Kimliğinin ve Kamusal İmajının Oluşumu	47
2.2. Osmanlı Bürokratik Reformu’nun Mekâna Yansımaları.....	48
2.3. Sementin Yönetim ve İdare Mekânları.....	51
2.3.1. Bâbîâli Kompleksi.....	51
2.3.1.1. Bâbîâli’nin Teşekkülü.....	51
2.3.1.2. Bâbîâli Yangınları ve Çevresine Etkileri	57
2.3.1.3. Bâbîâli Kalemleri ve Daireleri.....	64

2.3.1.4. Bâbîâli'nin Siyasal Hafızası.....	69
2.3.2. İstanbul Şehremaneti.....	74
2.3.3. Zaptiye Dairesi.....	78
2.3.4. Ticaret Nezareti	80
2.3.5. Nafia Nezareti / Rauf Paşa Konağı	81
2.3.6. İran Elçiliği	84
2.3.7. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi	87
2.3.8. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi.....	90
2.3.9. Mektepler.....	94
2.3.9.1. Valide Mektebi	96
2.3.9.2. Lisan Mektebi.....	99
2.3.9.3. Mülkiye Mektebi	101
2.3.9.4. Cağaloğlu Kız Enstitüsü/ Bülbül Tefvîk Paşa Konağı.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASIN ve YAYIN MERKEZİ OLARAK CAĞALOĞLU

3.1. Semsin Kültürel Kimliğinin Oluşumunda Basın ve Yayının Etkisi	107
3.1.1. Matbaanın Osmanlı Devleti'ne Girişi.....	109
3.1.2. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Basın	112
3.1.3. II. Meşrutiyet ve Sonrasında Basın	114
3.2. Bâbîâli'nin uğrak mekânları	118
3.2.1. Bâbîâli Caddesi	118
3.2.2. Kıraathaneler.....	161
3.2.2.1. Meserret Kıraathanesi.....	165
3.2.2.2. İkbal Kıraathanesi.....	170
3.2.2.3. İhsan Kıraathanesi	175
3.2.3. Kitapçı Dükkânları	176
3.2.4. Sucu Kosti'nin Dükkânı	198
3.2.5. Gazete ve Matbaa İdarehaneleri.....	199
3.2.5.1. Mahmud Bey Matbaası	204
3.2.5.2. Kırkanbar Matbaası	204

3.2.5.3. Servet-i Fünûn Matbaası	205
3.2.5.4. Mâ'lûmât Matbaası.....	208
3.2.5.5. Sabah Gazetesi Matbaası.....	209
3.2.5.6. Hilal Matbaası	211
3.2.5.7. İctihad Evi	212
3.2.5.8. Diğerleri	214
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	219
EKLER	248

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Camii Ve Mescitler.....	248
Tablo 2. Medreseler.....	252
Tablo 3. Tekke, Sarnıç ve Çeşmeler.....	254
Tablo 4. Hamamlar.....	257
Tablo 5. Vilayet Konağı’ndan Sirkeci’ye Doğru Sağ Taraf, 1946.	131
Tablo 6. Vilayet Konağı Karşısından Sirkeci’ye Doğru Sol Taraf, 1946.....	138
Tablo 7. Bâbîâli Caddesi, Vilayet Önünden Sol Kaldırımını Takiben, 1951	147
Tablo 8. Bâbîâli Caddesi, Vilayet Önünden Sağ Kaldırımını Takiben, 1951	154
Tablo 9. 1998 yılında Bâbîâli Caddesi’ndeki Müesseseler	158
Tablo 10. Bâbîâli’deki Kitapçılar, 1880-1941.....	180

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Cigalazade Yusuf Sinan Paşa	12
Fotoğraf 2: Başkentlik Tacının Ankara'ya Verilmesini Gösteren Karikatür, 1923. .	17
Fotoğraf 3: Cağaloğlu, t.y	18
Fotoğraf 4: Ankara Caddesi, 1960'lar.....	20
Fotoğraf 5: Hocapaşa Yangınının Yayıldığı Alan, 1865.	23
Fotoğraf 6: Hocapaşa Yangınından Sonra Düzenlenen Ana Caddeler	24
Fotoğraf 7: İstanbul Valilik Binası	27
Fotoğraf 8: Bâbîâli Binası, 1867.....	28
Fotoğraf 9: Bâbîâli Binası, 19. yüzyıl sonu.....	28
Fotoğraf 10: Nallı Mescid (Eski hali)	29
Fotoğraf 11: Nallı Mescid (Yeni Hali).....	30
Fotoğraf 12: Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi	31
Fotoğraf 13: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti	32
Fotoğraf 14: İran Konsolosluğu.....	32
Fotoğraf 15: İstanbul Erkek Lisesi.....	33
Fotoğraf 16: Eski Cumhuriyet Gazetesi Binası	33
Fotoğraf 17: Rüstem Paşa Medresesi İç Mekân.	34
Fotoğraf 18: İl Milli Eğitim Müdürlüğü/ Rauf Paşa Konağı	35
Fotoğraf 19: Hadım Hasan Paşa Medresesi, 1905.....	36
Fotoğraf 20: Hadım Hasan Paşa Medresesi, 2018.	37
Fotoğraf 21: Cezeri Kasım Paşa Camii.....	38
Fotoğraf 22: İl Kültür Turizm Müdürlüğü	38
Fotoğraf 23: Mahmud Nedim Paşa Türbesi	39
Fotoğraf 24: Cağaloğlu Anadolu Lisesi	40
Fotoğraf 25: II. Mahmud Türbesi	40
Fotoğraf 26: Hoca Rüstem Medresesi/TYB İstanbul Şubesi	41
Fotoğraf 27: Hacı Beşir Ağa Külliyesi, Camii, 2018.....	42
Fotoğraf 28: Nuruosmaniye Camii	43
Fotoğraf 29: Cağaloğlu Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi.....	44

Fotoğraf 30 : Molla Fenari Camii.....	45
Fotoğraf 31: İstanbul Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Moda Tasarım Merkezi ..	45
Fotoğraf 32: Fatma Sultan Camii Kalıntısı	55
Fotoğraf 33: Fatma Sultan Camii	55
Fotoğraf 34: L. Frager tarafından hazırlanan krokiye göre çizilen resim	62
Fotoğraf 35: Bir Maliye Kaleminin içi, İstanbul, 18. yüzyıl sonu.	66
Fotoğraf 36: Bâbîâli Baskını sırasında Bâbîâli'nin Önü, 1913.	73
Fotoğraf 37: Rauf Paşa Konağı Eski Hali, 19.yüzyıl sonları	82
Fotoğraf 38 : Rauf Paşa Konağı Yanmadan Önce, t.y	83
Fotoğraf 39: Şah Muzafferüddin Sefaret Binası Önünde, 1900.....	86
Fotoğraf 40: Düyun-ı Umûmiye İdaresi Binası, 19.yüzyıl.....	89
Fotoğraf 41: Kırmızı Konak Kullanılabilir Durumdayken	92
Fotoğraf 42: Kırmızı Konak, 2018.	93
Fotoğraf 43: Lisan Mektebi Binası	101
Fotoğraf 44: Mülkiye Mektebi Osmanlı Dönemi, t.y.....	102
Fotoğraf 45: Ma'lûmât Matbaası'ndan Bâbîâli Caddesi, 19. yüzyıl sonu.....	119
Fotoğraf 46: Karakol Cemiyeti Binası ve Resne Fotoğrafhanesi, 1920.	125
Fotoğraf 47: Müvezzi Kenan.....	127
Fotoğraf 48: Bâbîâli Caddesi, t.y	128
Fotoğraf 49: Patlamada Yıkılan Binalar, 1959.	145
Fotoğraf 50: Patlama Sonrasında Meserret Oteli, 1959.....	145
Fotoğraf 51: Tan Matbaası, 1959.	146
Fotoğraf 52: Meserret Kıraathanesi t.y.....	166
Fotoğraf 53: Meserret Oteli, Restorasyon Sonrası, 2018.....	169
Fotoğraf 54: İkbal Kütüphanesi, t.y.....	193
Fotoğraf 55: Bâbîâli Caddesi'nde Kitapçılar, t.y	195
Fotoğraf 56: Bâbîâli Caddesi'nde Yazarlar,1936.....	197
Fotoğraf 57: Bâbîâli Caddesi'nde Mahmud Yesari, 1936	197
Fotoğraf 58: Bâbîâli Caddesi'nde Kariktürist Cemal Nadir, 1936.....	197
Fotoğraf 59: Servet-i Fünûn Matbaası, Nuruosmaniye, 1912.....	206
Fotoğraf 60: Servet-i Fünûn Mürettiphanesi	207

Fotoğraf 61: Servet-i Fünûn Kâğıt Deposu	208
Fotoğraf 62: İctihad Evi	213

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Cağaloğlu Senti ve Sınırları, 2018.	9
Harita 2. Goad Haritası'nda Cağaloğlu ve çevresini içeren paftalar, 1904.....	10
Harita 3. Alman Mavileri Haritası'nda Cağaloğlu ve çevresi, 1913-1914.	11
Harita 4: Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası'nda Çiftesaraylar Arsası, 1872	14
Harita 5: Alman Mavileri Haritası'nda Fatma Sultan Cami, 1913-1914.....	54
Harita 6: Suat Nirven Haritası'nda Güle Güle Apartmanı, Pafta 63,81,82, 1952	77
Harita 7: Ayverdi Haritası'nda Zaptiye ve Şehremaneti binası, 1882	79
Harita 8: Goad Haritası'nda Büyük Zabtiye Sokak ve Ticarethane Sokak, 1904.....	81
Harita 9: Cağaloğlu'nda bulunan Okullar, Goad Haritası, 1904	96
Harita 10: Mülkiye Mektebi ve Darülmaarif, 1904	97
Harita 11: Lisan Mektebi'nin bulunduğu arsa, 1904	100
Harita 12: Goad Haritası'nda Bülbül Tefvîk Paşa Konağı Arsası, 1904	106

KISALTMALAR LİSTESİ

A.} MKT. MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
A.e.	: Aynı Eser
a.e.g.	: Adı Geçen Eser
A.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.Ş.	: Anonim Şirket
BEO.	: Bâb-1 Ali Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DBİA.	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Der.	: Derleyen
DH.MKT.	: Dâhiliye Mektubi Kalemî
DH.UMVM.	: Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
ITK	: Islahat-ı Turuk Komisyonu

İBB. : İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İTC. : İttihat ve Terakki Cemiyeti

M. : Miladi

MF.MKT. : Maarif Mektubi Kalemi

s. : Sayfa

ss. : Sayfa Sayısı

s.y. : Sayfa Yok

TT. : Taha Toros

t.y. : Tarih Yok

Y...PRK..ŞH.. : Yıldız Şehremaneti Maruzatı

Yay. : Yayınlayan

GİRİŞ

“Mekânlar cismen yıkılmış olsalar dahi, o mekânda asırlarca zikredilen kelamın manevi izleri oradadır ve o izler orada kaldıkça o mekân hükmen ve manen kimliğini korur.”¹

Mekân, hem kolektif belleğin hem de kişisel belleğin kurgulanmasında yer görevi (locus) görür. Bu sırada bir taraftan da mekânın kendi belleği oluşur ve bu da şimdiki zamana ait gerçeğin tanımını yapmamıza yardımcı olur. Mekânın, teknik ve estetik yönü olduğu gibi toplumsal bir niteliği de vardır. Mekânların fiziksel özellikleri, mimarisi, mekânsal düzen ve üslubuna ilişkin özellikler onun teknik ve estetik yönünü içerirken; hatıralarımızı koruması, kolektif düşüncenin oluşması ve temsili için uygun koşulları hazırlaması onun toplumsal niteliğini ifade eder.²

Pierre Nora’nın “*hafıza mekânları*” diye isimlendirdiği ve birden çok boyuta sahip önemli buluşma yerleri, toplumsal ve kültürel belleğin taşıyıcısı ve kolektif düşüncenin temsil edildiği yerlerdir. Bu mekânların, tarihi, psikolojik, etnografik, siyasi ve edebi boyutu vardır. Nora’ya göre hafıza mekânları fiziki mekânlarla sınırlı değildir. Müzeler, arşivler, mezarlıklar, koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşımlar, tutanaklar, kutsal yerler, dernekler bazen bir sokak, bir cadde ya da semt kolektif hafızanın şekillendiği yerlerdir. Tüm bu öğeler zamanla toplumsal ve kültürel bellekte belirli bir anlamı ifade eder hale gelir.³

Mekân ve insan arasındaki ilişki ise çift yönlüdür. Mekân, üzerinde yaşayan grubun izlerini taşıdığı gibi, grupta mekânın izlerini taşır. Mekânın her vechesinin, her ayrıntısının yalnızca o mekân üzerinde yaşayanların anlayabileceği bir anlamı vardır. Zaman içerisinde mekânda yaşanan değişimler grubun da değişmesine yol

¹ Ahmet Davutoğlu, **Şehirler Ve Medeniyetler**, 16. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2016, s. 49.

² Serpil Özaloğlu, “Hatırlamanın Yapıtışı Mekânın Bellek İle ilişkisi Üzerine”, **Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Der. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 13.

³ Pierre Nora, **Hafıza Mekânları**, Ankara, Dost Kitabevi, 2006, s. 10- 23.

açar. Doğal olarak o andan itibaren ne mekân aynı mekândır ne de grup aynı gruptur. Bununla birlikte artık kolektif hafıza da aynı kalmaz.⁴

Bu açıdan bakıldığında Cağaloğlu, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve kültürel belleğini oluşturan, tam anlamıyla bir hafıza mekânıdır. Semtin sokakları, caddeleri, binaları geçmiş zamanlara ait küçük bir hatıranın taşıyıcısı oldukları gibi devlet, toplum, kültür veya ideoloji gibi daha büyük meselelerin açıklanmasına olanak sağlayan somut imgelerdir.

19. yüzyıl anlatıları sıklıkla Galata ve Beyoğlu'ndan söz eder. Burada oluşan kültür Osmanlı modernleşme dönemi diye adlandırılan yüzyılın simgesi olarak Batılılaşma dönemi romanlarında dahi ana mekân olarak yer alır. Ayrıca pek çok tarihçi tarafından Galata ve Beyoğlu'nun, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin simge semtleri olarak kabul edildiği görülmektedir.⁵ Seyyahların, elçilerin ve modernleşme dönemi Osmanlı edebiyatçıların eserlerinde Galata ve Beyoğlu ile beraber Boğaziçi, adalar ve sayfiye semtleri gibi belirli kent parçaları -ama hep aynı kent parçaları- güzel bulunmakta ve eserlerde sürekli bu kent parçalarının güzellemesi yapılmaktadır. Kocamustafapaşa, Vefa, Çemberlitaş, Aksaray, Eminönü gibi semtlerden neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Bu semtlerin herhangi bir estetik anlamı olduğundan söz edene ve hatta yazana da pek rastlanılmamaktadır.⁶

Yine bu dönemde gazetelerde yer alan hırsızlık, cinayet, kavga gibi sosyal vakaların çoğunlukla Galata ve Beyoğlu cihetinde ya da Gedikpaşa, Süleymaniye, Eyüp gibi semtlerde meydana geldiği görülmektedir. Modernleşme dönemi romanlarında Tarihi Yarımada'da bulunan paşa konaklarının ve Bâbiâli kalemlerinin tasvirleri ve sık sık meydana gelen yangınları bildiren gazete haberleri dışında Suriçi'nin 19. yüzyıldaki mekânsal görüntüsüne ait bilgiler neredeyse yok

⁴ Maurice Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, Çev. Banu Barış, Ankara, Heretik Yayınları, 2017, s. 142.

⁵ Selçuk Mülayim, "XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u", **İstanbul Şehir ve Medeniyet**, Haz. Şevket Kamil Akar, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 88-89.

⁶ Uğur Tanyeli, "İstanbul'u Yazmak", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. VIII, No: 16, İstanbul, 2010, s. 265.

denecek kadar azdır. Tanyeli'nin ifadesiyle 19. yüzyıl İstanbul anlatılarında turistik denilebilecek bir anlatımla mekânı tüketme yarışı vardır.⁷

Oysaki İstanbul bu yüzyılda pek çok farklı coğrafi kesimde modernleşme sürecine bir şekilde temas etmiştir. Bu süreçte bazı semtler eski önemini yitirirken bazıları ise yeniden canlanmaya başlamıştır. Suriçi, Fatih, Eyüp gibi eski semtler gittikçe gözden düşmüş, Bâbüâli, Eminönü-Sirkeci, Galata, Beyoğlu, Şişli ve Boğaziçi daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. Bu dönemde siyaset, bürokrasi, ekonomi, kültür ve sanat alanında meydana gelen gelişmelerin kentsel mekâna yansımaları olan, yeni mimari akımlarının etkisi ile çoğunlukla sur dışına Boğaziçi kıyılarına inşa edilen saraylar, konaklar ve köşkler batılılaşmanın ve değişimin habercisi olmuştur.⁸

19. yüzyılda yaşanan biri ekonomik diğeri siyasi iki olay Osmanlı kent yapısında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Birincisi 1838 İngiliz Ticaret anlaşması ile simgelenen ekonominin dışa ve kapitalizme açılma süreci, ikincisi ise 1839 Tanzimat'ın ilanı ile simgelenen yeni yönetim arayışları ve batılılaşma sürecidir. Kurumsal değişimlerin başlangıcı olarak kabul edilen bu tarihler aslında çok önceden başlayan değişimlerin bir sonucudur. Yönetimde ve ekonomide içine girilen bu yeni ilişkiler yeni kentsel merkezler, yeni altyapılar ile yeni kurumları gerektirmiş ve yeni dönemde geleneksel Osmanlı kent yönetimi kurumlarının yerini modern, Avrupa tarzı kurumlar almaya başlamıştır.⁹

Tanzimat'la birlikte merkez ve taşrada inşa edilmeye başlanan ve yerel yönetim sisteminin bir tezahürü olan hükümet konakları, yeni haberleşme ve ulaşım ağları, modern eğitim kurumları, iç güvenliği sağlamak üzere inşa edilen kamu yapıları Osmanlı kentlerinin mekânsal yapısına ilk kez katılan mimari örneklerdir. Geleneksel Osmanlı kentinde kent merkezini cami, mescit ya da bedesten oluşturmaktayken Tanzimat'la beraber idari-kurumsal yapılar ve çevresi kent merkezi olmaya başlamıştır. Kent merkezi artık hükümet konağı, kışla, idadi, rüştiye

⁷ A.e., s. 265.

⁸ Mülayim, a.g.e., s. 88-89.

⁹ İlhan Tekeli, **İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 38.

gibi yeni okullar ile adliye binası, jandarma dairesi, belediye binası, istasyon, postane, hapishane gibi yapıların bir arada bulunduğu yeni kamusal alandır.¹⁰

Cağaloğlu, 19. yüzyılda yaşanan kurumsal değişimlerin ve ortaya çıkan bu yeni kamusal alanın başkent İstanbul'da deneyimlendiği yerdir. Bu dönemde modernleşme çalışmaları doğrultusunda gerçekleştirilen reformlar, semtin fiziki/mimari ve sosyo-kültürel yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Tanzimat'ın getirdiği yeni bürokratik örgütlenme modelinde devlet işlerinin artık paşa konaklarında değil de ayrı devlet dairelerinde görülmeye başlaması, yeni bürokrasi binalarının Bâbîâli binası etrafında kümelenmesine neden olmuş ve böylelikle semt kent merkezinin yeni çekim noktası haline gelmiştir.¹¹

Tanzimat dönemi modernleşme hareketlerinin semte bir etkisi de kültürel alanda yaşanan gelişmeler ile olmuştur. Özellikle 1830'lardan itibaren gazetenin Osmanlı dünyasına girmesi ile birlikte, Bâbîâli Caddesi ve Ebussud Caddesi üzerinde bir biri ardına matbaalar açılmaya başlamıştır. Gazete, kitap ve dergi yayıncılığının Tanzimat'tan sonra hızla artması ile semt, matbaa dairelerinin, gazete idarehanelerinin, kitapçı dükkânlarının ve kiraathanelerin kümелendiği, dönemin aydınlarının ve edebiyatçıların en önemli uğrak mekânlarından biri haline gelmiştir. Siyaset, edebiyat ve sanatın hem üretiminin hem de eleştirisinin yapıldığı bu mekânlar 19. yüzyılda "kültür" üretimin gerçekleştiği mekânlardır. Osmanlı entelektüelleri ya da elitleri aracılığıyla gerçekleştirilen bu kültür üretimi 17. yüzyılda Avrupa'da yaşanan burjuva kamusalılığının oluşumu ile oldukça büyük benzerlikler taşır. Bir "gazete" çıkarma fikri ilk kez 17. yüzyılın ortalarında Fransa, İngiltere ve Almanya'da okuma salonlarında ve kafelerde bir araya gelen aydınlar ve entelektüeller tarafından ortaya atılmıştır. Yine bu mekânlarda bir araya gelen aydınların sohbetleri ve tartışmaları Avrupa'da saraydan bağımsız, siyasal ve edebi bir kamunun oluşmasını sağlamıştır.¹² Osmanlı Devleti'nde kamuoyunun oluşumu, siyasal ve edebi eleştirinin ortaya çıkışı Avrupa'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra, yine

¹⁰ Yasemin Avcı, **Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Dönemi Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 66 - 67.

¹¹ Tekeli, **a.g.e.** s. 38.

¹² Jürgen Habermas, **Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü**, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 100-103.

gazete vasıtasıyla Cağaloğlu ve çevresinde bulunan benzer mekânlarda gerçekleşmiştir.

Cağaloğlu Tarihi Yarımada'da Sultanahmet, Beyazıt ve Sirkeci-Eminönü aksı içinde bir geçiş güzergâhı olarak Süleymaniye, Ayasofya, Sultanahmet, Hipodrom gibi tarihi yapıların arasında yer alan, İstanbul'un fethinden itibaren sadrazam, ulema ve paşa konaklarının mukim olduğu Osmanlı İstanbul'unun önemli semtlerinden biridir. Adını, İtalyan asıllı bir Osmanlı Paşası olan Cigalazade / Cağalazade Yusuf Sinan Paşa'nın (1544-1606) burada bulunan sarayından alan semt, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı sadrazamlarının hem resmi konutunun hem de hususi ikametgâhının yer aldığı önemli bir yerdir. 1650'lerde halk arasında *Paşa Kapısı* da denilen sadrazam sarayının bugün, Alayköşkü Caddesi'nde, İstanbul Valilik binasının bulunduğu alanda teşekkül etmesiyle birlikte semt "siyasi" bir kimlik kazanmış ve bu kimliğini Cumhuriyet kurulana kadar sürdürmüştür.

19. yüzyılda Türkçe basın ve yayının, gazete ve matbaa idarehanelerinin semtte toplanmaya başlaması ile bu siyasi kimliğe "kültürel" bir kimlik daha eklenmiştir. Son dönem Osmanlı aydınlarının, edebiyat ve düşünce dünyasının önemli isimlerinin bir önceki yüzyılda en önemli iletişim mekânı olan paşa konakları ve yalılara bu dönemde Cağaloğlu'nda bulunan gazete ve matbaa daireleri, kitapçı dükkânları ve kiraathaneler eklenmiştir. Böylelikle semt, 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'un yeni kültür mahfili olarak yükselmeye başlamıştır. Cağaloğlu bu kültürel kimliğini -dönem dönem bazı değişim ve dönüşümler olmuş olsa da- 1980'lere kadar muhafaza etmeyi başarmıştır.

Bu çalışmanın amacı Cağaloğlu'nun, 1839 Tanzimat'ın ilanından 1950'lere kadar geçen sürede geçirdiği değişim ve dönüşümü semtin siyasal ve kültürel kimliği üzerinden anlamaya çalışmaktır. Bu doğrultuda çalışmada, 1839-1950 arası dönemde semtin yönetim ve idare mekânları ile kültür mekânlarına odaklanılmıştır. Belirtilen dönemde, mekânların fiziki durumlarının yanı sıra modernleşme dönemi Osmanlı siyaset ve kültür dünyasında üstlendikleri fonksiyon, taşıdıkları anlam ve tüm bunların Cumhuriyet döneminde nasıl ve ne ölçüde devam ettiği, semtin Osmanlı'dan

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşıdığı değişim ve dönüşüm mekân-insan ve zaman perspektifinden ele alınmıştır. Bu çalışmanın kapsamı yaklaşık yüzyıllık (1839-1950) bir zaman dilimini içermesine rağmen, incelenen mekânların ulaşılabil­diği ölçüde 1950'lerden sonraki durumlarına ve günümüzdeki kullanım alanlarına dair bilgilere ilgili bölümlerde yer verilmiştir. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki 1950'lerden sonraki süreç başlı başına bir inceleme konusudur. Çalışmanın bir diğer amacı da 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesini mekânlar ve bu mekânlarda meydana gelen olaylar üzerinden okumaya çalışmaktır.

Araştırma sürecinde, 19. yüzyılda yayımlanan Saadet, Sabah, Ma'lûmât ve diğer bazı gazeteler taranmış ve semtte ikamet eden sıradan insanlara ve onların yaşamlarına dair bilgilere ulaşmaya çalışılmıştır. Ancak incelenen gazetelerde yangınlar ve bazı küçük vukuatlar dışında kayda değer bir habere rastlanmamıştır. Yine aynı şekilde Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemelerde de semtte farklı zamanlarda vuku bulan adam yaralama, cinayet, hırsızlık ve tecavüz gibi bazı sosyal vakalara rastlanmasına rağmen bunların oldukça az sayıda ve dağınık bir vaziyette olmasından ötürü bu veriler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde semtin sınırları, tarihi gelişimi ve iskân özellikleri ile özellikle 18. ve 19. yüzyılda semtte meydana gelen deprem ve yangınlar incelenmiştir. Ayrıca semtte farklı yüzyıllarda inşa edilen ve günümüze kadar ulaşan ve ulaşamayan kültür mirası tarihi eserlere değinilmiş ve yapılarla ilgili daha detaylı bilgileri içeren tablolar hazırlanmıştır. Bu bölümde Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Fatih Devri Sonralarında İstanbul Mahalleleri: Şehrin İskân ve Nüfusu" ve Mehmet Canatar'ın H.1009 (M. 1600) İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri isimli çalışmaları ile haritalar, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi ve Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi ana kaynak olarak kullanılmıştır. Çağaloğlu'nda bulunan tarihi yapılarla ilgili envanterin hazırlanmasında büyük ölçüde Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin, Hadikatü'l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Sivil Mimari Yapılar isimli eserinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 17. yüzyılın ortalarından Ankara'nın başkent ilan edildiği 1923 yılına kadar, Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan semtin,

siyasi ve idari kimliğine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda 1643'te idam edilen Sultan İbrahim'in veziri Kemankuş Kara Mustafa Paşa'nın Alayköşkü karşısında devlet işlerini yürüttüğü bir miri sarayının bulunması ile oluşmaya başlayan semtin kamusal imajı ve siyasal kimliği ve 1839 Tanzimat reformlarının semt mekânına yansımaları ele alınmıştır. Ayrıca, 19. ve 20. yüzyılda Cağaloğlu'nda bulunan Osmanlı Devleti'nin yönetim ve idare mekânlarının semtte nasıl konumlandığı, mekânların fiziki durumları, modernleşme sürecinde üstlendikleri fonksiyon ve bu mekânlardaki sosyal ilişkiler incelenmiştir.

Osmanlı'da yönetim mekânları Tarihi Yarımada'nın Beyazıt, Sultanahmet, Sirkeci-Eminönü ve Cağaloğlu gibi farklı semtlere dağılmış vaziyette olduğundan çalışmanın bu bölümde yalnızca Cağaloğlu'nda bulunan kamu binalarına odaklanılmıştır. Özellikle Bâbîâli kompleksi çevresindeki kamu binalarının yerlerinin tespitinde sık sık meydana gelen yangınlar, binaların fiziki şartlarının kötü olmasından sürekli yer değiştirmeleri, bunun yanı sıra bazı kamu binalarının ortak kullanımı ya da zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılması gibi nedenlerden ötürü oldukça zorlanılmıştır. Bu bölümde arşiv belgelerinden, vakanüvis tarihlerinden, gazetelerden, haritalardan, fotoğraflardan ve hatıratlardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Cağaloğlu'nun kültürel kimliği üzerinde durulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren semt Türkçe basın ve yayının merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde, Osmanlı hükümetinin basını kontrol altında tutmak istemesi ve aynı zamanda en önemli haber kaynağı olan Bâbîâli'ye yakınlığı dolayısıyla Türkçe basın Cağaloğlu'nda toplanmaya başlamıştır. Gazete ve matbaaların özellikle Bâbîâli ve Ebussud Caddeleri üzerinde kurulması Osmanlı kültür dünyasının önemli mekânları olan kitapçı dükkânlarının, kıraathanelerin Beyazıt'tan Cağaloğlu'na doğru kaymasına yol açmış ve semt gazetecilerin, aydınların şair ve yazarların buluşup fikri ve edebi sohbetler yaptıkları önemli kültür mahfillerinden biri olmuştur.

Bu doğrultuda ilk olarak Osmanlı'da matbuatın ortaya çıkışı ile Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki gelişimi ele alınmış ardından Bâbîâli'nin uğrak mekânları olan, başta Bâbîâli Caddesi olmak üzere kıraathaneler, gazete ve matbaa idarehaneleri,

kitapçı dükkânları ile bazı diğer önemli mekânlar ve bu mekânlardaki insan hikâyelerine odaklanılmıştır. Yine bu bölümde, incelenen mekânların Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde üstlendikleri fonksiyon ve zaman içerisindeki değişim ve dönüşümlerinin semtin kültürel kimliğine yansımaları üzerinde durulmuş, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde basın yayın hayatına, kitap ve kitapçılık dünyasına dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Özellikle semtin kültürel kimliğinde 1930-1980 yılları arasında yaşanan büyük değişim basın dünyası ve kitapçılar üzerinde aktarılmaya çalışılmıştır. Hatıratlar ve fotoğraflar bu bölümün hazırlanmasında ana kaynak olarak kullanılmıştır.

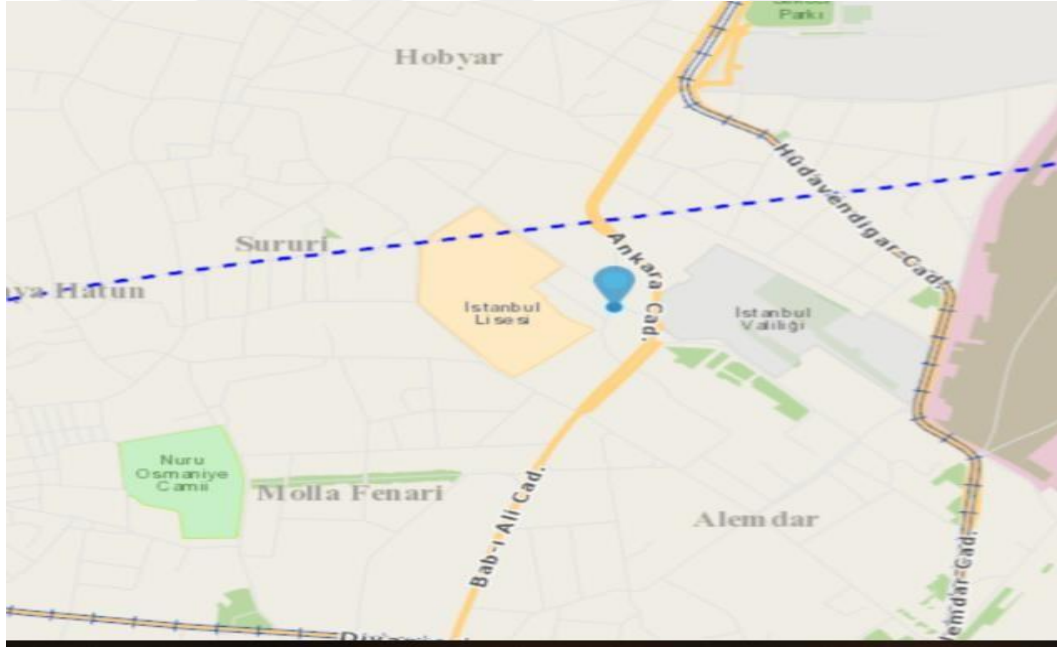

BİRİNCİ BÖLÜM

CAĞALOĞLU SEMTİ VE SINIRLARI

Cağaloğlu ya da daha çok 19. yüzyılda kullanılan ismiyle Bâbiâli, İstanbul'un en eski semtlerinden biridir. Bugün Tarihi Yarımada'da vilayet binasından başlayarak II. Mahmud Türbesi'ne kadar uzanan yolun sağ tarafını içine alan semt, doğuda Ayasofya-Sultanahmet, batıda Beyazıt, kuzeyde Sirkeci, güneyde Çemberlitaş aksı içinde kalan, Hocapaşa, Hobyar ve Alemdar Mahallelerinin yer aldığı İstanbul'un Fatih ilçesine bağlıdır.

Harita 1: Cağaloğlu Semti ve Sınırları, 2018.

Kaynak: İBB Şehir Rehberi, <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>, Çevrimiçi, 2018.

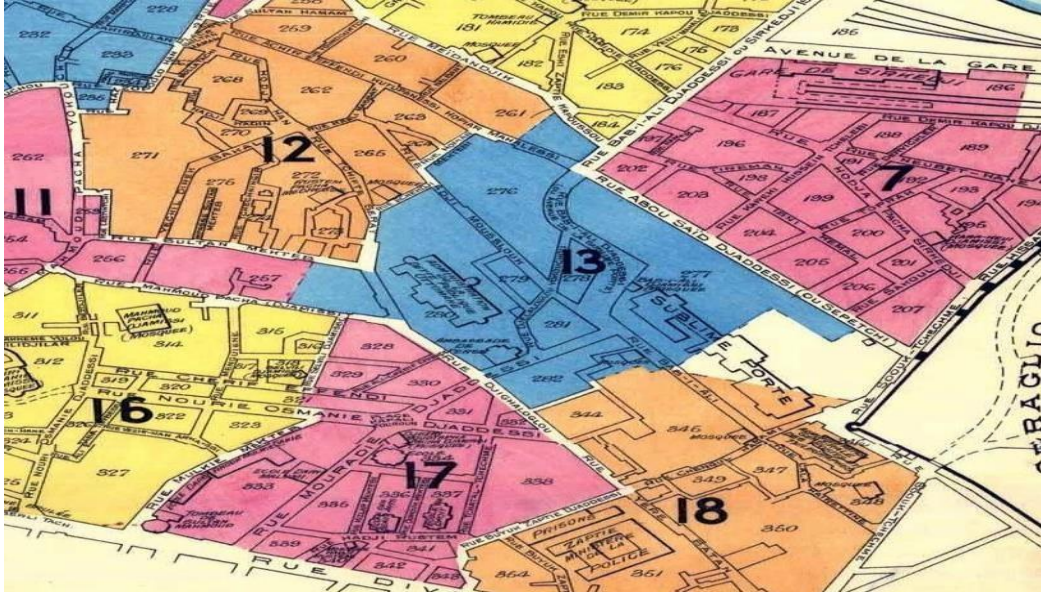
Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri Fihristi'nde" bugün semtin bulunduğu bölge o yıllarda dört farklı mahalleyi kapsamaktadır. Bunlar: Ayasofya Cami-i Nâhiyesi'nde Hoca Rüstem Mescidi Mahallesi, Mahmudpaşa Cami-i Nâhiyesi'nde Hubyâr (Hobyar) Mescidi Mahallesi, Molla Fenârî (Yusuf Bâlî) Mescidi Mahallesi ve Nallı Mescid Mahallesi'dir.¹³

¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri: Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958, s. 26-41.

Mehmet Canatar'ın 1600 Tarihli Vakıflar Tahrir Defteri'nde ise Hobyar ve Cezeri Kasım Paşa Mahalleleri'nin Mahmud Paşa nahiyesine, Hoca Rüstem Mescidi Mahallesi'nin de Ayasofya nahiyesine kaydedildiği görülmektedir. Nallı Mescid Mahallesi ise defterde yoktur.¹⁴ Muhtemelen bu mahalle sonraları Cezeri Kasım Paşa Mahallesi ile birleştirilmiştir.

Semtteki mimari yapılardan, cadde ve sokak isimlerinden hareketle yapılan harita taramasında 19. yüzyılda da semtin sınırlarının tam olarak netleşmediği görülür. 1904 tarihli Goad ve 1913-1914 tarihli Alman Mavileri Haritaları'nda semtin birden çok mahallenin kesişim noktası olduğu görülmektedir. Cağaloğlu'nda bulunan mimari eserleri, cadde ve sokakları dikkate aldığımızda 1904 tarihli Goad¹⁵ Haritası'nın 12, 16 ve 17. paftalarının bir kısmının, 13. paftanın ise tamamının dâhil olduğu alanın bugünkü Cağaloğlu'nu oluşturduğunu görmekteyiz.

Harita 2. Goad Haritası'nda Cağaloğlu ve çevresini içeren paftalar, 1904.

Kaynak: Ayşe Yetişkin Kubilay, **İstanbul Haritaları 1422-1922**, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2010, s.180

Ekrem Hakkı Ayverdi, Hoca Rüstem Mescidi Mahallesi Ayasofya Nahiyesi'ne, Hobyar Mescidi Mahallesi Mahmudpaşa Nahiyesi'ne kayıtlı iken Nallı Mescid ve Molla Fenari Mahalleleri'nin Vakfiyeler ve Tahrir Defteri'nde isimlerine tesadüf edilmediğinden hangi nahiyelelere kayıtlı olduklarını yazmaz.

¹⁴ Mehmet Canatar, **İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli**, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004, s. LI-LIII.

¹⁵ Goad Haritaları, Charles Edward Goad tarafından 1904 yılında yangın sigortaları için hazırlanan haritalardır.

1913-1914 tarihli Alman Mavileri¹⁶ Haritası'nda ise Cağaloğlu'nun bulunduğu alan Hoca Rüstem, Molla Fenari ve Hocapaşa olarak kaydedilmiştir. Semtin sınırlarını kesin olarak belirlemek zor olsa da Sirkeci, Beyazıt, Sultanahmet ve Divanyolu ekseninin çevrelediği alanda bir geçiş güzergâhı olarak yer aldığı görülmektedir.

Harita 3. Alman Mavileri Haritası'nda Cağaloğlu ve çevresi, Pafta H6/2, 1913-1914.

Kaynak: Alman Mavileri, 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, C.II, İstanbul, Yay. Haz. İrfan Dağdelen, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2006, s.y.

1.1. Semtin Tarihi Gelişimi ve İskân Özellikleri

Cağaloğlu'nun tarihi Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. 1935'te Ankara Caddesi'nden Ayasofya'ya doğru uzanan bölgede yol genişletme çalışmaları sırasında ortaya çıkan mozaikler* Cağaloğlu'nun Bizans döneminde de bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁷ Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de, İstanbul'daki tüm

¹⁶ Alman Mavileri Haritaları, I. Dünya Savaşı öncesinde, 1913-1914 yıllarında Alman Deutsch Syndikat für Staebliche Arbeite şirketi tarafından hazırlanan İstanbul haritalarıdır.

¹⁷ Figen Taşkın, "Cağaloğlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 370-371.

paşa ve ulema konaklarını sıraladığı listeden¹⁸ de anlaşıldığı üzere Cağaloğlu ekâbir saraylarının bulunduğu bir semttir.

Semt adını İtalyan asıllı bir Osmanlı paşası olan Cağalazade (Cığalazade) Yusuf Sinan Paşa'dan ve onun buradaki sarayından almaktadır. Asıl adı Don Scipione olan Yusuf Sinan Paşa (d.1544-ö.1606) Sicilya'nın Messina kentinde doğmuştur. Babası Şarklen'in (Charles Quint) hizmetinde bulunan Visconte di Cicala isimli bir korsandır. Babası ile birlikte 1560 Cerbe Savaşı'nda Osmanlı'ya esir düşmüş ve İstanbul'a getirildiklerinde babası Yedikule Zindanı'na hapsedilmiş, kendisi ise saraya alınmıştır. Enderun'da eğitim görmeye başlayan Don Scipione bir süre sonra İslamiyet'i kabul ederek Yusuf Sinan adını almıştır.¹⁹

Fotoğraf 1: Cigalazade Yusuf Sinan Paşa

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org> Çevrimiçi, 2017.

*Bu mozaikler İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

¹⁸ Evliyâ Çelebi, **Seyâhatnâme (I.II. cilt): İndeksli Tıpkıbasım**, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, C. I- II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 93b.

¹⁹ Mahmut H. Şakiroğlu, "Cigalazâde Sinan Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 525-526.

Sinan Paşa'nın devlet hizmetinde geçen çeyrek asırlık ömrü iniş ve çıkışlarla doludur. Mihrimah Sultan'ın torunuyla evlendikten sonra kendisine ikbal kapıları bir bir açılan Sinan, Yeniçeri ağalığı (1575-78), Van ve Revan beylerbeyliği (1583-86) ve Bağdat beylerbeyliği (1586-1590) yaptıktan sonra 1590'da İstanbul'a dönmüştür. 1591'de kaptan-ı deryalığa tayin edilmiş ve bu görevi 4 yıl başarıyla sürdürmüştür. 1596 Avusturya seferi sırasında gösterdiği başarılar sebebiyle 27 Ekim 1596'da vezîriâzamlığa getirilmiş ancak bu görevde uzun süre kalamamıştır. Yaklaşık bir buçuk ay kadar sonra vezîriâzamlıktan azledilerek önce Şam beylerbeyliğine daha sonra ise yeniden kaptan-ı deryalığa (1599) getirilmiştir. 1604'te I. Ahmet tarafından İran seferi ile görevlendirilmiş ve şark seraskeri olmuştur. Sinan Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu Urmiye Gölü civarında büyük bir bozguna uğrayınca, Cigalazade yanındaki az bir kuvvetle önce Van'a ardından da Diyarbekir'e çekilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra 1606 yılının Şubat ayının ilk günlerinde Diyarbekir'de vefat etmiştir. Kaynaklarda Yusuf Sinan Paşa için sert, geçimsiz ve kırıcı bir vezir olduğu yazmaktadır. Sina Paşanın oğlu Mahmut Paşa ve onun soyundan gelenler "Cigalazade", "Cağaloğlu" ön adlarını taşıyarak uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş ve 18. ve 19. yüzyıla kadar Osmanlı'nın seçkin ve saygın ailelerinden biri olmuşlardır.²⁰

Reşat Ekrem Koçu, Cigalazade Sinan Paşa'nın sarayının bugünkü İran Konsoloslugu ile İstanbul Erkek Lisesi'nin bulunduğu arsa üzerinde olduğunu belirtmektedir.²¹ Evliya Çelebi ise İstanbul sarayları arasında bu binadan hiç söz etmez. Osman Nuri Ergin'in 1708 Hocapaşa yangını ile ilgili verdiği malumat Koçu'nun iddiasını destekler niteliktedir. Ergin, 1708 Hocapaşa yangının Hobyar Cami yakınında bir hanede çıktığını ve bir kolunun Cigalazade Sarayı'nın arka kapısına oradan da Rüstem Paşa Medresesi ve ardından Daye Kadın Camii yönüne uzandığını belirtir.²² Bu bilgiden hareketle sarayın Reşat Ekrem Koçu'nun belirttiği arsa üzerinde olduğu ve 18. yüzyıl başlarına kadar ayakta olduğu sonucuna ulaşılabilir.

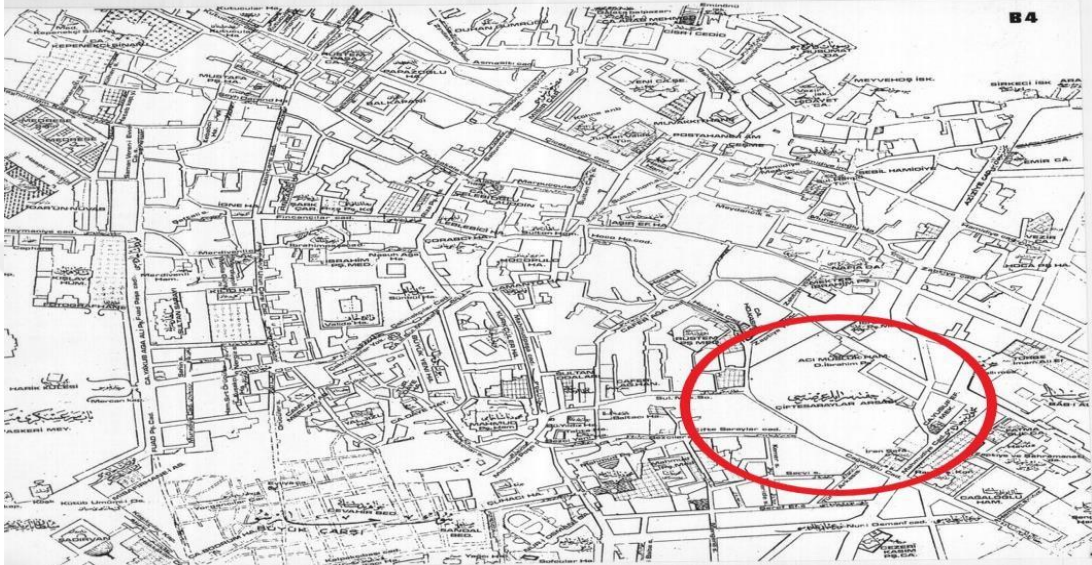
²⁰ Necdet Sakaoğlu, "Cağalazadeler", **DBİA**, C. II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 370.

²¹ Hüsnü Kınaylı, "Cağaloğlu", **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Hüsnütabiat ve Ercan Matbaası, 1963, ss. 3336.

²² Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, C. III, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 1191-1192.

Ancak araştırmamız sırasında sarayın ne zaman ve neden yıkıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. yüzyıl İstanbul Haritası'nda bahsi geçen arsa boş bir vaziyette Çiftesaraylar arsası şeklinde kaydedilmiştir.²³

Harita 4: Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası'nda Çiftesaraylar Arsası, 1872.

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.

16. yüzyılın son çeyreğinde sadrazamlık yapan Cigalazade Yusuf Sinan Paşa'nın sarayının burada bulunması semtin Cığaloğlu ismini almasına neden olmuş, daha sonraları ise adı halk ağzında Cığaloğlu'ndan Cağaloğlu'na dönüşmüştür.²⁴

İstanbul yönetim ve idarenin merkezi olduğu gibi adalet ve hak arayışlarının da merkeziydi. Saray ve Divan-ı Hümayun dışındaki diğer pek çok alt kurum, meclis ya da dairenin belirli bir resmi mekânı yoktu. Devlet adamlarının konakları hem resmi devlet işlerini görmek için hem de hususi ikametgâh olarak kullanılmaktaydı. O dönemde ulaşım ve konaklama imkânlarının zorluğu düşünüldüğünde, Anadolu'dan İstanbul'a hakkını aramak için gelenlerin işlerini bir an önce halledip memleketlerine geri dönmeleri gerekmekteydi. Devlet işlerinin sadrazamın ve devlet görevlilerinin

²³ Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, Pafta B4, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958, s.y.

²⁴ Figen Taşkın, "Cağaloğlu", **DBİA**, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, ss. 370-371.

konaklarında görülmesi resmi işlemlerde karmaşanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu da kurumsal ve örgütlü bir yapıya ihtiyaç duyulduğunun apaçık bir göstergesiydi. Böylelikle 17. yüzyıl ortalarından itibaren büyük ve kurumsal bir yapı olarak Dîvân-ı Hümayun'dan Bâbîâli'ye geçilmeye başlanmıştır.²⁵ Osmanlı Devleti'nin sadaret makamı ve yönetim merkezi olan Bâbîâli'nin varlığı, 17. yüzyıldan itibaren semte Osmanlı bürokrasisinin ve Müslüman elitlerin yaşadığı bir bölge olma özelliğini kazandırmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bâbîâli etrafında toplanan yeni bürokrasi binaları ile semt, İstanbul'un yeni çekim noktalarından biri olmuştur.

1876'da II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla siyasi iktidar Bâbîâli'den Yıldız'a taşınsa da Bâbîâli ve çevresindeki kamu binaları dolayısıyla semt, devletin idare merkezi olmaya devam etmiştir. II. Abdülhamid, evhamlı kişiliği ve her an hal'edilme korkusu sebebiyle dönemin devlet adamlarının Yıldız'a yakın oturmalarını istemekte, bu şekilde onları sürekli göz altında tutmayı amaçlamaktaydı. Bu yüzden 1880-1909 yılları arasında pek çok nazırın ve üst düzey bürokratin, yüksek rütbeli askerlerin ve hanedana mensup şehzadelerin ve sultanların konaklarının hep Yıldız Sarayı'nın civarında bulunduğu görülmektedir. Bu yıllarda Yıldız, Teşvikiye, Serencebey, Ortaköy devlet erkanının en gözde semtleri olarak ön plana çıkmaktadır.²⁶ Cağaloğlu ise Bâbîâli ve diğer kurumların varlığına rağmen devlet erkânı nazarında İstanbul'un gözden düşen semtlerinden biri olmuştur.

Yönetim mekânında yaşanan bu değişimle aynı tarihlerde semtin başka bir kimliği daha oluşmaya başlamıştır. Temelleri Tanzimat öncesine kadar uzanan fakat asıl sıçrayışını 1870'lerde yapan Osmanlı basınının Cağaloğlu'nu mekân tutması ile birlikte semt, Türkçe basın merkezi haline gelmiştir. Bu dönemden itibaren Cağaloğlu ve Bâbîâli sözcükleri hem siyaseti hem de Türkçe basın ve yayını çağrıştırır hale gelmiştir.²⁷ Basın ve yayın dünyasının burada toplanması aynı zamanda Cağaloğlu'nun, İstanbul'un yeni kültür mekânı olarak yükselmesine yol açmıştır.

²⁵Muzaffer Doğan, "Tanzimat Dönemine Kadar İstanbul Ve Bâbîâli," **Tarih İçinde İstanbul: Bildiriler**, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2011, s. 204.

²⁶M. Burak Çetintaş, **Dolmabahçe'den Nişantaşı'na Sultanların Ve Paşaların Semtinin Tarihi**, İstanbul, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2005, s. 74.

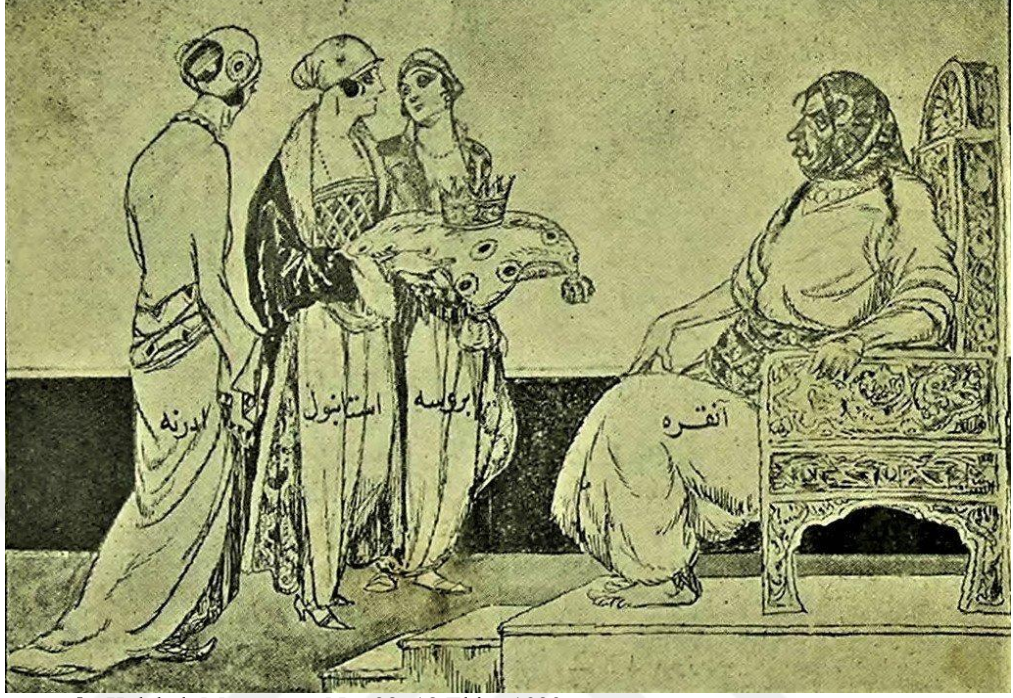
²⁷İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 65.

Gazeteler, matbaa idarehaneleri ve kitapçılar etrafında toplanan 19. yüzyıl Osmanlı düşünce ve edebiyat dünyası semtin bu yeni kimliğinin baş aktörleridir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise İstanbul'a yönelik ideolojik politikalardan ve imar faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenen Cağaloğlu, bu dönemde Osmanlı kimliğini muhafaza etmekte oldukça zorlanmıştır. Bu kimlikten ilk kayıp yeni Cumhuriyet'in başkent olarak Ankara'yı seçmesi ile yaşanmıştır. Ankara'nın başkent seçilmesi ilk başta Milli Mücadele döneminde jeopolitik bir tercih olarak kabul edilse de bunun ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Ankara'nın başkent seçilmesi, Cumhuriyet rejiminin siyasal ve kültürel tercihlerinin güçlü bir temsilidir. İstanbul eski ile bağları kuvvetli bir şehir iken Ankara, yeni Cumhuriyet'in siyasal ve kültürel kodları olan modernite ve laikliğin sergilendiği bir vitrin olmuştur.²⁸ 18 Ekim 1923 tarihli Kelebek mecmuası'ndaki bir karikatür Ankara'nın başkent oluşuna İstanbul'un bakışını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Karikatürde İmparatorluğun eski başkentleri Edirne, Bursa ve İstanbul'un başkentlik tacını Ankara'ya teslim ettikleri görülmektedir. Dikkat çekici olan husus ise Edirne, Bursa ve İstanbul'u temsil eden üç kadının oldukça modern bir tarzda giyinmiş, genç ve şehirli kadınlar olarak tasvir edilirken tahtta oturan ve Ankara'yı temsil eden kadının ise köylü ve yaşlı olarak tasvir edilmesidir.

²⁸ Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2013, s. 111.

Fotoğraf 2: Başkentlik Tacının Ankara'ya verilmesini gösteren Karikatür, 1923.

Kaynak: Kelebek Mecmuası, No: 28, 18 Ekim 1923.

Semt, Cumhuriyet'in ilanından sonra siyasi fonksiyonunu yitirse de basın ve yayın merkezi olmaya devam etmiştir. 1980'lere kadar *Tercüman*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerin yanı sıra pek çok yayınevi ve matbaa burada bulunmaktaydı. Ancak 1980'lerden sonra büyük gazetelerin buradan çekilmesiyle valilik ve resmi kurumlar ile yayınevlerinin, bankaların, turistik otellerin, iş ve ticaret merkezlerinin bir arada bulunduğu daha kozmopolit bir yapıya bürünmüştür.

Cağaloğlu, Cumhuriyet döneminde özellikle 1930'larda Atatürk'ün ve 1950'lerde Adnan Menderes'in imar faaliyetlerinden de etkilenmiştir. İstanbul, tarihi ve kentsel dokusunu, 19. yüzyıl boyunca deprem ve yangın gibi felaketlerin yanı sıra bilinçli bir biçimde gerçekleştirilen bazı küçük dokunuşlara rağmen 1950'lere kadar korumayı başarmıştır. İstanbul'a yönelik ilk kentsel müdahale, Atatürk'ün Ankara'dan sonra 1930'lı yıllarda İstanbul'un yeniden imarına yönelmesi ile başlar. Mimari literatürde İstanbul'un kentsel planlamasında "Erken Cumhuriyet Dönemi" uygulamaları diye tanımlanan bu süreçte İstanbul'un, batı şehircilik anlayışı ile biçimlendirilip, geniş caddeleri, bulvarları ve parkları ile modern bir Avrupa şehrine dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Avrupa'dan yabancı mimarlar ve şehir

plancıları İstanbul'a davet edilmiştir. Bunların içerisinde şüphesiz ki en önemli isim İstanbul'un Nazım Planını hazırlamak için İstanbul'a davet edilen ünlü şehir plancısı Fransız mimar Henry Prost'tur. 1936-1950 yılları arasında İstanbul Belediyesi Şehircilik Mütahassıslığı görevini sürdüren Prost'un İstanbul için hazırladığı ilk plan 1937'de aslında bir ulaşım planı olan Avrupa Ciheti Nazım Planı'dır.²⁹ Prost'un çalışmamız için önem teşkil eden çalışması, 1943-1944 tarihli "Eminönü-Mahmudpaşa-Divanyolu bölgesi" düzenleme planıdır. Bu planda genişletmeler ve yeni yolların açılması geniş bir yer tutar. Buna göre Cağaloğlu'nun çevresinde yer alan bölgelerden Beyazıt, Divanyolu ve Kapalıçarşı'ya çıkan yollar genişletilecektir. Bunu yanı sıra semti de etkileyen bir takım değişiklikler olmuştur. Nuruosmaniye'nin doğu girişi karşısında, Nuruosmaniye Caddesi ve Şeref Efendi Sokağı arasında kalan yapı adaları, paralel sokaklar Bâbüâli Caddesi'ne dek geniş bir yol oluşturulmak için yıkılmıştır.³⁰ Yine Menderes döneminde Bâbüâli meydanını ve caddesini genişletme çalışmaları sırasında cami, tekke, türbe, çeşme gibi tarihi yapılar yıkılmıştır.

Fotoğraf 3: Cağaloğlu, t.y.

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net>, Çevrimiçi, 2018.

²⁹ Esma İğüs-Hayriye İsmailoğlu, "Osmanlı Kenti İstanbul'u Yıkarak ve Yeniden Yapmak Paradoksu: Menderes Yıkımları" **Osmanlı İstanbul'u IV**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2016, s. 128.

³⁰ **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henry Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, Ed. F. Canan Bırsel, Pierre Pinon, İstanbul, Suna Ve İnan Kiraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 321-322.

Cağaloğlu, İstanbul'un en büyük liman semti olan, hem kentin ithal ettiği malların boşaltılıp saklandığı hem de binlerce denizci ve tüccarla, onlara hizmet verenlerin hizmetlerini gören yoğun bir iş merkezi olan Eminönü'nün hemen yanıbaşında bulunur. Eminönü'nün büyük bir iş merkezi olması hasebiyle, tarihsel süreçte arkasında büyük bir hanlar bölgesi ve çarşılar oluşmuştur.³¹ Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde İstanbul'un en önemli "merkezi iş alanı" Eminönü'nün zamanla yaşanan sosyo ekonomik gelişmelere bağlı olarak çevresindeki semtler de değişime uğramıştır. Günümüzde merkezi iş faaliyetleri Cağaloğlu, Nuruosmaniye ve Beyazıt doğrultusunda yayılırken, birkaç katlı konutlar da iş yerlerine dönüşmüştür. Eminönü ve çevresindeki iş yeri sayısı artarken, mahallelerde yaşayan nüfus giderek azalmıştır.³²

Değişik iş kolları semtin değişik mahallelerine doğru yayılarak, adate o alanda yalnızca belirli ürünlerin alınıp satıldığı mekânlar haline gelmiştir. Örneğin; manifatura ürünlerinin toptan ve parakende satışı Sultanhamam Meydanı ve çevresinde, bankalar Bahçekapı'da toplanırken, Tahtakale parakende ticaret faaliyetlerinin ve para piyasasının, Yeşildirek ve Mahmudpaşa giyim eşyası imalathanelerinin ve toptancıların, Cağaloğlu'nun bir kısmı yayıncılık ve kırtasiye sektörünün bir kısmı da turizm sektörünün yoğunlaştığı kesimler olmuştur.

³¹ Doğan Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İstanbul, Yem Yayıncılık, 1998, s. 170.

³² Ömer Faruk Yılmaz, **Asırlar Boyunca Eminönü**, C.III, İstanbul, Eminönü Belediyesi Başkanlığı, 2003, s. 33.

Fotoğraf 4: Ankara Caddesi, 1960'lar.

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net>, Çevrimiçi, 2018.

Tarihi kaynaklar, arşiv belgeleri ve gazeteler dikkatle incelendiğinde 19. yüzyılda semtte eğitim, kültür, statü, etnisite ve dini açıdan birbirinden farklı pek çok kesimin bir arada yaşadığı görülmektedir. İlk bakışta Bâbîâli'nin ve diğer bürokrasi kurumlarının varlığı burada sadece bürokratik bir elit zümresinin yaşadığı ve yalnızca devlet dairelerinin bulunduğu izlenimini verse de gazetelerde yer alan yangın haberleri, arşiv belgeleri ve hatıratlar dikkatle incelendiğinde semtin sıradan bir ailenin de ikametgâhı olduğu görülmektedir. Dönemin gazetelerinde Cağaloğlu ve çevresinde çoğunlukla Müslüman ailelere ait ahşap evlerde çıkan yangın haberlerine çok sık rastlanır. Yine edebiyatçıların, gazetecilerin, siyaset adamlarının hatıralarında semtte dükkânı, ticarethanesi ya da özel bürosu, muayenehanesi bulunan kişilerin Yahudi, Ermeni ve Müslüman tebaadan olduğu görülmektedir. Bu kozmopolit yapı bir anlamda Tanzimat düşüncesinin tatbik edildiği bir alandır.³³

³³ Orhan Koloğlu, **Bir Zamanlar Bâb-ı Âli**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998, s. 5.

Reşat Ekrem Koçu'nun "Cağaloğlu İttifakı" olarak tanımladığı 1864 yılına ait bir olay semtte yaşayanların toplumsal düzeyini ifade etmesi bakımından önemlidir.³⁴ 1864 yılına kadar geceleri İstanbul sokaklarını aydınlatmak için fener ya da herhangi başka bir araç kullanılmamakta, insanlar sokaklara ellerinde fener, mum ya da kandil ile çıkmaktaydı. İşte bu sebepten ötürü Cağaloğlu sakinleri kendi aralarında toplanıp ittifak ederek semtlerinin sokaklarını aydınlatmaya ve temizlemeye karar vermişlerdir. Yaptıkları ittifak gereğince semt sakinleri her gün sokaklarını temizleyecek, çıkan çöpleri uygun bir yere götürüp bırakacaklar ve herkes her gece evinin kapısına fener koyup yakacaktır. Aldıkları bu kararı Şehremaneti'ne de bildirmişlerdir. Bu olaydan sonra hükümet de harekete geçmiş ve Sokakları Tenvir (aydınlatma) Nizamnamesi hazırlayarak halka dağıtmıştır. Koçu bu olay için *"İstanbul'un günlük hayatında büyük bir inkılabın tahakkuku yolunda ilk adım olmuş bir vak'adır. Şehir hayatı, hemşehrilik vecibelerini idrak bakımından bu vak'a son derece dikkate şayandır."* ifadelerini kullanır.³⁵

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ortalarına kadar devlet dairelerinin birçoğu, matbaa ve gazete idarehaneleri, kitapçı dükkânları, mülkiye ve hukuk mektebi gibi önemli eğitim kurumları Cağaloğlu'nda bulunmaktaydı. Kurumların buradaki varlığı semt sakinlerinin eğitim ve kültür düzeyini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Burası aynı zamanda eğitilmiş Osmanlı yüksek bürokrat ve aydın sınıfının evi, işyeri, okulu ve hatta sosyalleşme mekânıydı. Semt, bu özelliğini 17. yüzyılın ortalarından 1980'lere kadar muhafaza etmeyi başarmıştır.

1.2. Semtte Meydana Gelen Depremler ve Yangınlar

Klasik dönem Osmanlı mimarisi çoğunlukla ahşap yapılardan oluşmaktadır. İstanbul'un ahşap konut dokusu ve sokakların darlığı, şehrin deprem ve yangın tehlikesine karşı her daim savunmasız kalmasına yol açmıştır. Tarihçilerin kaydettiği ilk büyük yangın 1633 yılında meydana gelen ve şehrin büyük bir kısmında tahribata

³⁴ Taşkın, **A.g.md.**, ss. 371.

³⁵ Hüsnü Kınaylı, "Cağaloğlu İttifakı", **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Hüsnütabiat ve Ercan Matbaası, 1963, ss. 3341-3342.

yol açan Cıbalı yangınıdır. Bu tarihten itibaren 1633 ile 1852 yılları arasında İstanbul ve Galata’da 209 büyük yangın meydana gelmiş, bu sayı 1853-1906 yılları arasındaki 53 sene zarfında 229’a çıkmıştır. Meşrutiyet’in ilanından sonraki dönemde ise yangınlar artarak devam etmiştir. Osman Nuri Ergin’in “Mecelle-i Umur-ı Belediye” isimli eserinde tasnif ettiği İstanbul yangınları listesinde Cağaloğlu ve çevresinde kaydedilen ilk yangın 1143/1731 yılında Şengül Hamam’ı yakınında Mustafa Ağa adında bir şahsın evinde meydana gelen ve yalnızca adı geçen haneyi yakıp kül eden küçük çaplı bir yangındır.³⁶ Bu yangın sırasında alevler bir anda Şengül Hamamı’na doğru yayılmaya başlamış, son anda tulumbacılar ve halkın gayretleri ile hamam yanmaktan kurtulmuştur.³⁷ Bunu 1740 ve 1755 yıllarında meydana gelen Bâbîâli binası yangınları takip eder. Bâbîâli 18. ve 19. yüzyıl boyunca pek çok kez yangın felaketini yaşamış ve her seferinde yeniden inşa edilmiştir. Bu yangınlar ikinci bölümde Bâbîâli başlığı altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

19. yüzyılda Cağaloğlu’nun gördüğü en büyük yangınlardan biri hemen yakınında yer alan Hocapaşa’da meydana gelen ve “harik-i kebir” (büyük yangın) olarak da bilinen 1865 Hocapaşa yangınıdır. Osman Nuri Ergin’in tespit ettiği kadarıyla İstanbul’un fethinden itibaren yedi kez yangın felaketini yaşanan Hocapaşa, sekinci ve son büyük yangını 1865 yılında görmüştür.³⁸ Eminönü’nün batısında Hocapaşa semtinde başlayan yangın güneyde Marmara Denizi, kuzeyde Haliç, batıda Beyazıt Külliyesi ve doğuda Ayasofya ve Sultanahmet Camisi aksı içindeki çok geniş bir alana yayılmış ve Hocapaşa’yı, Cağaloğlu’nu, Bâbîâli’yi ve daha pek çok binayı yakıp yok etmiştir.³⁹

³⁶ Ergin, **a.g.e.**, s. 1119.

³⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu, **İstanbul Cehennemi Tarihte Büyük Yangınlar**, İstanbul, Kapı yayınları, 2008, s. 95.

³⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 1222.

³⁹ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Çev. Selim Deringil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 72.

Fotoğraf 5: Hocapaşa Yangınının Yayıldığı Alan, 1865.

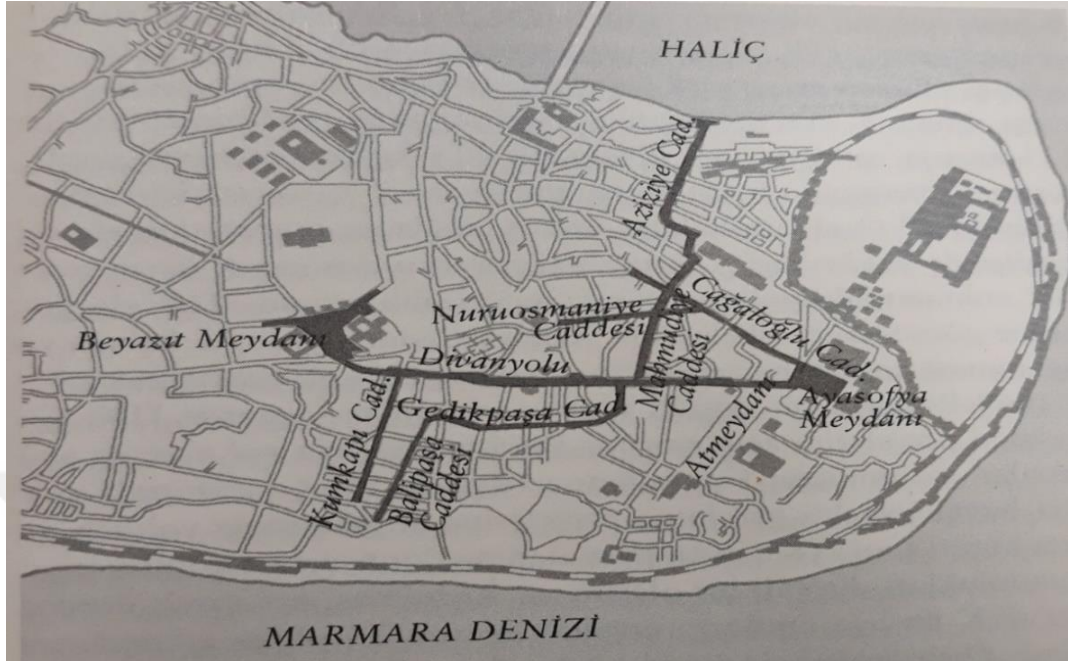

Kaynak: Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Çev. Selim Deringil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 73.

Hocapaşa yangınından sonra oluşturulan Islahat-ı Turuk Komisyonu, yangında zarar gören Hocapaşa, Divanyolu, Kumkapı ve Beyazıt bölgelerini yeniden düzenlemekle görevlendirilmiş ve komisyon Hocapaşa'daki yeni sokakları üç sınıfa ayıran yeni bir nazım planı düzenlemiştir. Plana göre ana güzergâh olan Divanyolu 19 metre, ikinci güzergâh olan; Sirkeci İskelesini Bâbîâli'ye bağlayan Aziziye Caddesi, Bâbîâli'den Divanyolu'na uzanan Mahmudiye Caddesi (bugünkü Babıâli Caddesi), kuzey güney eksenini oluşturan ve Divanyolu'nu Kadırga'ya bağlayan Kumkapı Caddesi ile Nuruosmaniye Camisi'ni Mahmudiye Caddesi'ne bağlayan Nuruosmaniye Caddesi ise 12,2 metre genişliğinde olacaktır. Ana caddelerle aynı zamanda inşa edilecek sokaklar ise konum ve önemine göre 11, 5, 9 ve 7 metre genişliğinde olacaktır.⁴⁰

⁴⁰ Ergin, **a.g.e.**, C. II, 1995, s. 944.

Fotoğraf 6: Hocapaşa Yangınından Sonra Düzenlenen Ana Caddeler

Kaynak: Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 75.

Cağaloğlu'nda bugün hala varlığını sürdüren Bâbiâli (Mahmudiye), Nuruosmaniye ve Ankara (Aziziye) Caddeleri ile bazı ara sokaklar İslahat-ı Turuk Komisyon'unun düzenlemeleri sonucunda oluşmuştur. İTK'nin Meclisi Vâlâ Mazbatası'nda⁴¹ şu iki hususa özellikle dikkat ettiği görülmektedir: Cadde ve sokakların geniş olması ve yeniden yapılacak yapıların kâgir biçimde inşa edilmesi. Komisyonun bu hususları özellikle vurgulaması İstanbul'un yangın sorununun büyük bir kısmının sokakların darlığı ve yapıların ahşap olmasından kaynaklandığının ifadesidir.

Yangında hasar gören bölgelerin yeniden inşası sırasında komisyon, evlerin ve dükkânların kâgir olarak inşa edilmesi için tuğla ve çimento üreten bir fabrika kurmuş ve inşaat malzemelerini buradan alanlardan vergi almamıştır. Hem ulaşım maliyetlerini düşürmek hem de malzeme naklini kolaylaştırmak için bazı önemli noktaların yapım ve onarımına öncelik verilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Sirkeci-Aziziye Caddesi hattı ve Bâbiâli'ye bağlanan yollar yapılmıştır.⁴² Yanan bölgelerin

⁴¹ Meclisi Vâlâ Mazbatası için bkz: Ergin, *a.g.e.*, C. II, 1995, s. 937-962.

⁴² Ergin, *a.g.e.*, C. II, 1995, s. 950.

yeniden inşası ve onarımı sırasında halkın mağdur edilmemesine ve türbe, hamam, cami, gibi tarihi yapıların da korunmasına özen gösterilmiştir.⁴³

1900'lü yıllarda Hocapaşa yangını gibi semti etkileyecek büyüklükte yangınlar yaşanmamışsa da küçük çaplı yangınlar görülmeye devam etmiştir. Bu yangınları dönemin gazetelerinden takip etmek mümkündür.

Ma'lûmât gazetesinde yer alan bir haber, 30 Rabiulevvel 1320 (7 Temmuz 1902) pazartesi günü Cezeri Kasım Paşa Mahallesi'nde kâgir bir hanenin mutfak bacasından çıkan yangının fazla yayılmadan hemen söndürüldüğü yazmaktadır.⁴⁴

25 Recep 1331 (30 Haziran 1913) günü Tanin gazetesinde çıkan bir başka haberde ise, Yerebatan Caddesi üzerindeki bir evde yemek pişirmek için yakılan ateşten çıkan yangının rüzgârın şiddeti, sokakların darlığı, etraftaki evlerin ahşap ve harap olması dolayısıyla etrafa yayılarak iki koldan ilerlemeye başladığı, yangının Ayasofya yönündeki kolunun Yerebatan Cami kapısı yanında söndürüldüğünü belirtmektedir. Yangının ikinci kolu ise Mısır Hilal-i Ahmer Merkezi olan Zaptiye Sokağı başındaki evleri yakmış ve Cağaloğlu'na doğru yayılarak, Şengül Yokuşu'nu takiben Lala Hayrettin Mahallesi'ne doğru inmiş ve yangın ancak burada söndürülebilmiştir. Yangında Mısır Hilal-i Ahmer Merkezi, İsviçre Hastanesi, 43 ev ve 5 dükkân tamamen yanmıştır. Haberde yanan binaların Yerebatan Caddesi, Şengül Hamamı Caddesi, Lala Hayreddin Mahallesi ve Cağaloğlu Caddesi'nde olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Gazetelerde bu ve bunun gibi daha pek çok yangın haberine sık sık rastlansa da bu yangıların etki alanlarının hane, dükkân veya metruk bina ile sınırlı olup semtin tamamını etkileyecek düzeyde büyük yangınlar olmadığı görülmektedir. Yangınlardan hareketle bölgede yoğun bir nüfus yerleşiminin olduğunu söylenebilir.

Semt, 1894 Büyük İstanbul depreminde de hasar gören yerler arasındadır. Depremde Bâbiâli kompleksinin pek çok kısmı hasar görmüş, suyuolları yıkılmış, Hazine-i Evrak Dairesi ise harap olmuştur. Depremde Bâbiâli'nin hasar gören kısımları; bazı kalem ve evrak odaları ile Hariciye Nezareti'nin kapı ve pencereleri,

⁴³ Çelik, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁴ "Bâbiâli'de Yangın", **Malumat**, No: 1851, 1 Rebiyülahir 1320 / 8 Temmuz 1902.

⁴⁵ "Bâbiâli'de Yangın", **Tanin**, No: 1648, 27 Receb 1331 / 2 Temmuz 1913.

Bâbîâli Karakolu, Bâbîâli Mescidi (Nallı Mescid) ve Bâbîâli Mahkemesi'dir.⁴⁶ Deprem semtteki bazı kamu binaları ile cami ve tekke gibi yapılara da zarar vermiştir. Cezerî Kasım Paşa Cami ve minaresi⁴⁷, Hacı Beşir Ağa Dergâhı⁴⁸ (Bâbîâli Hükümet Konağı karşısında), II. Mahmud Türbesi ve müştemilatı⁴⁹, Rüstem Paşa Medresesi'nin kapısının üzerinde bulunan dereboyu duvarı⁵⁰, Ticaret ve Nafia Dairesi⁵¹, Tomruk Dairesi⁵², Ticarethane Sokak'ta bulunan Zaptiye Nezareti Dairesi⁵³ ve Zaptiye Tevkifhanesi⁵⁴ depremde hasar gören diğer yapılardır.

1.3. Semtin Kültür Mirası Mimari Eserleri

Tarihsel konumu dolayısıyla Cağaloğlu'nda, farklı yüzyıllarda inşa edilmiş pek çok tarihi ve kültürel eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşırken önemli bir kısmı ise deprem, yangın ya da yol çalışması nedeniyle yok olmuştur. Semtte camii ve mescid⁵⁵, medrese⁵⁶, tekke, sarnıç ve çeşme⁵⁷, hamam⁵⁸ gibi hayrat eserlerin yanı sıra türbeler, paşa ve sultan konakları ve kamu binaları gibi pek çok tarihi yapı yer almaktadır.

Sirkeci'den Cağaloğlu Meydanı'na kadar uzanan Ankara Caddesi (eski adı Aziziye) ve meydandan II. Mahmud Türbesi'ne kadar uzanan Bâbîâli Caddesi (eski adı Mahmudiye) semtin tarihsel belleğinin canlı bir yansımasıdır. Semt, Cağaloğlu Yokuşu, Türk Ocağı ve Prof. Kazım İsmail Gürkan (eski adı Acımusluk), Nuruosmaniye Caddeleri ile Himaye-yi Eftal, Çatalçeşme, Biçki Yurdu (eski adı

⁴⁶ Sema Küçükalioglu Özkılıç, **1894 depremi ve İstanbul**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 440.

⁴⁷ **A.e.**, s. 459.

⁴⁸ **A.e.**, s. 492.

⁴⁹ **A.e.**, s. 554.

⁵⁰ **A.e.**, s. 582.

⁵¹ **A.e.**, s. 607.

⁵² **A.e.**, s. 608.

⁵³ **A.e.**, s. 618.

⁵⁴ **A.e.**, s. 619.

⁵⁵ Cami ve Mescitler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: **Tablo 1**, s. 248.

⁵⁶ Medreseler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: **Tablo 2**, s. 252.

⁵⁷ Tekke, sarnıç ve çeşmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: **Tablo 3**, s. 254.

⁵⁸ Hamamlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: **Tablo 4**, s. 257.

Kuyulu) sokaklarıyla Osmanlı İstanbul'unun Cumhuriyet'e kadar geçirdiği yılların tanığı, önemli bir hafıza mekânıdır.

Hükümet Konağı Sokak ile Ankara Caddesi'nin kesiştiği yerde kapısı sokağa bakan ve bugün İstanbul Valiliği tarafından kullanılmakta olan yapı 18. ve 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin sadaret makamı olan Bâbîâli binasıdır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, İstanbul Valiliği ve İl Bürosu olarak kullanılan Bâbîâli'nin, bir kısmı İstanbul Defterdarlığı'na diğer bir kısmı da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne tahsis edilmiştir. Bugün, Başbakanlık Osmanlı Arşivi başka bir semte taşınmış ve defterdarlığın bulunduğu bölgeye Fatih İlçe Emniyet Müdürlüğü yerleşmiştir. Defterdarlık ise Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin yanına taşınmıştır.

Fotoğraf 7: İstanbul Valilik Binası

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2017.

Fotoğraf 8: Bâbîâli Binası, 1867.

Kaynak: Ayine-i Vatan, No:1, 1867.

Fotoğraf 9: Bâbîâli Binası, 19. yüzyıl sonu.

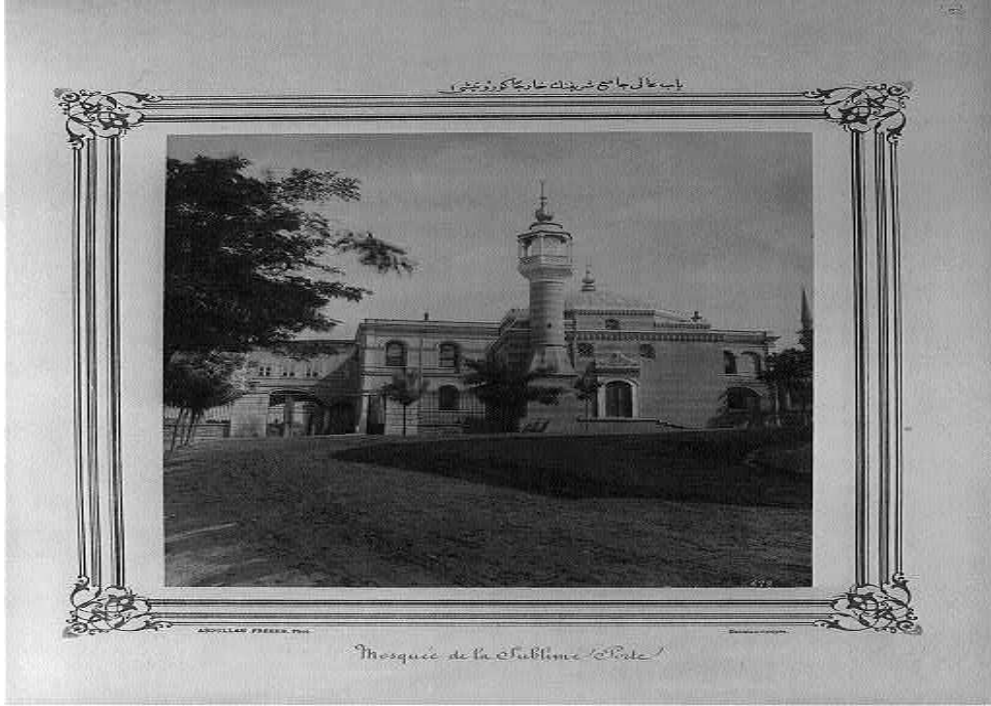

Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu, <https://www.loc.gov/pictures/> Çevrimiçi, 2017.

Bâbîâli binasının hemen sağında Ankara Caddesi üzerinde buluna Nallı Mescid semtin en eski tarihli yapılarından biridir. Minare duvarında üç dört adet nal bulunduğundan bu isimle anılan mescid Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa

edilmiştir.⁵⁹ 1868 Hocapaşa yangınında büyük zarar görmüştür. İki ayrı kapısı üzerinde bulunan 1866 ve 1902 tarihli kitabeler yapının bu tarihlerde onarım gördüğünü işaret etmektedir. Ayrıca yapı 1968 ve 1993 tarihlerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından da onarılmıştır.⁶⁰

Fotoğraf 10: Nallı Mescid (Eski hali)

Kaynak: **Kaynak:** II. Abdülhamid Koleksiyonu, <https://www.loc.gov/pictures/>, Çevrimiçi, 2017.

⁵⁹ Ayvansarayi Hüseyin Efendi, **Hadikatü'l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Sivil Mimari Yapılar**, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret yayınları, 2001, s. 281.

⁶⁰ Enis Karakaya, "Nallı Mescid", **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 42-43.

Fotoğraf 11: Nallı Mescid (Yeni Hali)

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2017.

Aynı cadde üzerinde Cağaloğlu Yokuşu'nun başında, bugün Bağımsız Sanat Vakfı tarafından kullanılan bina, 1771-1773 tarihlerinde inşa edilen Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi'dir. İki katlı kâgir binanın banisi Tersane Emmini Yusuf Efendi'dir. Yokuşa bakan köşedeki Yusuf Efendi ve ailesinin mezarları 1956'daki yol çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır.⁶¹

⁶¹ Tarkan Okçuoğlu, "Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi", **DBİA**, C. VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 536.

Fotoğraf 12: Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Ankara Caddesi'nin batısında yer alan Türk Ocağı Caddesi üzerinde, 18. yüzyıla kadar Cigalazade Sinan Paşa'nın sarayının bulunduğu arsa üzerinde yer alan bina eski Duyun-u Umumiye Binası, bugünkü İstanbul Erkek Lisesi'dir. Hemen yanında 1902'de inşa edilen İran Başkonsolosluğu bulunur. Konsolosluk binasının karşısında da Gazeteciler Cemiyeti binası yer alır. Yine Türk Ocağı Caddesi'nde bir zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi olarak kullanılan ancak bugün harap durumda olan ahşap konak vardır. Kırmızı Konak olarak da bilenen bu yapı ve bahçesi uzun bir süre Cumhuriyet gazetesine de ev sahipliği yapmıştır.

Fotoğraf 13: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Fotoğraf 14: İran Konsolosluğu

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Fotoğraf 15: İstanbul Erkek Lisesi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Fotoğraf 16: Eski Cumhuriyet Gazetesi Binası

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018

Aynı cadde üzerinde devam edildiğinde solda bir Mimar Sinan eseri olan Rüstem Paşa Medresesi bulunur. Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri ve aynı zamanda

da damadı olan Rüstem Paşa tarafından 1550-1551 yıllarında Mimar Sinan’a yaptırılan medrese⁶² bugün, Bediüzzaman Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 17: Rüstem Paşa Medresesi İç Mekân

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Ankara Caddesi’nin doğusunda eski adı Hilal-i Ahmer yeni adı Prof. Kazım İsmail Gürkan olan cadde üzerinde, 1741’de I. Mahmud tarafından Ayasofya Cami’ne gelir sağlamak amacıyla inşa edilen, İstanbul’un en büyük çifte hamamlarından olan Cağaloğlu Hamamı yer alır. Hamamın hemen sağında, Ankara Caddesi ile Kazım Gürkan Caddesi’nin kesiştiği yerde, bugün İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılan, 1865 Hoca Paşa yangınından sonra Sadık Rıfat Paşa’nın** ahşap konağının yerine oğlu Rauf Paşa’nın*** yaptırdığı kâgir konak bulunmaktadır. 1885’te konak bahçesine inşa edilen iki yapı I. Mahmud Vakfı’na ait iken, maliye hazinesine geçmiştir. Osmanlının son döneminde bazı paşa konaklarının aynı zamanda yönetim binası olarak da kullanma uygulamasından dolayı Rauf Paşa Konağı da Nafia Nezareti’ne tahsis edilmiştir. Bahçesinde yer alan diğer yapılar ise Emniyet Sandığı ve Teyyare Cemiyeti’ne verilmiştir. 1931-1932’ye kadar Nafia Nezareti Dairesi olarak kullanılan konak, bu tarihten itibaren İstanbul Bayındırlık Müdürlüğü ve Maarif Müdürlüğü tarafından paylaşılmıştır. 1983’te, konağın kullanımı tamamen Milli

⁶² Zeynep Ahunbay, “Rüstem Paşa Medresesi”, **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 374-376.

Eğitim Bakanlığı'na tahsis edilmiştir⁶³ Konak bugün restorasyon çalışmaları nedeniyle kapalıdır.

Fotoğraf 18: İl Milli Eğitim Müdürlüğü/ Rauf Paşa Konağı

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

⁶³ Uzey Yergün, “Nafia Nezareti Binası”, **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 25-26.

****II.** Mahmud devri ricalinden Hacı Ali Bey'in oğludur. (d.1807- ö.1857) Devlet memurluğuna önce Hazine Odası'na daha sonra da Sadaret Mektubi Kalemine girerek başlamıştır. Salyane mukataacısı, Amedi Kalem Vekili, Viyana ortaelçisi olduktan sonra 1837'de Hariciye müsteşarı payesiyle Büyükelçi olmuştur. 1840'ta Sadaret müsteşarı olan paşa, Hariciye ve Maliye nazırlığı, Meclis-i Vâlâ Reisliği, Tanzimat Meclisi azalığı ve reisliğinde bulunmuştur. Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani: Osmanlı Ünlüleri**, Haz. Nuri Akbayar, C. V, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1396.

******* Sadık Rıfat Paşa'nın büyük oğlu olan Rauf Mehmed Paşa (öl. 1883), hariciye mektupçusu, Meclis-i Vâlâ ve Şura-yı Devlet üyesi, başvekâlet müsteşarı, Bingazi Valisi, Midilli Mutasarrıfı olmuş, 1883'te vezir rütbesi almıştır. Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani: Osmanlı Ünlüleri**, Haz. Nuri Akbayar, C. IV, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1363-1364.

********Osmanlı sadrazamı. (d.1818-ö.1883) eğitimini tamamlamasının ardından Sadaret Mektubi Kalem'i'ne girdi. Divan kâtipliği, sadaret mektupçu muavinliği yaptı. Mustafa Reşit Paşa'nın dikkatini çekti ve sadaret mektupçuluğuna getirildi. Amedilik ve Divan-ı Hümayun beylikçiliği yaptıktan sonra 1854'te Hariciye müsteşarlığına getirildi. Hariciye nazır vekilliği, Meclis-i Vâlâ üyeliği gibi görevlerde bulunduktan sonra Âlî Paşa'nın vefatı üzerine 1871'de sadrazam oldu. Âlî Paşa'nın aksine padişahın istek ve arzuların uygun davrandı ve iktidara gelir gelmez merkez ve taşra bürokrasisinde büyük bir operasyon başlattı; Tanzimatçı devlet adamlarını yönetimden uzaklaştırdı. Adeta tevcihat usulünü andırır biçimde valileri bir yerden diğerine tayin etti. 1872'de görevinden azledildi ancak 1875'te ikinci kez sadrazam oldu. 1876'da yeniden azledildi ve kısa bir süre Musul Valiliği ve Dâhiliye nazırlığı yaptı. 14 Mayıs 1883'te İstanbul'da vefat etti. Ali Akyıldız, “Mahmud Nedim Paşa”, **DİA**, C. XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 374-376.

Yine aynı caddenin karşı tarafında III. Mehmed döneminde veziriazam olan Hadım Hasan Paşa tarafından Hicri 1006 (M.1597-98) yılında inşa ettirilen Hadım Hasan Paşa Külliyesi bulunmaktadır.⁶⁴ Külliye'den geriye sadece medrese binası kalmıştır. Çeşme ve sebil yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Medrese binası bugün Yeni Dünya Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

Fotoğraf 19: Hadım Hasan Paşa Medresesi, 1905.

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/>, Çevrimiçi, 2017.

⁶⁴ Semavi Eyice, “Hadım Hasan Paşa Külliyesi”, **DİA**, C. XV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, ss. 5-7.

Fotoğraf 20: Hadım Hasan Paşa Medresesi, 2018.

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Ankara Caddesi'nin sonunda dört yol ağzında Cağaloğlu Meydanı bulunur. Cadde burada sona erer ve Bâbüâlî Caddesi başlar. Eski adı Mahmudiye olan Bâbüâlî Caddesi'nin doğusunda ilk göze çarpan eser Cezeri Kasım Paşa Camisi'dir. Cami 1989 yılında aslına uygun olarak Türkiye Diyanet Vakfı tarafından inşa edilmiştir. Camiden hemen sonra günümüzde İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından kullanılan, II. Abdülhamid döneminde inşa edilen "Emekli Sandığı" kurumu binası gelir. Söz konusu yapının ön cephesinde iki tarafa ortalanmış şekilde bulunan mermer kitabeye göre üç katlı kâgir binanın Sultan II. Abdülhamid döneminde 1307/1889-1890 yıllarında, dönemin "Emekli Sandığı" kurumu için yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁵

⁶⁵ <http://www.istanbulkulturturizm.gov.tr/TR,165627/hizmet-binalari.html>, (Çevrimiçi, 14.12.2017.)

Fotoğraf 21: Cezeri Kasım Paşa Cami

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Fotoğraf 22: İl Kültür Turizm Müdürlüğü

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Bâbîâli Caddesi'nin karşı cephesinde ise sırasıyla Sultan II. Mahmud Türbesi ve haziresi, Cağaloğlu Anadolu Lisesi ve Mahmud Nedim Paşa Türbesi**** yer almaktadır. II. Mahmud türbesi ve haziresinde Osmanlı hanedan üyeleri, devlet adamları, gazeteciler, şair ve yazarlar yatmaktadır.⁶⁶ Şehsuvaroğlu, 19. yüzyılda inşa edilen türbenin arsası üzerinde daha önceki asırlarda sultan saraylarının bulunduğunu ve daha sonra mülkiye dairesi olmak üzere buraya Pertev Paşa için büyük bir konak yaptırıldığı söyler. Ancak bazı kimselerin Pertev Paşa'nın eski bir saray yerinde böyle büyük bir konakta oturmasının uğursuzluk getireceğine inanmaları ve paşanın buradaki ikametinin edep ve ubudiye aykırı olduğu yönündeki görüşler sebebiyle Pertev Paşa buradaki konağı terk etmiş ve sonrasında konak Sultan II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan'a tahsis edilmiştir.⁶⁷

Fotoğraf 23: Mahmud Nedim Paşa Türbesi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

⁶⁶ Türbede kabri bulunan isimlerin listesi için Bkz: Beşir Ayvazoğlu, **Divanyolu: Bir Caddenin Hikayesi**, 2. ve 3.bs., İstanbul, Kapı Yayınları, 2018, s.y.

⁶⁷ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "İstanbul Konaklarına Dair", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4521/001581842010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>. TT- 581842, (Çevrimiçi, 17.10.2017.)

Fotoğraf 24: II. Mahmud Türbesi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Bugün Çağaloğlu Anadolu Lisesi olan okul, 1850 yılında Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılan, ilk başta Valide Mektebi, daha sonraları Dârülmaârif adını alacak olan, Tanzimat'ın getirdiği yenilikler çerçevesinde memur yetiştirmek üzere açılan Osmanlı'nın ilk sivil lisesidir.⁶⁸

Fotoğraf 25: Çağaloğlu Anadolu Lisesi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

⁶⁸ M. Hüdayi Şentürk, “Dârülmaârif”, **DİA**, C. VIII, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, ss. 548-549.

Hoca Rüstem Sokağı ile Çatal Çeşme ve Bestekâr Osman sokakları ile sınırlanan yapı adası üzerinde III. Murad dönemi (1574-1595) darüssaade ağalarından Hacı Mehmed Ağa'nın (ö. 1590) yaptırdığı Kızlarağası Mehmed Ağa Medresesi bulunur. Sokağa adını veren Hoca Rüstem Mescidi karşısında bulunmasından dolayı burası aynı zamanda "Hoca Rüstem Medresesi" olarak da anılır.⁶⁹ Bugün medrese binası Türkiye Yazarlar Birliği'nin İstanbul şubesidir.

Fotoğraf 26: Hoca Rüstem Medresesi/TYB İstanbul Şubesi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Semtte bulunan iki büyük külliye günümüze kadar ulaşan en önemli yapılarıdır. İlki, III. Ahmet ve I. Mahmud dönemlerinde yaklaşık otuz yıl darüssaade ağalığı yapmış olan Hacı Beşir Ağa'nın 1115/1744-45 yıllarında inşa ettirdiği külliye'dir.⁷⁰ Bugün İstanbul Valilik binasının karşısında Hükümet Konağı Sokak'ta yer alan külliye cami, medrese, kütüphane, tekke, üç adet çeşme, sebil ve yedi adet dükkândan oluşmaktadır. Külliye'nin bütün unsurları ne yazık ki günümüze kadar ulaşmıştır. Pek çok kez tamir ve onarım geçiren külliye bugün hala farklı kurumlarca kullanılmaktadır.

⁶⁹ Zeynep Ahunbay, "Mehmet Ağa Medresesi", **DBİA**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 356.

⁷⁰ Jane Hathaway, **Osmanlı Sarayının En ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa**, Çev. Hazal Yalın, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s. 9.

Fotoğraf 27: Hacı Beşir Ağa Külliyesi, Camii, 2018.

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

İkinci külliye ise 18. yüzyılda, barok ve rokoko üslupta inşa edilen Nuruosmaniye Külliyesi'dir. I. Mahmud (1696-1754) tarafından inşa ettirilen yapı 18. yüzyıl Osmanlı düşünce yapısının bir tezahürü olarak mimarlık tarihi açısından ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Yapı mimari özellikleri itibariyle yeni bir dönemin habercisidir. Bu yapıyla birlikte mimaride geleneksel bezemenin yerini Avrupa tarzı barok ve rokoko bezeme almıştır. Kuban'a göre özgün barok yorumu, iç avluları, kapıları, çeşme ve sebiliyle kente büyük bir karakter kazandıran Nuruosmaniye Külliyesi 18. yüzyıl Osmanlı kültürünün kendinden emin ve özümleyici niteliğini olduğu kadar, sultan ve çevresindekilerin yeniliklere açık tutumlarını da çok iyi vurgulayan büyük bir imar etkinliğidir.⁷¹

⁷¹ Doğan Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İstanbul, YEM Yayınları, 1998, s. 33.

Fotoğraf 28: Nuruosmaniye Camii

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Cağaloğlu'nda, Çatal Çeşme Sokak üzerinde bulunan Bülbül Tevfik Paşa Konağı, 1866 yılında sadaret müsteşarı olan Mehmed Tevfik Paşa (Bülbül) tarafından yaptırılmıştır. Bina, Bezm-i Alem Sultanisi, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Öğretmen Evi Yatakhane, Amel-i Hayat Mektebi, Maliye Tahsil ve Tahakkuk Şubesi olarak kullanılmış, 1937-1938 ders yılı başından ortaöğretime ayrılarak, Erkek Ortaokulu, 1949-1950 ders yılı başından itibaren de Kız Enstitüsü olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁷² Bina günümüzde Cağaloğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak Eğitim vermektedir.

⁷² Gözde Çelik, “İstanbul Tarihi Yarımadası’nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları”, İstanbul, **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2007, s. 236.

Fotoğraf 29: Cağaloğlu Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Çatalçeşme Sokak ile Molla Fenari Sokağın kesiştiği köşede bulunan İstanbul Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Moda ve Sanat Okulu, 19. yüzyılda Bâbiâli Hariciye memurlarına lisan öğretmek üzere açılan Lisan Mektebi binasıdır. 1930'lı yıllarda Cağaloğlu Akşam Kız Sanat Okulu adını alan okul kız öğrencilere biçki, dikiş ve nakış eğitimi veren teknik bir lise haline gelmiştir. Aynı sokakta, sokağa aynı zamanda ismini de veren iki adet çeşme bulunur. 19. yüzyıl yapısı olan Molla Fenari Cami ve gazeteci Abdullah Cevdet'in İctihad Evi semtin diğer önemli yapılarıdır.

Fotoğraf 30 : Molla Fenari Camii

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Fotoğraf 31: İstanbul Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Moda Tasarım Merkezi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Semtte bulunan pek çok tarihi yapı, onarım ve yenileme çalışmaları sayesinde bugüne kadar ulaşabilmiştir. Ancak, bugüne gelemeyen yapılar; Cağaloğlu Meydanı'nın köşesinde ünlü Cağaloğlu Fırını, Cağaloğlu Hamamı yanındaki bir börekçi fırını ile bir helvacı dükkânı, çeşitli konaklar, bazı tarihi mabetler, okullar, tekkeler ve çeşmelerdir. Bunların bazıları ya yangınlar ya da yol düzenleme çalışmaları

sonunda yok olmuştur.⁷³ Bu eserlerin en önemlileri arasında, I. Süleyman (Kanuni) dönemi eserlerinden Hoca Kasım Efendi'nin yaptırdığı, minberini Rüstem Paşa'nın koydurduğu Tekke Mescidi, Sahaf Süleyman Efendi Mescidi ve Sarraf İskender Mescidi sayılabilir.

⁷³ Taşkın, **A.g.md.**, ss. 371.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASİ VE İDARİ MERKEZ OLARAK CAĞALOĞLU

2.1. Semtin Siyasal Kimliğinin ve Kamusal İmajının Oluşumu

Cağaloğlu'nun siyasal kimliğinin ve kamusal imajının oluşmasında en belirleyici etken 17. yüzyıla kadar *paşa kapısı*, *sadrizam kapısı* veya *vezir kapısı* gibi isimlerle anılan ve I. Abdülhamid zamanından itibaren *Bâbîâli* denilen sadrazam sarayının, 17. yüzyılın ortalarında, Topkapı Sarayı'na yakın bir mahalde bugünkü Alayköşkü Caddesi civarında yerleşmeye başlaması olmuştur.

17. yüzyıla kadar ikametlerine tahsis dilmiş bir sarayları olmadığından Topkapı Sarayı'na yakın konaklara yerleşen sadrazamlar, konakların selamlık bölümlerini hükümet merkezi olarak kullanmaktaydılar. Her ne kadar 17. yüzyılın ortalarında belli bir sadaret konağına kavuşmuş olsalar da sık sık yaşanan yangınlar nedeniyle sadrazam ve mahiyetindekiler zaman zaman değişik yerlerde ikamet etmek zorunda kalmışlardır. 1755-1839 yılları arasında beş kez tamamen yanan sadaret binası, her seferinde yeniden inşa edilene kadar sadrazamlar, çalışmalarını başka semtlerdeki ekâbir konaklarında sürdürmüştür. 17. yüzyılın sonlarına doğru Divan-ı Hümâyûn toplantılarının sadrazam sarayına ve onun ikinci divanına kayması, çeşitli kalemlerin ve bu kalemlere ait defter ve kayıtların Topkapı Sarayı'ndan Bâbîâli'ye nakli ile birlikte sadrazam sarayının yani Bâbîâli'nin önemi artmaya başlamıştır.¹

Uzun yıllar hem saraya hem de sadarete yakınlığı dolayısıyla ulema ve paşa konaklarının mesken olarak tercih ettiği semt, asıl kamusal imajını 19. yüzyılda kazanmıştır. Bu dönemde Osmanlı bürokrasisinde meydana gelen değişimin bir parçası olarak yeni bürokratik mekanizmalar oluşturulmuş ve bunların kullanımı için yeni mekânlar inşa edilmiştir. Başta Bâbîâli binası ve ona eklemlenen çeşitli birimler ile birlikte semt, siyasi ve bürokratik bir merkezi çağrıştırır hale gelmiştir. Bâbîâli'nin özellikle dış devletler tarafından Osmanlı hükümetini ifade etmek için kullanılmaya

¹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993, s. 21.

başlaması ile halk nezdinde de pekişen bu kamusal imaj Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiştir.

2.2. Osmanlı Bürokratik Reformu'nun Mekâna Yansımaları

Sultan II. Mahmud döneminde merkezileşme çabaları doğrultusunda girişilen reform hareketlerinden en önemlisi şüphesiz ki Osmanlı yönetim sisteminde yaşanan büyük değişimdir. 1836'da yoğun bir biçimde uygulanmaya başlayan reformlar, Tanzimat (1839) ile hız kazanmıştır. Bu dönemde yeni yönetim anlayışının getirdiği uzman kurumlar (nezaretler) birbiri ardına kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak 1836'da Sadrazam'ın yardımcısı olarak görev yapan Sadaret Kethüdalığı makamı Umur-ı Mülkiye Nezareti olarak yeniden teşkilatlandırılmış, daha sonra bu bakanlığın ismi Dâhiliye Nezareti olarak değiştirilmiştir. Ardından Hariciye Nezareti (1836), Maliye Nezareti (1838), Ticaret Nezareti (1839) ve Nâfia Nezareti (1848) kurulmuştur.² Yine bu dönemde klasik dönemdeki danışma kurullarının yerini danışma meclisleri almış ve bu doğrultuda Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1840), Meclisi-i Âli-i Tanzimat (1854), Şûrâ-yı Devlet (1868) gibi alt meclisler oluşturulmuştur.³

Tanzimat'ın ilanından çok kısa bir süre önce başlayan bu bürokratik değişimle beraber Bâbîâli'nin iç ve dış siyasette nüfuzunun ve öneminin artması, gittikçe genişleyen ve çeşitlenen bürokrasi için oluşturulan yeni bürokratik örgütlenme modelinin gerektirdiği mekânsal ihtiyaçlar semtte birtakım değişimlere neden olmuştur. Devlet işleri artık konaklarda değil ayrı devlet dairelerinde görülmeye başlanmış, yeni bürokrasi binaları ana mekân olan Bâbîâli binası etrafından toplanmaya başlamıştır. Böylelikle Bâbîâli kent merkezinin de yeni çekim noktası olmuştur.⁴

19. yüzyılda yaşanan yönetsel dönüşüm kentin yeni yükselen sınıfı olan bürokrasi sınıfının kent merkezinde yerleşmeye başlamasına yol açmıştır. Yükselen

² Mehmet Seyittanlıoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Türkler**, C. XII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 565.

³ Ayhan Ceylan, "Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma", **Türkler**, C. XIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 590-591.

⁴ İlhan Tekeli, **İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 38.

bu yeni sınıf aynı zamanda kente yeni bir yaşam biçimini de getirmiş ve böylece kent merkezinde yeni kültür ve eğlence odaklarının oluşmasını sağlamıştır.⁵ Çalışmamızın üçüncü bölümü olan Türkçe basın ve yayının Cağaloğlu'nda, Bâbîâli yakınında toplanmaya başlaması bu yeni sınıfın kent merkezine yaptığı etkinin bir sonucu olarak okunabilir. Nitekim Osmanlı basın ve yayın dünyasının öncüleri sayılan isimlerin büyük çoğunluğu Bâbîâli kalemlerinde yetişen ve bu kalemlerde görev alan bürokratlardır. Bu yeni bürokratik/ aydın sınıf resmi çalışma ofislerinin hemen yanı başında bulunan gazete, matbaa, kıraathane gibi kamusal mekânlarda bir araya gelerek yeni bir kültürün oluşmasını sağlamıştır.

18. yüzyılın ortalarında Avrupa'da Paris, Londra, Viyana gibi şehirlere kurulan eliçiklerde görev yapan Osmanlı bürokratları batı tarzı kent yaşamına ve mimarisine aşina olmuşlardı. Bu bürokratlar, İstanbul'u da Avrupa'daki gibi modern bir başkente dönüştürme fikrini ilk kez ortaya atanlardır. Sonraki dönemlerde bu fikirler daha da geliştirilip uygulanmaya başlanmıştır. Şehrin sokak ve caddelerini düzenlemeye yönelik III. Selim, II. Mahmud dönemlerinde yapılan uygulamalar Tanzimat'tan sonra daha büyük çaplı uygulamalara dönüşmüştür.⁶ Bu dönemde Tanzimat bürokratlarının ve sadrazamlarının, Mustafa Reşid Paşa, Âli ve Fuad Paşa gibi güçlü kişiliklerin çabaları ile Osmanlı bürokrasi uzmanlaşmaya başlayıp nazırlar için ayrı ayrı ofisler kurulmaya başlanınca, Bâbîâli de bu bürokratik ofislerin serpildiği İstanbul'un merkez semti olmuştur. Bâbîâli'nin semtteki varlığı başta Bâbîâli Caddesi olmak üzere pek çok sokak ve caddenin her daim düzenli ve tertipli bir vaziyette bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Sementin bu bölgesi Osmanlı hükümetinin görünen yüzüdür. Nezaretlerin, önemli devlet dairelerinin ve basın merkezlerinin bulunduğu sokak ve caddelerin düzenli, temiz ve tertipli olması hem halkın hem de dışarıdan şehre gelen yabancıların nezdinde devletin temsil gücünü simgelemesi bakımından son derece önemlidir.

⁵ İlhan Tekeli, **Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**, 2011, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 49.

⁶ Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2013, s. 39-53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bâbîâli Caddesi'nin ve Bâbîâli'ye çıkan sokakların düzenlenmesi, yollara kaldırım taşı döşenmesi, caddenin genişletilmesi için cadde üzerinde bulunan bazı binaların istimlak edilmesi hususlarını içeren pek çok belge bulunmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığı üzere bu dönemde Bâbîâli Caddesi ile Bâbîâli'ye çıkan cadde ve sokaklar genişletilmiş, kaldırımlara ve yollara taşlar döşenmiş, Bâbîâli binasının önüne de geniş bir meydan açılmıştır. Bu dönemde, yol düzenleme çalışmaları sırasında yapılan istimlakleri ve yapı giderlerini diline dolayıp bunların dedikodusunu yapan bürokratlar da olmuştur. Örneğin; Fuad Paşa'yı arkasından çekiştiren fakat yüzene övgüler yağdıran bir Osmanlı bürokratı olan Şehremini Hüseyin Bey gibi. Hüseyin Bey'in Sadrazam Fuad Paşa'ya yollara taş döşenip meydanın genişlemesinin oldukça güzel olduğunu ifade etmesi üzerine Keçecizade Fuad Paşa'nın; *“evet o yolları sizlerin attığınız taşlarla döşedik”* dediği rivayet edilir.⁷

1839 Bâbîâli yangınına kadar ahşap, daha sonra yarı- kâgir ve nihayet 1878'de tamamen kâgir tarzda inşa edilen Bâbîâli binasına, geçirdiği her yangından sonra dönemin ihtiyaçlarına göre yeni binalar eklenmiştir. Bâbîâli, farklı dönemlerde inşa edilen Sadaret dairesi, Hariciye, Dâhiliye ve Adliye Nezaretleri ile bu nezaretlere bağlı kalemler, Şûrâ-yı Devlet, Hazine-i Evrak, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve kalemleri, Daire-i Hümayun, kütüphane, tevkifhane gibi yapıların yanı sıra kışla, hamam, ahır, tomruk dairesi, mutfak ve odalar gibi yapıların içinde bulunduğu büyük bir komplekstir. Tanzimat'tan sonra kurulan ve Bâbîâli kompleksinin içinde yer almayan Zaptiye Nezareti ve Nâfia Nezareti, Telgrafhane, Postane, Evkaf, Adliye ve Ticarethane Daireleri, Takvimhane, Eski Ticarethane ve Şehremaneti gibi kamu yapılarının da Bâbîâli kompleksine yakın yerlerde inşa edildiğini ya da bu amaçla buraya yakın mekânların kullanıldığı görülmektedir. Böylelikle Bâbîâli kompleksi çevresinde yeni bir kamu sitesi oluşmuş durumdadır.⁸

Tanzimat'tan sonraki yıllarda oluşturan kamu kurumlarının yerleşim yerlerine bütüncül bir gözle bakıldığında bu mekânların yan yana ya da birbirine yakın yerlerde

⁷ İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul İletişim Yayınları, 1995, s. 68-69.

⁸ Yasemin Avcı, **Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Meydanında Devlet Erkinin Temsili**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 42-48.

bulunduğunu görürüz. Bir diğer dikkat çekici husus ise bu yeni bürokratik kurumlara memur yetiştirecek olan Valide Mektebi, Mülkiye Mektebi ve Lisan Mektebi gibi modern okulların da yine Cağaloğlu'nda, Bâbîâli kompleksine yakın yerlerde açılmış olmasıdır.

2.3. Semtin Yönetim ve İdare Mekânları

2.3.1. Bâbîâli Kompleksi

2.3.1.1. Bâbîâli'nin Teşekkülü

Bâbîâli kelime anlamı olarak “Yüce Kapı”, “Yüksek Kapı” demektir ve genellikle sadrazam sarayını, devlet ve hükümet dairesini ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bâbîâli tabiri 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında nadiren Bâb-ı Hûmâyûn, Divan-ı Hûmâyûn şeklinde geçmekte olup o dönemde henüz sadrazam dairesi anlamında kullanılmamaktaydı.⁹ 18. yüzyıl sonlarına yakın bir zamana kadar *Paşa sarayı*, *Paşa kapısı*, *Bâb-ı asafî*, *Sadr-ı azam kapısı*, *Vezir kapısı* ve bazen de sadece *Kapı* denilen sadrazam sarayına I. Abdülhamid (1774-1789) zamanından itibaren *Bâbîâli* denilmeye başlanmıştır.¹⁰ 19. yüzyıla gelindiğinde ise Bâbîâli, yönetim merkezinin mekânsal ifadesinin yanında özellikle yabancı devletler nezdinde devletin kendisini ifade eder hale gelmiştir. Bu yüzyılda Avrupalı devletler Osmanlı hükümetini ifade etmek için Sublime-Porte, Porte Sublime, Hohe Pforte, Verhovniy Dvor tabirlerini kullanmıştır.¹¹ 19. yüzyıl başında Bâbîâli, imparatorluk sarayının bitişiğinde bulunan, sadrazamın kapı halkının, makamının ve ona bağlı yetkililerin resmi dairelerinin bulunduğu, yani başlıca idari kurumların yer aldığı saraydan ayrı bir binalar topluğuydu.¹²

⁹ Mehmet İpşirli, “Bâbîâli”, *DİA*, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 378.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, C. XVI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948, s. 249.

¹¹ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 65.

¹² Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3.

Padişahların Topkapı Saray’ında ikamet ettiği devirlerde, veziriazam ve diğer devlet ricali de saray ve çevresindeki konaklarda ikamet etmekteydi. Ancak veziriazamın kendi hususi konağından başka “miri” denilen bir sarayda oturduğu ve devlet işlerini buradan yürüttüğü bilinmekle beraber¹³, 18. ve 19. yüzyılda “Bâbiâli” ismiyle anılacak olan sarayın tam olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda muhtelif görüşler vardır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 17. yüzyıl ortalarına kadar yani 1654 senesinde Derviş Mehmed Paşa’nın sadaretine kadar veziriazamlara mahsus resmi bir dairenin olmadığı belirtir.¹⁴ Ancak Reşat Ekrem Koçu, Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa ve Naîmâ tarihlerinden yola çıkarak 1643 yılında idam edilen, Sultan İbrahim’in veziri Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın Alay Köşkü’nün karşısında, devlet işlerini yürüttüğü bir miri sarayı bulunduğunu belirtir. Öyle ki Sultan İbrahim, Mustafa Paşa’nın idamına karar verdiğinde Kara Mustafa Paşa, sarayın haremlik kısmına geçmiş ve burada üzerine tebdili kıyafetini giyerek sarayın harem damından Nallı Mescid tarafına inerek kaçmıştır. Bir süre sonra yakalanan Mustafa Paşa, Hocapaşa çarşısında idam edilmiştir. Hâlbuki Mustafa Paşa’nın kendi özel sarayının Şehzadebaşı’nda olduğu bilinmektedir. Buradan yola çıkarak henüz daha Sultan İbrahim zamanında (1640-1648) Alay Köşkü karşısında sadrazamlara özel resmi bir sarayın bulunduğu söylenebilir.¹⁵

Sultan İbrahim’in oğlu Sultan IV. Mehmed (1648-1687) zamanında sadrazam Derviş Mehmed Paşa’ya (1654-1654) Topkapı Sarayı’nın Alay Köşkü’nün karşı sırasında bulunan eski sadrazam Halil Paşa’nın sarayı verilmiş, sadrazam bu sarayı kendi parası ile döşetip kullanmaya başlamıştır.¹⁶ Paşa Kapısı olarak kullanılan bu bina bugünkü İstanbul Valiliği olarak kullanılan binanın olduğu yerde değildi. Vakanüvis Raşid Mehmed Efendi, 1720 yılında Sultan II. Mustafa’nın kızı Emetullah Sultan’ın çeyiz alayının Soğukçeşme yoluyla Alay Köşkü altından ve eski vezir kapısı (Paşa Kapısı olan Halil Paşa Sarayı) yanından, Şengül Hamamı Yokuşu ile Veziriazam

¹³Semavi Eyice, “Bâbiâli”, **DİA**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 386.

¹⁴Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁵Reşat Ekrem Koçu, “Bâbiâli”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1960, ss. 1746-1747.

¹⁶Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 250.

sarayının (yeni Paşa Kapısı olan Fatma Sultan Sarayı) önünden ve Cağaloğlu Sarayı yanından geçtiğini yazar.¹⁷ Buradan hareketle eski Paşa Kapısı'nın, Şengül Hamamı'nın alt tarafına kısmen köşedeki Beşir Ağa Cami'nin karşısındaki köşeden sokağa doğru uzandığı, veziriazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın yeni Paşa Kapısı olarak kullandığı, III. Ahmet 'in kızı Fatma Sultan'ın Sarayı'nın ise Şengül Hamamı'nın üst tarafında, köşe döndükten sonra Hilal-i Ahmer Caddesi'nde, Cağaloğlu Hamamı ve etrafındaki mahalleri kapsadığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Buradan Fatma Sultan Sarayı'nın* bir cephesinin de Cağaloğlu Hamamı tarafında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şemdanizade 1740 tarihinde zuhur eden Paşa Kapısı yangınında yanan sarayın arsası üzerine Sultan I. Mahmud'un Cağaloğlu Hamamı'nı yaptırdığını yazar.¹⁹ Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, 1719 yılında İstanbul'a geldikten sonra eski vezir sarayına gitmemiş, eşi Fatma Sultan'ın yine aynı civarda bulunan sarayını Paşa Kapısı olarak kullanmıştır. Ayrıca sarayın selamlık bölümü sadaret kalemlerine dar geldiğinden, yakınında bulunan Abdurrahman Paşa** Sarayı'nın duvarı yıktırılarak bunun selamlık kısmı yeni Paşa Kapısı'na ilhak edilmiştir. Yeni saraya, eski Paşa Kapısı'nda bulunan Kethüda Bey, Çavuşbaşı ve Tezkireci Efendiler, Mektubi Efendi, Muhzır Ağa ve sair devlet ricali için uygun görülen yerlere odalar ilave edilmiştir.²⁰

¹⁷Raşid Mehmed Efendi, Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, C. II, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1191.

¹⁸Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 250-251.

*Fatma Sultan Sarayı'nın yanında, 90 pafta, 31 ada, 7 parsel 'de yer alan Fatma Sultan Cami'ne ilişkin kalıntılar İstanbul Defterterdarlık binasının hemen sağındadır. Bugün temel araştırma kazıları Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır.

¹⁹Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi, **Mür'it – Tevarih**, Haz. Münir Aktepe, C. I, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 95.

İsmanil Hakkı Uzunçarşılı Abdurrahman Paşa'nın, Tevkii Abdurrahman Paşa olabileceğini belirtir. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, C. XVI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948, s. 251.

²⁰Raşid Mehmed Efendi, Çelebizade İsmail Asım Efendi, **a.g.e.**, s. 1146.

Harita 5: Alman Mavileri Haritası'nda Fatma Sultan Cami, Pafta, H7/4, 1913-1914.

Kaynak: Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, Yay. Haz. İrfan Dağdelen, C.II, İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzler Müdürlüğü, 2006, s.y.

Damat İbrahim Paşa'nın katlinden sonra sadrazamlar bir süre Fatma Sultan Sarayı'nı Paşa Kapısı olarak kullanmayı bırakmışlar ve eski Paşa Kapısı'nda oturmuşlardır. Hicri 1152 (M. 1739) yılının sonlarına doğru Sultan I. Mahmud, sadrazam İvaz Mehmed Paşa'ya bir iltifat olarak eski sadrazam Damat İbrahim Paşanın kullandığı Fatma Sultan Sarayı'nı veziriazam sarayı olarak vermiştir.²¹ Ancak 1740 senesinde sarayın harem ağaları odasından çıkan yangında önce harem tarafı, bir hafta sonra da selamlık tarafı yandığından yeni bina yapıncaya kadar sadrazam eski Paşa Kapısı'nda ikamet etmiştir. Padişah I. Mahmud yanan binanın arsasına yeni sarayla birlikte yeni bir hamam yapılmasını (Cağaloğlu Hamamı) ve burada bir mahalle oluşturulmasını istemiştir.²² Şemdanize'nin kaydettiğine göre yangından sonra Paşa Kapısı olarak kullanılacak binanın yine aynı arsa üzerinde yapıldığını görmekteyiz.

Bugün defterdarlık binasının solunda ortaya çıkarılan Fatma Sultan Camisi kalıntısı göz önünde bulundurulursa, 18.yüzyılda Paşa Kapısı olarak kullanılan

²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 252.

²² Şemdanizade, a.g.e., s. 95.

yapıların bugünkü Alayköşkü, Yerebatan ve Bâbîâli Caddelerinin çevrelediği alanda yer aldığı söylenebilir.

Fotoğraf 32: Fatma sultan Cami Kalıntısı

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018

Fotoğraf 33: Fatma Sultan Cami

Kaynak: Semavi Eyice Fotoğraf Arşivi. *DİA*, C.XII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, ss. 263.

18. yüzyıl boyunca pek çok kez yangın sırasında tamamen yanan Bâbîâli binası, dönemin şartlarına ve gereklerine göre, zaman zaman yeni ilavelerle aynı arsa üzerinde yeniden inşa edilmiştir. Özellikle 19. yüzyılda yaşanan bürokratik reformun getirdiği nezaretler sistemi ve bir dizi benzer yenilik Bâbîâli'nin mekânsal düzenine yeni unsurların eklenmesine neden olmuştur. Örneğin daha önceki dönemlerde olmayan Şûrâ-yı Devlet Dairesi 19. yüzyılda inşa edilen bir unsurdur.

Bâbîâli'nin 19. yüzyıl başındaki durumuna dair *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuasında* tafsilatlı bilgiler mevcuttur. Buna göre Bâbîâli, Alemdar Vakası yaşanmadan önce, şimdiki valilik binasının bulunduğu yerden itibaren defterdarlık binası dâhil olmak üzere, Tomruk dairesinin (eski Hukuk mahkemesi binası) olduğu sahayı ve önündeki bahçeyi içine alan alanda bulunmaktaydı. Alt katının bir kısmı kâgir olarak harem ve selamlık daireleri, ahırlar, ambarlar, silahhane ve cephe, avlu ve bahçeden oluşmaktaydı. Binaya Soğukçeşme tarafındaki büyük kapıdan girildiğinde geniş bir avlu ve bu avludan Nallı Mescid'e yani Bâbîâli Yokuşu'na çıkılarak bahçe kapısı ve meydanda çavuşbaşı, tevkii, telhisçi daireleri ve Nallı Mescid Mahallesi'ne nazır divanhane ve merasim kapısı yer almaktaydı. Mescid'in etrafı hanelerle çevriliydi ve burası Nallı Mescid Mahallesi idi. Buradan dar bir geçitle bahsedilen resmi kapıların açıldığı meydana geçilirdi. Vezir teşrifatına özgü olan *Bab-ı âsafi* yani sadrazam konağı ve binek taşı da burada bulunuyordu. Beşir Ağa Cami ve binek taşı önünde dar ve çıkmaz sokağın sonunda aynı zamanda harem kapsı da olan tomruk dairesi bulunmaktaydı. Tomruk dairesine Nallı Mescid tarafından da girilebilmekteydi. Öyle ki aynı mevkiden çavuşların, kavasların, seyislerin ve sadrazamın ailesinin dairelerine geçmesi için kapılar ve sofalar bulunuyordu. Vezir dairesi bu kısmın üzerinde olup dairenin buradan Ayasofya'ya uzanan kısmında ise reis ve kethüda daireleri bulunuyordu. Şengül Yokuşu'na ve Fatma Sultan Mektebi Sokağı'na sebil, camii ve kütüphaneye karşı olan kısımlarda ise sokağı gören şahnişinler mevcuttu. Alay köşkünün tam karşısında günümüzde halen varlığını sürdüren *Bâb-ı Kebir* denilen büyük kapı ve üzerinde sadrazam kethüdasının odası bulunuyordu. Bâbîâli'nin sarnıç, mahzen gibi pek çok teferruatı dairelerin altındaydı. Kalem memurları, hacedan ve diğer reisler deniz tarafındaki odalarda iş görürlerdi. Sadrazamın odası üst katta, Bâbîâli'nin batı tarafında yani Bâbîâli Yokuşu kısmında,

Ebusuud Caddesi'ne kadar uzanan yerdeydi. Sadrazam buradan hususi selamlık dairesi olan Nallı Mescid tarafındaki divanhaneye bitişik bulunan daireye geçer ve sonrada yatmak için harem dairesinin bulunduğu tomruk kısmına giderdi. Tomruk dairesi iki kısımdan oluşuyordu; doğu tarafında harem dairesi, batı tarafında ise matbahlar, sekban koğuşları, ahırlar, kışlalar yer alıyordu.²³

Bâbiâli'nin başlıca odaları ise şunlardı: Arzodası, divan odası, kürk odası, kethüda bey odası, reis efendi odası, amedî odası, beylikçi odası, mektupçu odası, büyük efendi odası, küçük efendi odası, rüüs kalemi odası, tahvil kalemi odası, mektubi kalemi odası, kethüda kâtibi odası, teşrifatçı odası, çavuşbaşı abdest odası, kapıcılar bölük başısı odası, kethüda kalemi odası, hünkâr köşkü, sarık odası, hazine odası, havuzlu köşk. Bu odalar yalnızca selamlık kısmını teşkil etmekteydi. Harem kısmı bunlardan ayrıydı. Bu odaların altında mutfak, kahve ocağı, uşak ve kavas odaları, ahırlar ve daha pek çok oda bulunmaktaydı.²⁴

2.3.1.2. Bâbiâli Yangınları ve Çevresine Etkileri

Tespit edilebilen ilk Bâbiâli yangını 18. yüzyıl ortalarında, Selhi- Zilkade 1152 (28 Şubat 1740) cumartesi gecesi saat dörtte meydana gelmiştir. Harem ağaları odasında başlayan yangın, ağalar ve hademelerin ihmal ve şaşkınlıkları yüzünden kısa sürede büyümüş, yeniçeri ve cebeciler yetişinceye kadar arz ve hasır odalarıyla bunların bitişigindeki bölümleri sarmaya başlamıştır. Padişah I. Mahmud'un Paşa Kapısı'nın bitişiginde bulunan Rumeli kazaskeri Hayatizade Efendi Konağı'ndan izlediği yangın, tersane personelinden tedarik edilen askerlerin yardımıyla çevredeki ev ve dükkânlara sıçramadan söndürülmeye çalışılmıştır. Yangının sarmaladığı arz odası, tersane askerleri tarafından köşe direklerinden halatlarla bağlanıp yıkılınca yangını söndürmek kolaylaşmış, kalan kısımlara birkaç taraftan su verilerek yangın kontrol altına alınmıştır.²⁵ Civardaki ev ve dükkânların zarar görmediği yangında

²³ Efdaluddin Bey, "Alemdar Mustafa Paşa", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, No:20, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1913, s. 1305-1307.

²⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 266.

²⁵ Suphi Mehmed Efendi, **Suphi Tarihi**, Haz. Mesut Aydınar, İstanbul, Kitapevi yayınları, 2007, s. 612.

sadece harem dairesi yanmıştır. Yangından bir hafta sonra salı gecesi henüz tam sönmeyen yangın yeniden alevlenmiş ve hariciye, divanhane ve bütün diğer bölümlerini yakıp kül etmiştir.²⁶

Paşa Kapısı'nın bu şekilde yanmasından sonra tarihçi Suphi "...öteden beri sudur-izam hazeratına mahsus olan saray-ı atik birkaç gün zarfında tamir ve bilcümle teşrifatı gümrük emini tarafından tecdid olunarak kurban bayramının dördüncü günü (12 Mart 1740) umumen rical-i divan ile saray-ı merkuma nakl olundu."²⁷ şeklinde bir ifade kullanır. Kuzucu, bu ifadeden hareketle yanan binanın asıl Paşa Kapısı (Bâbîâli) olmadığını, asıl binanın atıl halde veya tamire muhtaç bir durumda bulunduğunu ve yangın sayesinde tamirin kaçınılmaz olduğunu söyler.²⁸ Aslında bu yangında yanan bina 18. yüzyılda Paşa Kapısı olarak kullanılan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan'ın Cağaloğlu'ndaki sarayıdır. Saray, muhtemelen o günkü sadrazam İvaz Hacı Mehmed Paşa tarafından kullanılmaktaydı. Nitekim Şemdanizade, Padişah'ın yanan arsanın bulunduğu alana yeniden bir sarayla beraber bir kısmına hamam, bir kısmına da ev yapılmak suretiyle burada bir mahalle oluşturulmasına karar verdiğini yazar.²⁹ Burada bahsi geçen hamam ise Cağaloğlu Hamamı'dır.

Bâbîâli'nin ikinci yangını 22 Zilhicce 1168 (29 Eylül 1755) gecesi Hocapaşa'da meydana gelen yangının geniş bir alana yayılması sonucu olmuştur.³⁰ Yangın, rüzgârın şiddeti ve sokakların darlığı yüzünden birkaç koldan ilerlemiştir. Ahşap yapıların ağırlıkta olduğu Bahçekapı, Muhsinzade Sarayı, Yeşiliremitli Cami, Mahmudpaşa Çarşısı ile Cağaloğlu ve Divanyolu taraflarının tamamen yandığı yangında Bâbîâli binası ile beraber pek çok resmi ve sivil yapı yanmıştır. Yangında Bâbîâli'nin başta haremlik ve selamlık daireleri olmak üzere büyük mutfaklar, ahırlar ve koğuşlar, sadrazamın resmi yardımcılarının odalarının bulunduğu bölümler

²⁶ Şemdanizade, **a.g.e.**, s. 95.

²⁷ Suphi Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 614.

²⁸ Kemalettin Kuzucu, "Bâbîâli Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000, s. 8.

²⁹ Şemdanizade **a.g.e.**, s. 95.

³⁰ Kuzucu, **a.g.t.**, s. 8.

tamamen yanmıştır. Aynı yılın sonlarına doğru ahşap olarak yeniden inşa edilen yapı bugünkü İstanbul Valiliği ve civarını kapsayan arsa üzerinde yer alıyordu.³¹

Bâbîâli'nin 18. yüzyıldaki son yangını 24 Rebiüllevvel 1203 (3 Ocak 1788) tarihinde sabaha karşı kethüda bey kâtibi odasının altındaki kahve ocağından çıkan yangındır. Yangında kethüda bey odası, kethüda kalemleri, reisülküttab ve kalem daireleri, tezkireciler odaları, mektubi odası, divanhane, arz odası, hasır odaları ve havuzlu köşk gibi pek çok bölümün yanı sıra, reis odası karşısında bulunan iki dükkân ile bir miktar konut da yanmıştır.³²

18. yüzyılda yaşanan bu üç yangında Bâbîâli binası ve muhtelif bölümleri ya tamamen ya da kısmen yok olmuştur. 1755 Hocapaşa yangını haricindeki diğer yangınlar ise Bâbîâli'nin çevresinde bulunan konutlara ya da dükkânlara ciddi ölçüde bir zarar vermemiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Bâbîâli binası yine pek çok kez yangın felaketi ile karşı karşıya kalmıştır. Bâbîâli'nin 19. yüzyılda geçirdiği ilk yangın, 1808 yılının Ramazan ayında yeniçerilerin Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmek için kasten çıkarttığı yangındır. Yeniçerilerin Bâbîâli'nin pek çok yerini ateşe verdiği sırada bir mahzende saklanan Alemdar Mustafa Paşa bir barut fıçısını ateşleyerek intihar etmiştir.³³ Yangın kasıtlı ve kontrollü bir şekilde çıkarıldığı için çevresindeki yapılara zarar vermeden söndürülmüştür. Beyazıt'ta bulunan eski Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa'nın konağı geçici olarak bina yeniden inşa edilene kadar Bâbîâli binası olarak kullanılmıştır.³⁴ Olaydan sonra sadrazamlığa atanan Memiş Paşa'nın ise Cigalazade Konağı'nda ikamet etmesi uygun görülmüştür.³⁵ Buradan, Cigalazade Sarayı'nın bu tarihlerde hala kullanabilir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Yangından sonra Sekban-ı Cedit Teşkilatı kaldırıldığından Bâbîâli'nin yakınında bulunan Sekban-ı Cedit Teşkilatı'nın binaları önce boşaltılmış ardından da

³¹ Reşat Ekrem Koçu, “Bâbîâli Yangınları”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1960, ss. 1762.

³² Kuzucu, **a.g.t.**, s. 9-11.

³³ Zafer Toprak, Uğur Tanyeli, “Bâbîâli”, **DBİA**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı Ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 521.

³⁴ Semavi Eyice, “Bâbîâli”, **DİA**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 388.

³⁵ Kuzucu, **a.g.t.**, s. 17.

yıktırılmıştır. Kaldırılan Sekban-ı Cedit Teşkilatı'nın kışlalarının enkazının bir kısmı yeni binanın inşaatında kullanılırken, arsası ve bu arsa ile Bâbîâli arasında kalan yol da Bâbîâli arsasına katılmıştır.³⁶

27 Zilhicce 1241'te (2 Ağustos 1826) Hocapaşa'da bir evde çıkan yangında yanıp kül olan yerlerin arasında Bâbîâli binası da vardır.³⁷ Yangından sonra yeniden inşa edilen binanın öncekilerden farklı olarak istimlaklerle arsası genişletilmiştir. Arsanın genişlemesinin bir sonucu olarak Nallı Mescid Bâbîâli arsası içine alınmıştır.³⁸

Bâbîâli'nin tamamen yandığı üçüncü yangın, 20 Ocak 1839 günü sabaha doğru dâhiliye dairesi altındaki ahırdan çıkmıştır. Yangın söndürülememiş ve bina tamamen yanmıştır. Yangından iki buçuk yıl sonra Stefan Kalfa tarafından üç katlı yarı kâgir halde inşa edilmeye başlanan yeni bina 1843 yılının sonbaharında tamamlanmış ve resmi açılışı da 1 Nisan 1844 Pazartesi günü gerçekleşmiştir.³⁹ Bu yangından sonra yeniden inşa edilen Bâbîâli binası hem mimari yönden hem de çevresinde yapılan yeni düzenlenmeler yönünden diğerlerinden farklıdır.

Öncelikle Bâbîâli'nin yeri yeni arsalar alınarak genişletilmiştir. Arsaları alınan ev sahiplerine Direklerarası'nda, Yeniçeri kışlasının yerinden arsalar verilmiştir. Fevziye Mahallesi bu şekilde oluşmuştur.⁴⁰ 1826 yangınından sonraki yeniden yapım sırasında Bâbîâli kampüsü içinde kalan Nallı Mescid ile mescidin banisi İmam Ali Türbesi, Şah Huban Hatun Medresesi'nin dershanesi modern bir görünüme kavuşturulmuştur. Bunun yanında Nallı Mescid'in arka tarafına bir su haznesi inşa edilmiştir. Binaya, ana binadan başka bazı yapılar daha eklenmiştir; kâgir tekniğinde inşa edilen iki katlı kışla, kışlanın karşısına bir ahır, eski dâhiliye arsasına rastlayan yere de tomruk dairesi yapılmıştır.⁴¹

³⁶ Kuzucu, **a.g.t.**, s. 178- 181.

³⁷ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. III, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 1995, s. 1201.

³⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 255.

³⁹ Koçu, **a.g.md.**, ss. 1765.

⁴⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 1201.

⁴¹ Kuzucu, **a.g.t.**, s. 49-50.

Hem mimari hem de yapı tekniği olarak öncekilerden farklı tarzda inşa edilen yeni Bâbîâli binasının alt ve üst yapı çalışmaları da iyi bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Bina etrafına boş arsaların bitiminden itibaren tuğladan set duvarlar örülerek üzerlerine demir parmaklıklar yerleştirilmiştir. Binanın kanalizasyon sistemiyle suyuolları yeni baştan inşa edilmiş, Bâbîâli meydanındaki yollar yeniden düzenlenmiştir. Nallı Mescid önünden Beşir Ağa Cami yönüne kadar olan yollara taş döşenip kaldırım yapılmıştır.⁴²

1855'te Bursa'da meydana gelen deprem İstanbul'da da hissedilmiş öyle ki bu depremde Bâbîâli binasının bazı kısımları da hasar görmüştür. Hasar gören yerlerin tamiri için cüzi bir harcama gerektiğinden hükümet bu konuya yeterince eğilmemiştir. Fakat bir yıl sonra 18 Mart 1856'da meydana gelen ve sadaret müsteşarının odası ile birlikte üç odanın yandığı küçük çaplı yangın sonrasında, hem depremden hasar gören yerler hem de yangında yanan kısımlar birlikte tamir edilmiştir.⁴³

1865'te vuku bulun büyük Hocapaşa yangınında hiç zarar görmeyen Bâbîâli binası, 23 Mayıs 1878'deki yangından ise kurtulamamıştır. Yangın, binanın ortasında yer alan Şûrâ-yı Devlet Dairesi'nden çıkmış ve tam altı saat sürmüştür. Adliye, Dâhiliye ve Hariciye Nezareti Daireleri yanarken Sadaret Dairesi ise yangından kurtulmuştur. Semavi Eyice, o günlerde İstanbul'da bulunan L. Frager adında bir kişinin aldığı krokiye göre Ferat isimli bir ressamın çizdiği ve Paris'teki bir Fransız gazetesinde basılan resimde yangının bütün dehşetiyle gösterildiğini belirtir. Yangının ardından hasar tespit çalışmaları yapılarak binanın yeniden inşa edilmesine başlanmıştır.⁴⁴

⁴² Kuzucu, **a.g.t.**, s. 50.

⁴³ **A.t.**, s. 57-58.

⁴⁴ Eyice, **a.g.md.**, ss. 388.

Fotoğraf 34: L. Frager tarafından hazırlanan krokiye göre çizilen resim.

Kaynak: Semavi Eyice Arşivi, **DİA**, C.IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 389.

Bâbîâli'nin son büyük yangını, bir ihmâl sonucu 7 Safer 1329 (7 Şubat 1911) yılında Şûrâ-yı Devlet Dairesi'nde ki telgrafhanede çıkmıştır. Yaklaşık üç saat süren yangında, Şûrâ-yı Devlet dairesi tamamen kül olmuş, Sadaret ve Dâhiliye Nezareti bölümleri ise kısmen hasara uğramıştır.⁴⁵ Yangından önce Cağaloğlu tarafından bakıldığında binanın sağında Sadaret, solunda ise Hariciye blokları bulunmaktaydı. Ortadaki blok ise Şûrâ-yı Devlet dairesi ile birlikte Dâhiliye Nezareti tarafından paylaşılmaktaydı. Şûrâ-yı Devlet sadaret tarafında, Dâhiliye Nezareti ise hariciye tarafındaydı. Yangında, sadaret bloğundan yalnızca sadrazamın makamı ve hariciye bloğunun ise tamamı kurtarılmıştır.⁴⁶

18. yüzyılda tam üç kez yangın felaketini yaşayan Bâbîâli binasının yangın sonrasında gerçekleştirilen inşa ve tamirleri sırasında çevresinde kayda değer herhangi bir istimlak ya da benzeri bir faaliyete rastlanmamaktadır. Ancak 19. yüzyılda yaşanan

⁴⁵ Ergin, **a.g.e.**, s. 1201.

⁴⁶ Kuzucu, **a.g.t.**, s. 92.

yangınlarda zaman zaman farklı uygulamalara gidildiğini ve yeni önlemler alındığını görmekteyiz. Örneğin; 19. yüzyılın başında Hocapaşa’da gerçekleşen bir yangında Hocapaşa ve Bâbîâli arası tamamen yanmasına rağmen Bâbîâli hiç zarar görmemiştir. Ancak binanın sürekli yangın tehlikesi altında bulunduğunun farkında olan yönetim, muhtemel bir yangında binayı korumak için çevrede bazı istimlakler yapmıştır. Bâbîâli’nin Boğaziçi’ne bakan tarafında, yanmış altı evin arsası ve bir büyük bahçe satın alınmış ve daha sonra bu yapılar kaldırılarak, bunların arsalarıyla Bâbîâli arasında kalan yol da iptal edilerek hepsi birden boş bir alan haline getirilmiştir.⁴⁷

Tanzimat’tan sonra Bâbîâli’nin kâgir bir biçimde inşa edilmesi gerek binanın yakın çevresi gerekse konumlandığı semtin değişimi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. İstanbul’un ahşap yapı yoğunluğu ile bilinen Hocapaşa ve Cağaloğlu semtlerinin ortasında kâgir bir tarzda yükselen bina, etrafındaki resmi ve sivil yapılara adeta tepeden bakmaktaydı. Alemdar Mustafa Paşa’nın köle ve cariyelerinin yangın sırasında saklandığı Arapzade Konağı ve çevresindeki buna benzer yapılar daha sonraki inşa faaliyetleri sırasında tamamen ortadan kalmıştır.⁴⁸

Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de Cağaloğlu’nda ve çevresindeki semtlerde bulunan devlet adamlarına ve sultanlara ait saray ve konaklardan söz eder. Fakat listede yer alan saraylardan yalnızca Sokullu Mehmet Paşa Sarayı’nın Alayköşkü’nde olduğu belirtilmiştir.⁴⁹ Bâbîâli yangınları ve Bâbîâli’nin teşekkülü konusunda yapılan araştırmamız sırasında ulaşabildiğimiz saray ve konaklar şunlardır: Sokullu Mehmed Paşa Sarayı, Cigalazade Sarayı, Fatma Sultan Sarayı, Abdurrahman Paşa Sarayı, Arapzade Konağı, Pertev Paşa Konağı, Hayatizade Konağı, Arif Paşa Konağı, Bülbül Tevfik Paşa Konağı ve Rauf Paşa Konağı.

⁴⁷ A.e., s. 178.

⁴⁸ A.e., s. 180-181.

⁴⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme I. ve II. Cilt: İndeksli Tıpkıbasım*, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, C. I.- II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 93b.

2.3.1.3. Bâbîâli Kalemleri ve Daireleri

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başlarından itibaren sadrazamın liderliğinde nezaretler ve meclisler oluşturularak modern anlamda yeni bir bürokratik örgütlenme modeli oluşturulmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihsel olarak *kalemiye* diye tanımlanan “yönetici sınıf”, 1830'lardan sonra *mülkiye* diye bilinen bir oluşuma dönüşmüştür.⁵⁰ Bu yeni bürokratik modelin hem fikir babası hem de uygulayıcıları olan mülkiye memurlarının pek çoğu kalemlere çok küçük yaşlarda şakirt olarak alınan ve yine Osmanlı bürokrasisi içerisinde çeşitli görevlerde bulunan ailelerin çocuklarıdır.

Bâbîâli dairelerinde ve kalemlerde, nezaretlerde, meclislerde, Şehremaneti, Düyun-ı Umûmiye İdaresi, Reji İdaresi gibi kurumlarda maaş karşılığında çalışan bu memurların önemli bir özelliği de 19. yüzyılda ortaya çıkan birbirinden farklı pek çok siyasi düşüncenin ve edebiyat geleneğinin oluşmasındaki rolleridir. Nitekim bu dönemde kalemlerde memur olan isimlerin birçoğu karşımıza şair, yazar, gazeteci ve matbaacı olarak çıkar. Örneğin; Tanzimat döneminin önemli romancılarından Ahmet Mithad Efendi Vilayet Mektubî Kaleminde⁵¹, Recaizade Mahmud Ekrem Hariciye Mektubî Kaleminde⁵², Samipaşazade Sezai Evkaf-ı Humâyun Mektubî Kaleminde⁵³ ve daha isimlerini saymayacağımız pek çok şair, yazar ve gazeteci ilk memuriyetlerine bu kalem ve dairelerde başlamışlardır.

Carter V. Findley, Hariciye Nezareti sicil-i ahval kayıtlarından ulaştığı hem nezarete memur olup hem de edebi bir yayını bulunan isimlerden hareketle, Hariciye Nezareti'nin diğer devlet dairelerine göre edebi yenileşmenin öncü kesimleri ile özdeşleşmiş olduğunu ifade eder. Hariciye Nezareti ve Osmanlı devlet adamlarının 19.

⁵⁰ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 4.

⁵¹ M. Orhan Okay, “Ahmed Midhat Efendi”, *DİA*, C. II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, ss. 100-103.

⁵² Abdullah Uçman, “Recaizade Mahmud Ekrem”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, ss. 503-504.

⁵³ Ömer Faruk Akgün, “Samipaşazade Sezai”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, ss. 77-78.

yüzyılda Fransızca'yı öğrendikleri Tercüme Odası bu özdeşleşmenin en çok açığa çıktığı yerdir. Örneğin; filozoflardan Osmanlıca 'ya ilk çevirileri yapan Mehmet Tahir Münif Paşa, İbrahim Şinasi ile birlikte Tercüman-ı Ahval'i çıkaran Çapanzade Yusuf Ağah (Ağah Efendi), Namık Kemal, Sadullah Paşa, Samipaşazade Sezai, Abdülhak Hamid'in ağabeyi Abdülhak Nasuhi Bey Hariciye Nezareti'nde memurdurlar. Yine Genç Osmanlılar hareketinin bütün önde gelen kişilikleri, muhalif oldukları Tanzimatçı devlet adamları gibi Tercüme Odası'nda yetişmişlerdir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* isimli eserinin Osmanlı memurları üzerine birincil biyografik kaynaklardan biri olarak kabul edilmesi⁵⁴, şair-memurların en açık ifadesidir.

Özellikle Tanzimat'tan itibaren merkez ve taşra teşkilatında sayıları bir hayli artan memurların çalışma yerleri ve bulundukları mekânların fiziki şartlarına dair elimizdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. 18. ve 19. yüzyıla ait fotoğraflar ve hatıratlar az da olsa dairelerin iç mekânlarına dair önemli bilgiler vermektedir.

İgnatius Mouradgea d'Ohsson'ın "Tableau general de l'Empirem othoman"nında yer alan, Bab-ı Defteri'ye bağlı bir daireye ait olduğu belirtilen gravür, 18. yüzyıl sonlarında, İstanbul'daki bir devlet dairesinin iç görünümü yansıtan tek eser olması bakımından önemlidir.⁵⁵ Gravür dikkatle incelendiğinde, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Osmanlı memurlarının çalışma ortamlarına, kullandıkları araç ve gereçlere ve hatta memuriyet derecelerine dair çıkarımlarda bulunulabilir.

⁵⁴ V.Findley, **a.g.e.**, s. 185-186.

⁵⁵ **A.e.**, s. 59.

Fotoğraf 35: Bir Maliye Kaleminin içi, İstanbul, 18. yüzyıl sonu.

Kaynak: İgnatius Mouradgen d'Ohsson, *Tableau general de l'Empire ottoman*, Paris, 1787-1820, Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı memurlarının Toplumsal Tarihi** İstanbul, Tarih Vakfı yurt Yayınları, 1996, s.401.

Resimde 18. ve 19. yüzyıl başlarında Osmanlı'da yaygın olan Avrupa barok üslubunun etkisiyle dekore edilmiş bir iç mekân görülmektedir.⁵⁶ Döşemesi hasırla kaplı bir dairede memurlar, bir bölümü zemine bir bölümü de zeminden hafifçe yüksek bir platforma konulmuş minderlerin oluşturduğu sedirler üzerinde, divan adı verilen oturma düzeni içinde odanın kenarlarına sıralanmışlardır. Memurların bir bölümü arkalıkları duvarlara dayalı daha yüksekçe minderlere, diğerleri ise onların karşısındaki arkalıksız alçak minderlere oturmuşlardır. Yüksek minderlerde oturan memurların uzun sakalları olduğu görülürken, alçak minderlerde oturan memurların sakalsız ve daha genç oldukları görülmektedir. Alçak minderde oturanlar, karşılarında oturan kâtiplerin gözetimi altında kalemiye mesleğinin inceliklerini öğrenmekte olan

⁵⁶ Renda'dan aktaran Carter V. Findley, **a.g.e.**, s. 59.

şakirtlerdir. Bu açıdan bakıldığında sakal uzatmak kâtip şakirtliğinin ötesine geçmenin ifadesi olarak okunabilir.⁵⁷

Kalemlerin fiziki görüntüsünün 19. yüzyılda da pek değiştiği söylenemez. Ubicini, 1855'te, Bâbîâli'deki nezaretlerin bürolarının halılarla döşenmiş geniş koridorlara açılan salonlar olup girişlerinin de kapı yerine sadece kalın birer perdeyle kapatıldığını ifade eder. Bu dönemde tıpkı 18. yüzyıl sonlarına ait olan gravürde görüldüğü üzere kâtiplerin masaları yoktur.⁵⁸ Bağdaş kurarak oturan memurlar kâğıtları ya da defterleri alıp ellerinde ya da dizleri üzerinde yazarlardı ve memurların hemen yanlarında kayıt defterlerinin, yazı araç ve gereçlerinin konulduğu alçak sandıklar bulunmaktaydı. Rulo haline getirilip torbalara konulan evraklar kullanılmadıkları zamanlarda gravürde sol ön planda gözüken sandıklarda muhafaza edilmekteydi.⁵⁹ Her memurun önünde yazı araç ve gereçleri dışında mutlaka bir çubuk bulunur ve arada işlerini bırakıp bundan bir nefes çekerlerdi.⁶⁰

Kalemlere giriş çıkışlar ise oldukça serbesttir. İş sahibi perdeyi aralayarak büroya girer ve memurlardan birinin kendisine soru sorup derdini anlatacağı vakti beklerdi. Bu sırada hizmetkârlar bekleyenler için kahve ve çubuk getirirlerdi.⁶¹ 19. yüzyıl şarkiyatçılarından Arminius Vambéry, kalemlere sadece görevli memurların değil her türden insanın yanı sıra dilenci, satıcı ve şarlatanın girip çıktığını belirtir. Devlet dairelerinin içinde ve dışında bulunan hademeler, gizli haberleşmelerde resmi görevli olarak sadrazama hizmet eden karakulaklar, yüksek memurlara benzer bir hizmet veren kaftan ağaları, uzun saplı çubuk ve tütünleri ile sabahtan akşamın geç saatlerine kadar efendilerine hizmet eden çubukçular, devlet binalarında kahve ve çay pişirmek için özel yerleri olan kahveciler, kilerciler, kapıcılar, Osmanlıların kapıdan içeri girerken kapıda çıkardıkları ayakkabılarını koruyan kişiler ve daha pek çok görevli kalem dairelerinin memurlar dışındaki sakinleridir.⁶²

⁵⁷ V. Findley, **a.g.e.**, s. 61.

⁵⁸ F.H.A. Ubicini, **1855'de İstanbul**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s. 76-77.

⁵⁹ V. Findley, **a.g.e.**, s. 62.

⁶⁰ Ubicini, **a.g.e.**, 76-77.

⁶¹ **A.e.**, s. 77.

⁶² Vambéry'den aktaran Carter, **a.g.e.**, s. 60.

Refik Halid Karay, Abdülhamid devrinde de dairelere sucu, ciğerci, şerbetçi, kamyş kalemci, seyyar sahaf ve dilencilerin oldukça rahat girip çıktığını belirtir.⁶³ Her ne kadar 1912-1913 yıllarında Bâbîâli binasının cadde üzerindeki ana kapısında ve nezaretlerin bulunduğu kapıların girişinde nöbetçi askerler bulunuyor olsa da, Bâbîâli binasına ve dairelere giriş ve çıkışlar serbesttir. Kapıdaki nöbetçi askerler, şüphe çekmediği müddetçe kimseye müdahale etmemektedirler. Tatar gazeteci Fatih Kerimî, Osmanlı Devleti'nin ruhu ve aynı zamanda siyasi merkezi olan Bâbîâli'nin bu kadar zayıf korunmasını şark kültürüne mahsus bir sadelik eseri olarak değerlendirmektedir.⁶⁴

Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat* isimli eserinde Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid devirlerinde ve 1940'lı yıllarda kalemlere ve memurlara dair gözlemlerini aktarır. Karay'ın aktardıklarına göre devlet daireleri Abdülhamid devrinde oldukça farklılaşmıştır. Öncelikle daha önceki dönemlere göre memur sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bununla birlikte yer minderi ve ayaksız çekmece kalkmış bunların yerini masa ve sandalyeler almaya başlamıştır. Ancak dairelerin içi oldukça kötü vaziyettir. Çekmecelerin kilitleri kopmuş, odaların içi soğan, sarımsak hacıyağı, bezir isi mürekkebi kokusu ile dolu haldedir.⁶⁵ 18. yüzyıl sonlarında İgnatius Mouradgea d'Ohsson'ın'ın gravüründe resmedilen düzenli ve tertipli kalem dairesi, 19. yüzyıl sonlarında neredeyse kaybolmuştur denilebilir. Refik Halid ayrıca Abdülaziz dönemindeki zarif yazı takımlarının yerini adi cam hokkaların aldığından, kâğıtların başlıklı ve boy boy matbaalarda basıldığından, evrakların sarı renkte büyük zarflara konulup dolaplarda muhafaza edildiğinden, elde yazma mecburiyetinin kalkmış olmasına rağmen memurların bu eski alışkanlığı bir türlü terk edemediklerinden bahseder.⁶⁶ Sadece alt kademelerdeki memurların değil nazırların odalarının da oldukça sade ve gösterişsiz olduğu görülmektedir. Ahmet S. Mümtaz, Abdülhamid döneminin dahiliye nazırı Memduh Paşa'nın (1895-1908) Bâbîâli'deki

⁶³ Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, Semih Lütfi Kitapevi, t.y., s. 29.

⁶⁴ Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, s. 238-239.

⁶⁵ Karay, *a.g.e.*, s. 28-29.

⁶⁶ *A.e.*, s. 28.29.

odasının takımlarının yeşil kadifeli iki kanepe ile dört koltuktan ve altı iskemleden ibaret olduğunu, masanın karşısında da iki maroken iskemle durduğunu belirtir.⁶⁷

Abdülhamid devrinde de dairelerde ve kalemlerde bazı resmi işleri yapmak ve memurlara yardımcı olmak üzere bulunan görevliler vardır. Örneğin; sadrazamın, şeyhülislamların ve seraskerlerin mühürdarları gibi. Bu görevliler yazılan tezkirelere, tahrirlara sadrazamın veya nazırın mührünü basmakla görevlidirler. Sadaret ve Dâhiliye Nezaretinde yine yüksek rütbeli isimlerin postacılık işlerini gören kapı kâhyaları, sadaret dairesinde yapılan toplantılara serbestçe girip çıkabilen ve toplantı sırasında orada bulunan paşalara hizmet eden sadaret dilsizleri, pabuççular, kahveciler bu dönemde de karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

2.3.1.4. Bâbiâli'nin Siyasal Hafızası

19. yüzyıl boyunca Bâbiâli gerek teşkilat gerekse yetki ve fonksiyon bakımından sürekli değişikliklere uğramıştır. Bu değişimlerde kimi zaman padişahların şahsiyetlerinin ve idare anlayışlarının etkisi olduğu gibi sadrazamların da büyük rolü vardır. II. Mahmud döneminde kimlik arayışı içinde olan Bâbiâli, 1839-1871 yılları arasında Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde, Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşaların sadaretlerinde, altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde saray ikinci planda kalmış, Bâbiâli siyasetin hem yapıcısı hem de uygulayıcısı olmuştur. 1871 'de Ali Paşa'nın ölümü ile bu devir kapanmıştır.⁶⁹

Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılından itibaren ise Bâbiâli'nin siyasi nüfuzu oldukça azalmıştır. Sultan II. Abdülhamid Bâbiâli'nin teşkilat yapısında büyük değişimler yapmamıştır ancak bu dönemde siyasetin büyük ölçüde icra edildiği yer Bâbiâli değil Yıldız Sarayı olmuştur.⁷⁰ Abdülhamid döneminde Bâbiâli'nin siyasi

⁶⁷ Ahmet S. Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1948, s. 22-23.

⁶⁸ Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002, s. 116-118.

⁶⁹ Mehmet İşpirli, "Bâbiâli", *DİA*, C.IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 385-386.

⁷⁰ A.e., s. 386

nüfuzu her ne kadar Yıldız Sarayı'nın gölgesinde kalmış olsa da, 1908'de Meşrutiyet yeniden ilan edilince, basın ve yayın dünyasında yaşanan özgürlük havasının da etkisi ile Bâbîâli yeniden eski günlerine dönmüştür.

Ne var ki II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yaşanan bu özgürlük ortamı çok uzun sürmemiştir. Aslında II. Meşrutiyet, gazeteci cinayetleri, ihtilaller, baskınlar ve savaşlar ile devam eden ve en nihayetinde Cumhuriyet'in ilanı ile son bulan sürecin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte yaşanan ilk münferit hadise, biri oldukça çok ses getiren diğeri ise üzerinde pek durulmayan iki cinayettir. 1-2 Kasım 1908 geces, Abdülhamid devrinin en önemli hafiyelerinden biri olan İsmail Mahir Paşa, Sultan Mahmud Türbesi önünde kurşunlanarak öldürölmüştür. Paşanın ölümü şahsi bir mesele olarak yorumlandığı için pek yankı uyandırmamıştır.⁷¹ Daha sonraki aylarda gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürölmesi ise paşanın aksine büyük bir yankı uyandırmış ve cinayetten bir hafta sonra yaşanacak olan 31 Mart ayaklanmasının da gerekçesi olmuştur.

7 Nisan 1909 akşamı, İttihat ve Terakki'ye muhalefeti ile bilenen *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, yanında bir arkadaşı ile Galata Köprüsü'nden geçmekteyken arkasından vurularak öldürölümüştü. Ertesi günü Ali Kemal, Mülkiye Mektebi'nde büyük bir coşkuyla bu cinayetten söz etmiş ve üzüntüsünden ders anlatamayacağını söyleyerek sınıftan çıkmıştır. Ali Kemal'in konuşmasından oldukça etkilen mülkiye öğrencileri Bâbîâli önüne akın ederek gösteri yapmışlar, Hasan Fehmi'nin katillerinin bir an önce bulunup cezalandırılmasını istediklerini haykırmışlardır.⁷² Hasan Fehmi'nin cenazesi 8 Nisan'da büyük bir kalabalık tarafından kaldırılarak, Sultan Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir. Cenaze töreni bir anlamda İttihat ve Terakki'ye karşı olanların gövde gösterisi haline gelmiştir. Öyle ki cenaze alayı Yeni Postane önünden Bâbîâli Caddesi'nden geçerken sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın arabasına rastlayınca bağıışmalar olmuş ve sadrazam yolunu değııştirmek zorunda kalmıştır.⁷³

⁷¹ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler**, C.XIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.196.(193-211)

⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 69.

⁷³ A.e., 71.

1908 seçimlerinin galibi İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde her ne kadar yüksek bir oy almış olsa da henüz siyasi iktidarını tam olarak kurabilmiş değildi.⁷⁴ İTC'ye muhalefetin gittikçe arttığı günlerde cemiyet karşıtı Ahrar Fırkası'nın, İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'nin ve özellikle Derviş Vahdeti ve *Volkan* gazetesi gibi muhalif basının kışkırtmaları ve zabitler arasındaki mektepli-alaylı sürtüşmelerinin etkisi ile Avcı Taburları'nın başını çektiği bir grup asker 31 Mart (13 Nisan 1909) sabahı “şariat isteriz” sloganları ile Sultanahmet'te Meclis-i Mebusan'ın önünde toplanmışlardır. Ayaklanma 27 Nisan 1909'da Selanik'ten gelen Harekât Ordusu tarafından bastırılmış ve Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ile sonuçlanmıştır.⁷⁵

Olayların cereyan ettiği üç önemli nokta olan Bâbîâli, Meclis-i Mebusan ve Harbiye Nezareti'nin bulunduğu semtler Cağaloğlu, Sultanahmet ve Beyazıt'ta, ayaklanma devam ederken oldukça hareketli günler yaşanmıştır. 31 Mart'ın Salı sabahı avcı taburları Köprübaşından, Bahçekapı, Sirkeci, Soğukçeşme, Ayasofya Meydanı'na kadar uzanan Tramvay Caddesi girişlerini kesmişler, Bâbîâli Caddesi'nin Cağaloğlu ve Divanyolu tarafıyla Beyazıt Meydanı'na kadar olan bütün geçitlerini kapatmışlardır.⁷⁶ İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile bilinen Cağaloğlu'ndaki Tanin matbaası ve Cemiyet'in Şura-yı Ümmet matbaası basılmış, her iki matbaanın makineleri kırılıp dağıtılmış ve yağmalanmıştır.⁷⁷

31 Mart'ın üzerinden bir yıl sonra Bâbîâli Caddesi bir gazeteci cinayeti ile yeniden hareketlenecektir. Emekli Binbaşı Tevfik Bey'in oğlu ve Hilal matbaası sahibi Asım Bey'in yeğeni, genç gazeteci Ahmet Samim 10 Haziran 1910 gecesinde, arkadaşı Fazıl Ahmet (Aykaç) ile bir yemekten döndüğü sırada, Bahçekapı'daki fırının önünde vurularak öldürülmüştür. Ahmet Samim, *Sada-i Millet* gazetesinde İttihat ve Terakki aleyhinde yazılar yazmakta olan muhalif bir gazetecidir. Siyasi ortamın oldukça kırılgan olduğu bir zamanda Ahmet Samim'in ölümü kamuoyunda büyük bir

⁷⁴ Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet'in İlanı”, *Doğubatı*, C.I. No: 45, Ankara, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, ss. 65-82.

⁷⁵ Necdet Sakaoğlu, “31 Mart Olayı”, *DBİA*, C.VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortaklığı Yayını, 1994, ss. 184.

⁷⁶ Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilâlin Hikâyesi*, İstanbul, Pınar yayınları, 1996, s. 37-38.

⁷⁷ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, C.II, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930, s. 71.

yankı uyandırmış, cenaze ve defin işlemleri de oldukça olaylı geçmiştir. Cenaze, Cağaloğlu'ndaki Hilal matbaasından hükümetin gönderdiği merkez memuru tarafından alınıp hemen defnedilmek istenmiştir. Ancak amcası Asım Bey ve yanındakilerin cenazenin apar topar defnedilmesine karşı çıkmışlar ve cenazeyi vermemek için direnmişlerdir. Bunun üzerine merkez memuru yirmi-otuz kişilik bir polis memuru ile Hilal matbaasına girerek cenazeyi almış ve Sultan Mahmud Türbesi'ne götürüp defnetmiştir.⁷⁸

Bâbîâli, 23 Ocak 1913'te bu kez bir hükümet darbesine sahne olmuştur. İttihatçılar, Balkan savaşlarındaki yenilgileri ve Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesini öne sürerek, iktidarı yeniden ele geçirmek için hükümete karşı bir darbe planlamışlardır. Darbenin hazırlıkları İttihat ve Terakki'nin Cağaloğlu'ndaki genel merkezi Kırmızı Konak'ta yapılmıştı. Enver Bey (Paşa), Talat Bey (Paşa), Hilmi, Sapançalı Hakkı, Midhat Şükrü (Bleda), Yakup Cemil, Mustafa Necip. Kara Kemal ve Ömer Naci baskını düzenleyen önde gelen kişilerdir.⁷⁹

23 Ocak 1913 günü Enver Bey ve İttihatçı fedailerden Yakup Cemil'in başı çektiği grup, cemiyetin merkezi Kırmızı Konak'tan ata binerek Bâbîâli'ye yönelmiştir. Öncesinde Talat Bey de bir grup ittihatçıyla beraber Bâbîâli'ye gitmiş ve Bâbîâli binası civarındaki önemli noktalara ittihatçıları yerleştirilmiştir. Yol boyunca toplanan halkın da katılımıyla ellerinde bayraklarla tekbir getiren kalabalık Bâbîâli'ye vardığında, Kamil Paşa kabinesi toplantı halindedir. Enver Bey ve yanındakiler Bâbîâli'ye hiç bir şekilde kendilerine bir müdahale olmaksızın serbestçe girmişlerdir. Toplantıyı basan Enver Paşa ve beraberindekilere müdahale etmek isteyen Sadaret yaveri Nafiz Bey, Harbiye Nazırı yaveri Kıbrıslızaade Tevfik Bey, kapıyı bekleyen polis komiseri Celal Bey vurularak öldürülmüştür. Harbiye Nazırı Nazım Paşa baskıncılara karşı direnmeye kalmadan Yakup Cemil tarafından alından vurulmuştur. İttihatçılardan ise bir tek Tevfik Bey'in tabancasından çıkan kurşunla Mustafa Necip Silah ölmüştür. İçeride bu olaylar devam ederken dışarda da ittihatçıların ünlü hatiplerinden Ömer

⁷⁸ Mehmet T. Hastaş, **Ahmet Samim: II. Meşrutiyet'te Muhallif Bir Gazeteci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 74-75.

⁷⁹ Zafer Toprak, "Bâbîâli Baskını", **DBİA**, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih ve Ortak Yayını, 1993, ss. 523.

Naci, Bâbîâli önünde toplanan kalabalığı coşturmakta, "Yaşasın millet!.. Yaşasın İttihat ve Terakki!" diye sloganlar atılmaktadır.⁸⁰

Fotoğraf 36: Bâbîâli Baskını, Baskın sırasında göstericilerin Bâbîâli binasına girişleri, 1913.

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini>, Çevrimiçi, 2018.

Bâbîâli'nin siyasal hafızasında önemli bir yeri olan olaylardan biri de şüphesiz ki 1897'de Ermeni olayları sırasında, Osmanlı Bankası ve Galatasaray Karakolu ile birlikte Bâbîâli'nin de bombalanması hadisesidir. İlk ikisi güvenlik güçlerinin erken müdahalesi ile önlenirken, diğeri ölüm ve yaralanmalar ile sonuçlanmıştır. 18 Ocak 1897 Çarşamba gecesı Bâbîâli'nin alt katında patlayan bomba, bir kişinin ölümüne birkaç kişinin de yaralanmasına yol açmıştır. Patlamada Bâbîâli binası da küçük bir hasar görmüştür. Yaşanan hadiselerden sonra hem Bâbîâli binasında hem de çevresinde bir takım önlemler alındığı görülmektedir. Bâbîâli'nin beş kapısından dördünden giriş geçici olarak yasaklanmış, binanın muhafız sayısı da artırılmıştır.⁸¹ 24 Ağustos ve 28 Ağustos 1315 (Hicri) tarihli belgelerden de anlaşıldığı üzere Bâbîâli yakınında ya da çevresinde ikamet eden ya da çalışan Ermeniler bölgeden

⁸⁰ A.g.m., ss. 523.

⁸¹ Kemalettin Kuzucu, "1897 Bâbîâli Olayı", **19-20. Yüzyıllarda Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: Kaynaşma- Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar**, C. I, İstanbul, Türk Ocakları İstanbul Şubesi, 2015, s. 593-603 (588-616)

uzaklaştırılmıştır. Ebusuud Caddesi'nde Kirkog isimli Ermeni'nin dükkânın mahzenin Bâbîâli'ye yakınlığı nedeniyle tasfiyesi uygun görülmüş⁸², yine Bâbîâli civarındaki Ebussud Caddesi'nde dükkânı bulunan ya da matbaalarda çalışan Ermeniler, buradan uzaklaştırılarak yerlerine Müslümanlar yerleştirilmiştir. ⁸³

2.3.2. İstanbul Şehremaneti

Osmanlı Devleti'nde beledi hizmetler 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kadılar tarafından, 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ise İhtisap Nezareti altında çalışan İhtisap ağası tarafından görülmeye başlanmıştır. Modern anlamda belediyeçilik ise 1854'te İstanbul'da ilk modern belediye teşkilatı olan Şehremaneti'nin kurulması ile başlamıştır.⁸⁴ Tanzimat bürokratlarından Mustafa Reşid Paşa, henüz daha Paris'te elçilik görevini ifa ederken merkeze yazdığı mektuplarda sık sık Osmanlı şehirlerinin düzensizliğinden yakınmakta, özellikle İstanbul'da yaşanan yangılarından sonra şehrin durumunun Avrupa gazetelerinde sıklıkla eleştirildiğine değinmekte, şehrin ulaşım, su, sağlık gibi sorunlarının çözülmesi için yapısal değişimlere ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. ⁸⁵

Tanzimat'tan çok kısa bir süre önce II. Mahmud döneminde kurulan İhtisap Nezareti'nin şehrin beledi hizmetlerini sağlamakta yetersiz olması üzerine 13 Haziran 1855 tarihli bir nizamname ile İhtisap Nezareti lağvedilmiş ve Şehremaneti adıyla Meclisi Ahkâmı Adliye'ye bağlı olarak İstanbul Şehremaneti kurulmuştur. Emanetin yürütme organları şehremini ve şehir meclisinden oluşmaktaydı ve şehremini Bâbîâli'nin seçimi ve padişahın iradesiyle göreve gelmekteydi.⁸⁶ Şehremaneti'nin üst organları ise bir hayli çoktu. Emanet vergi koymak ve toplamak için Maliye Nezareti'ne, kaldırım yapım ve onarımı için Nafia Nezareti'ne, güvenlik işleri için

⁸² BOA, H. 1315 (M.1897), Fon Kodu: A.}MKT. MHM. (Mühimme Kalemi), Dosya no: 632, Gömlek Sıra no: 38, S. 001-003.

⁸³ BOA, H.1315 (M.1897), Fon Kodu: A.}MKT. MH. (Mühimme Kalemi), Dosya no: 632, Gömlek Sıra no: 35, S. 001-003.

⁸⁴ İlber Ortaylı, Vahdettin Engin, Erhan Afyoncu, **Payitaht-ı Zemin Eminönü Bir Dünya Başkenti, C. I**, İstanbul, Eminönü Belediyesi, 2008, s.y.

⁸⁵ A.e., s. 114.

⁸⁶ Ergin, a.g.e. s. 1272-1273.

Zaptiye Nezareti'ne, esnafın teftişı ve fiyat kontrolü için Ticaret Nezareti'ne başvuracaktı.⁸⁷

Mali yetersizlikler, personel yokluğu, yetkilerinin başka nezaretlere devri gibi sebeplerden ötürü başarısız olan bu girişim Bâbîâli'nin yeni tedbirler almasına neden olmuş ve 9 Mayıs 1855'te Meclis-i Vâlâ üyelerinden Emin Muhlis Efendi başkanlığında yabancı ve yerli tebaadan kişilerden oluşan bir İntizam-i Şehir Komisyonu kurulmuştur. Komisyona özellikle nüfuz sahibi zengin yabancılar ile bu işlerden anlayan Osmanlı memurları seçilmiştir.*** Komisyonun görevi başarısız deneyimi gözden geçirmek ve belediye örgütünün yeniden kurulması için öneri ve projeleri görüşüp uygulamaya koymaktır.⁸⁸

Komisyon 1857'de yayınlanan bir resmi tebliğ ile İstanbul, Adalar ve Boğaziçi'nin on dört belediye dairesine ayrıldığını; Beyoğlu-Galata bölgesinin Altıncı Daire-i Belediyeye olarak tayin edildiğini ancak on dört dairenin hepsinde icraata başlamanın fazla masraflı ve gerçek dışı olacağından ilk önce Altıncı Daire'den başlanacağını bildirmektedir. Özellikle gayrimüslim kesimin yaşadığı semtin sakinlerinin, Avrupa görmüş ve beledi hizmetlerden anlayanlar olması hasebiyle diğerlerine de iyi bir örnek olacağı belirtilmiştir.⁸⁹

Çeşitli sebeplerden ötürü kuruluşundan itibaren sık sık yeri değişen Şehremaneti, ilk önce Eminönü Meydanı'nda, Köprübaşı'nda (1854) bulunuyordu. Zamanla Şehremaneti'nin işleri yoğunlaştıkça ve beledi teşkilat genişleyince bina yetmemeye başlamış ve 1868'te Hamidiye Caddesi'ndeki Hüsrev Paşa Konağı'na taşınmıştır.⁹⁰ Osman Nuri Ergin'in aktardığına göre, 1876'da Meşrutiyet'in ilanından sonra Şehremaneti binasının "milletin şanına" yakışır bir binada bulunması uygun görüldüğünden, Ayasofya yakınında bulunan Zaptiye Nezareti binasının bir kısmı Şehremaneti'ne tahsis edilmiştir. Burası eski Defterdar Kapısı yani Maliye Nezareti binasıdır. 1838'te Mülkiye Mektebi***** olarak kullanılmak için tamir edilen bina o

⁸⁷ Ortaylı, Engin, Afyoncu, **a.g.e.**, s. 116.

*** Bu üyeler hakkında bilgi için bkz: Osman Nuri Ergin, **a.g.e.**, C. III, 1995, s. 1284.

⁸⁸ **A.e.**, s. 120.

⁸⁹ İlber Ortaylı, "Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler Kuruluş Dönemi (1840-1878)", Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, 1974, s. 150-151.

⁹⁰ Ortaylı, Engin, Afyoncu, **a.g.e.**, s. 129-135.

sırada Bâbîâli'nin dâhiliye dairesinin yanması üzerine 1873 yılına kadar Bâbîâli kalemleri tarafından kullanılmıştır. Bâbîâli'nin inşası bittikten sonra Köprübaşı'ndaki Ticarethane buraya nakledilmiş ve binanın önünden geçen caddeye de Ticarethane Caddesi adı verilmiştir. Bina 1871'de Ticarethanenin buradan tahliye olması ile Zaptiye Nezareti'ne geçmiş ve yaklaşık beş yıl kadar bu bina Şehremaneti ile Zaptiye dairesi tarafından ortaklaşa kullanılmıştır.⁹¹

Şehremaneti 1876-1909 yılları arasında kesintisiz otuz dört yıl, Bâbîâli'nin karşısındaki bu bina da hizmet vermiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası'nda B4 no'lu pafta da Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi olarak gösterilen bina Bâbîâli binası ile Cağaloğlu Hamamı arasındaki alanda, Ticarethane ise B3 no'lu pafta da Çatalçeşme Sokağı üzerindeki alanda gösterilmektedir.⁹² Ayverdi Haritası'nın 1880'lerde hazırlandığı düşünüldüğünde dairelerin bu yıllarda bu parseller üzerinde bulunduğu söylenebilir.

Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar* isimli eserinde çocukluk yıllarında Şehremaneti'nin, Terzihane Sokağı'nda olduğunu belirtir ve bu sokak ile Çatalçeşme Caddesi'nin kesiştiği köşede, Güle Güle Apartmanı'nın yerinde de bir tevkifhane olduğunu kaydeder.⁹³ Suat Nirven Haritası'nda, 82 no'lu paftada Çatalçeşme Caddesi'nde köşede bulunan Güle Güle Apartmanı, Ticarethane Sokak üzerinde kaydedilmiştir.⁹⁴ Gözde Çelik, Ticarethane Sokağın bir dönem Terzihane Sokak olarak adlandırıldığını veya sokağın adının yanlış yazılmış olabileceği yorumunda bulunur. Önemli olan nokta ise, 1890 civarında Şehremaneti'nin Ergin'in belirttiği gibi, Eski Ticarethane olarak adlandırılan binada olduğunun doğrulanmasıdır. Çelik, bu durumda Şehremaneti'nin Zaptiye ile beraber kısa bir dönem Bâbîâli'nin karşısına, Ayverdi

⁹¹ Ergin, a.g.e., s. 1531.

****Osman Nuri Ergin'in Mülkiye Mektebi diye bahsettiği okul, 1839'da Bâbîâli ve Bâb-ı Defteri kalemlerine kâtip yetiştirmek üzere açılan Mekteb-i Maârif-i Adliye'dir. 1839'da Bâbîâli'nin yanması üzerine yeni bina inşa edilene kadar binayı Bâbîâli'nin kullanması gerekmiştir. Bu durum da mektep Sultanahmet Cami Hünkâr Mahfili' ne taşınmıştır. Mehmet Ali Yıldırım, "Tanzimat Döneminde Meslek Okulları", Ankara, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2010, s. 14-22.

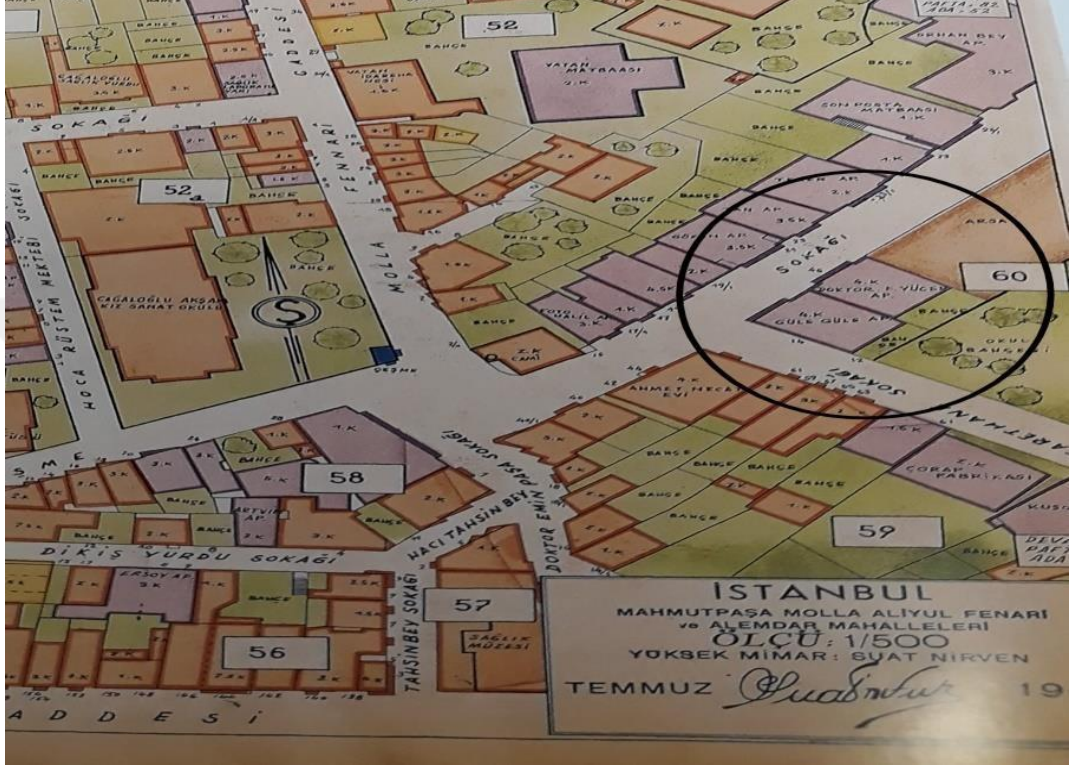
⁹² Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958, s.y.

⁹³ Sema, a.g.e., 2002, s. 3.

⁹⁴ **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, Haz. Tarih Vakfı, İstanbul, Axa Oyak Holding A.Ş., t.y., s. 304.

Haritası'nda gösterilen yere taşındıktan sonra, tekrar Eski Ticarethane binasına dönmüş olabileceğini belirtir.⁹⁵

Harita 6: Suat Nirven Haritası'nda Güle Güle Apartmanı, Pafta 63,81,82, 1952.

Kaynak: Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, Haz. Tarih Vakfı, İstanbul, Axa Oyak Holding A.Ş., t.y., s. 304.

Otuz dört yıl kesintisiz olarak bu binada hizmet veren Şehremaneti 1912'de Sultan Mahmud Türbesi'nin karşındaki caddede bulunan ve uzun yıllar Eminönü Belediyesi tarafından kullanılan Arif Paşa Konağı'na taşınmıştır. 1920'de işgal kuvvetlerinin bu binayı karargâh olarak kullanması nedeniyle bina boşaltılarak Beyoğlu Altıncı Belediye Dairesi'ne taşınmış ve mütareke yılları boyunca burada hizmet vermiştir.⁹⁶

Şehremaneti Tanzimat'tan sonra, özellikle Avrupalı devletler nazarında şehrin imar ve iskânında yeni düzenlemelerin ve iyileştirmelerin yapılması amacıyla

⁹⁵ Gözde Çelik, "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapılar", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007, s. 183.

⁹⁶ Ortaylı, Ergin, Afyoncu, a.g.e., s. 135.

oluşturulan kurumların başında gelir. Tanzimat bürokratları ve göreve gelen şehreminiler İstanbul'a yakışacak tarza bir Şehremaneti binası arzu etmelerine rağmen bunu bir türlü gerçekleştirememişlerdir. Örneğin Şehremaneti Ticaret Sokağına taşındığında köhne ahşap bir binadır. Binanın ön tarafında bulunan avlunun sağ tarafındaki merdivenlerden Zaptiye Nezareti'ne, sol taraftaki merdivenlerden Şehremaneti binasına çıkılmaktadır. İki merdivenin başlangıcındaki aralık ise polis nezareti olarak kullanılırken, ön kısımda piyaz, ciğer, yumurta, sütlaç, şerbet, limon satılan bir dükkân ve tezgâh bulunmaktadır. Zaptiye'ye ve Şehremaneti'ne gelen herkes mutlaka bu kokuların arasından geçerek yukarıdaki dairelere çıkmak zorunda kalmaktadır.⁹⁷ Refik Halit Karay, Abdülhamid döneminde de Şehremaneti'nin oldukça berbat durumda olduğunu şu sözler ile belirtir:

“Gerçekten zevksiz, kuru ruhlu, insandan kaçan bir adam olan Abdülhamit zamanında, sadece belediye dairesini, o zaman ki ismiyle Şehremaneti binasını görmek, o padişahın devlet merkezini ve şehirciliğini ne derece küçümsediğini, bu hususta nasıl da iptidaiden aşağı bir fikre sahip bulunduğunu anlamaya yeterdi. Yerebatan civarında bütün kaplamaları siyahlaşıp çürümüş ve yer yer dökülmüş ahşap bir konaktı, enkaz yığınıydı; tabiri mahsusile köpek bağlansa içinde durmazdı. Nitekim şehreminileri de oraya uğramaz, Beyoğlu Belediye Dairesi'nde otururdu. Hatıramı yoklayınca daha kötü ve yine vaktimin tabiriyle “müşrif-i harab” ve “mail-i inhidam” bir bina gözümün önüne gelmiyor.”⁹⁸

2.3.3. Zaptiye Dairesi

1845-1846 yıllarında Adliye Nezareti'ne bağlı olarak Zaptiye Müşiriyeti adıyla kurulan daire daha sonra nezarete çevrilmiş⁹⁹, 1871'de tekrar müşiriyet, 1876'da ise yeniden nezaret olarak adlandırılmaya başlanmış ve bu tarihten sonra nezarete mülkiye mezunu nazırlar atanmaya başlanmıştır. Zaptiye Müşiriyeti, Şehremaneti'nin henüz oluşturulmadığı ve İhtisap Nezareti'nin de yalnızca esnafla ilgilendiği dönemde, sokakların aydınlatılması ve temizlenmesinden sorumlu bir dairedir. Zaptiye Nezareti, Meşrutiyet'ten sonra 1908'de dağıtılarak Emniyyet-i Umumiyye Müdüriyeti ve Polis

⁹⁷ Sema, **a.g.e.**, s. 3.

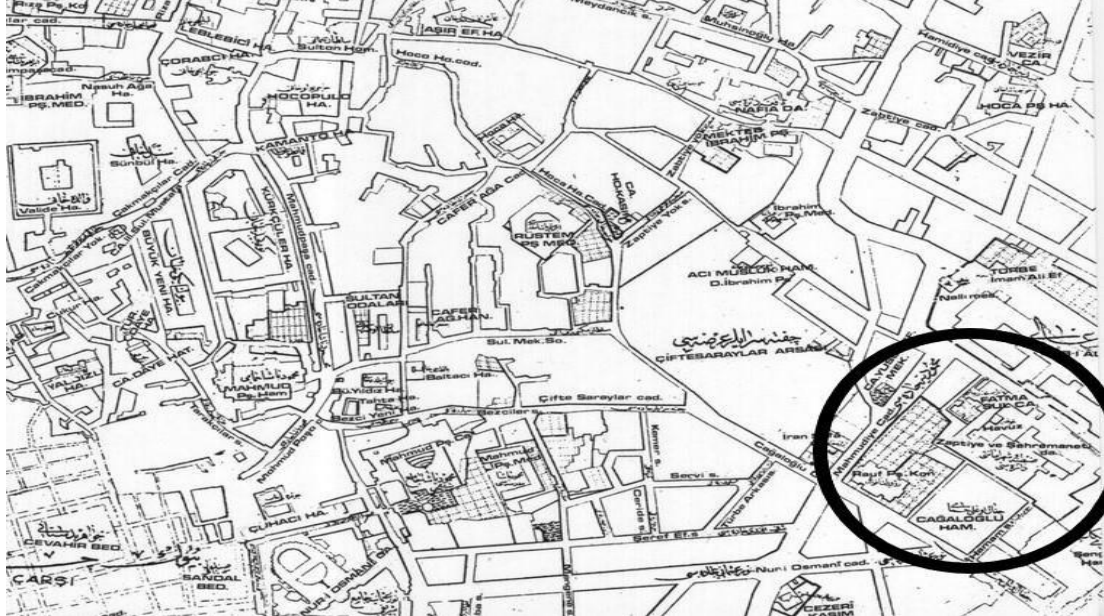
⁹⁸ Refik Halid Karay, **Hep İstanbul**, Yay. Haz. Tuncay Birkan, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2014, s. 425-426.

⁹⁹ Çelik, **a.g.t.**, s. 188.

Müdüriyeti kurulmuş; 1911’de Emniyyet-i Umumiyye Müdüriyeti Dâhiliye Nezareti’ne bağlı bir şube haline getirilerek İstanbul’un asayişinden birinci derecede Polis Müdüriyeti sorumlu tutulmuştur.¹⁰⁰

Zaptiye Nezareti tıpkı Şehremaneti gibi sürekli yer değiştirmiş, farklı dönemlerde Sirkeci ve Cağaloğlu’ndaki binalarda hizmet vermiştir. 1850’lerde Sirkeci’deki Tahir Paşa Konağı’nda bulunan nezaret, 1871’de Ticarethane Binası’na nakledilmiştir.¹⁰¹ Zaptiye binası zaman zaman Şehremaneti ve Ticarethane ile ortak kullanılmıştır. Nitekim Ayverdi Haritası’nda Cağaloğlu Hamamı ile Bâbiâli arasında kalan parsel Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi olarak kaydedilmiştir.¹⁰² Etrafında hapisane, koğuş, polis dairesi, tevkif dairesi gibi birçok ek bina ile İstanbul’un asayiş ve güvenliğini sağlamakla görevli olan bu kurumun yeri de Şehremaneti ve Ticarethane gibi sürekli değişmiştir.¹⁰³

Harita 7: Ayverdi Haritası’nda Zaptiye ve Şehremaneti binası, Pafta B4, 1882.

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.

¹⁰⁰ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. II, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 893-894.

¹⁰¹ Çelik, **a.g.t.**, s. 189-191.

¹⁰² Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, Pafta B4, s.y

¹⁰³ Gözde Çelik, Zaptiye Binasının işgal ettiği binalar ve bunların geçirdiği tamirler ile ilgili BOA’nde bulunan belgelerden yola çıkarak bir tablo hazırlamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Zeynep çelik, **a.g.t.**, s. 575.

2.3.4. Ticaret Nezareti

19. yüzyılın ekonomik reformlarından biri olan Ticaret Nezareti, Osmanlı Devleti'nde ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli organizasyonları tek elden yapmak amacıyla, var olan Zahirî Nezareti'nin ilga edilerek, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi daha fazla yetkilerle donatılarak 24 Mayıs 1839'da kurulmuştur. Nezaretin çalışma yeri olarak da Bahçekapı'daki Aydın Müşiri Tahir Paşa'nın ahşap konağı tahsis edilmiştir.¹⁰⁴

Osman Nuri Ergin, Ticarethane binasının, Meşrutiyet'e gelinceye kadar Şehremaneti ile Zaptiye Nezareti'nin kullandığı bina olduğunu, daha evvel burada Ticaret Nezareti bulunduğundan önünden geçen caddeye de Ticarethane Sokağı denildiğini belirtir. Sultan II. Mahmud zamanında Defterdar Kapısı yani Maliye Nezareti binası olarak kullanılan bina, 1826 Hocapaşa yangını sırasında Bâbiâli binasının yanması üzerine, yeni bina inşa edilene kadar Bâbiâli kalemleri tarafından kullanılmıştır.¹⁰⁵ Bâbiâli kalemleri binayı boşaltınca Bahçekapı'daki Ticarethane buraya taşınmıştır. Daha sonra bina Zaptiye Müşiriyeti'ne geçmiştir.¹⁰⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi Haritası pafta B3'de Çatalçeşme Caddesi ile Ticarethane Sokağın kesiştiği köşe üzerindeki parsel Eski Ticarethane olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁷ 1904 tarihli Goad Haritası'nda ise aynı parselin tam karşında Zaptiye Dairesi Polis Merkezi'nin bulunduğu ve önünden geçen caddenin de Büyük Zaptiye Caddesi olarak kaydedildiği görülmektedir.

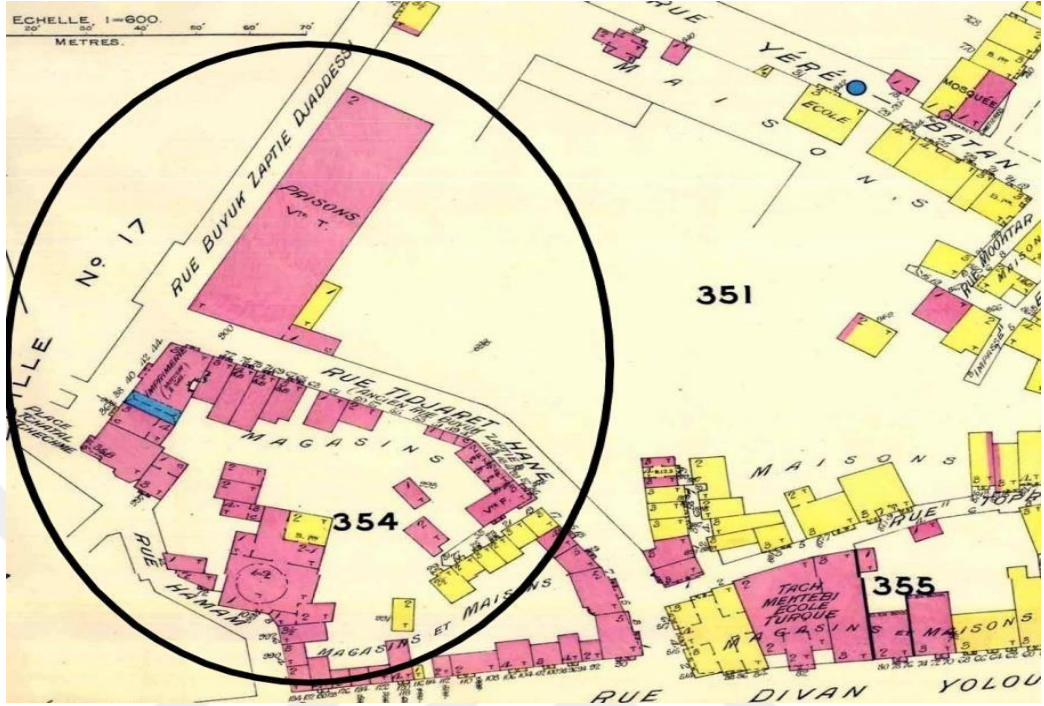
¹⁰⁴ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 128-129.

¹⁰⁵ Ergin, **a.g.e.**, C. II, 1995, s. 958.

¹⁰⁶ Ergin, **a.g.e.**, C. III, 1995, s. 1531.

¹⁰⁷ Ayverdi, **19. Asırda İstanbul Haritası**, Pafta B3, s.y.

Harita 8: Goad Haritası'nda Büyük Zabtiye Sokak ve Ticarethane Sokak, No:13, 1904.

Kaynak: Charles Edouard Goad'un **İstanbul Sigorta Haritaları**, Haz. İrfan Dağdelen, İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007, s. 18.

2.3.5. Nafia Nezareti / Rauf Paşa Konağı

Tanzimat'tan önceki dönemlerde ülkenin imar faaliyetleri genellikle merkezi olmayan bir sistem ile idare edilmekteydi. Ancak Tanzimat'tan sonra ticaret, ziraat ve bayındırlık işleri merkezi bir konum alamaya ve merkezden planlanmaya başlamıştır. Bu yüzden de 1845 yılında Meclis-i Vâlâ başkanı Rıfat Paşa ile Maliye Nazırı Nafiz Paşa'nın ortak girişimleri ile Meclis-i Vâlâ'ya bağlı bir *nâfi'a hazînesi* oluşturulmuş bir yıl sonra da bina yol, köprü inşası, koruların muhafazası gibi işlere bakmak üzere Umûr-ı Nâfi'a Nezareti kurulmuştur. Nezaretin çalışma yeri olarak Bâbiâli'de, eski Ticaret Nezareti'nin üst katındaki daire, döşenerek tahsis edilmiştir.¹⁰⁸ Daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde görülen, bazı paşa konaklarının devlet dairesi olarak kullanılma geleneğinin bir benzeri olarak, Cağaloğlu'nda bulunan Rauf Paşa Konağı, ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemekle birlikte, Nafi'a Nezareti'ne tahsis edilmiş ve 1931-32 yıllarına kadar Nafi'a Nezareti Dairesi olarak

¹⁰⁸ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 140-141.

kullanılmıştır.¹⁰⁹ Konak, 1865 Hocapaşa yangınında yanan Rıfat Paşa'nın ahşap konağının yerine, kâgir olarak, Rıfat Paşa'nın oğlu Rauf Paşa tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁰

Fotoğraf 37: Rauf Paşa Konağı Eski Hali, 19.yüzyıl sonları.

Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu <https://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/>, Çevrimiçi, 2018.

1885'te konak bahçesine iki yeni yapı inşa edilmiştir. Emniyet Sandığı ile Teyyare Cemiyeti'ne tahsis edilen bu iki yeni yapı, 1885'te I. Mahmud Vakfı'na ait iken daha sonra Maliye hazinesine geçmiştir. Bâbıâli, Türk Ocağı ve Prof. Dr. Kazım Gürkan Caddelerinin kesiştiği noktada, İran Elçilik binasının tam karşında yer alan konak, 1931-1932'ye kadar Nafia Nezareti Dairesi olarak kullanılmış bu tarihten itibaren İstanbul Bayındırlık Müdürlüğü ve Maarif Müdürlüğü tarafından paylaşılmıştır. 1983'te, konağın kullanımı tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsis edilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Uzey Yergün, "Nafia Nezareti Binası", **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 26.

¹¹⁰ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "İstanbul Konaklarına Dair," <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4521/001581842010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, TT-581842, (Çevrimiçi 17.10.2017)

¹¹¹ Yergün, **a.g.md.**, ss. 25-26.

Fotoğraf 38 : Rauf Paşa Konağı yanmadan önce, t.y

Kaynak: <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/cagaloglu-rauf-pasa-konagi/>
Çevrimiçi, 2018.

Konağın yıllar içinde hangi kurumlara tahsis edildiği haritalar üzerinden de anlaşılmaktadır. 1876 tarihli Ayverdi Haritası'nda B4 no'lu paftada konağın bulunduğu parsel Rauf Paşa Konağı şeklinde kaydedilirken¹¹², 1904 tarihli Goad Haritası'nda¹¹³ ve 1913-1914 tarihli Alman Mavileri Haritası'nda¹¹⁴ Bayındırlık Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı, 1952 tarihli Suat Nirven Haritası'nda¹¹⁵ ise İstanbul Bayındırlık ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü şeklinde kaydedilmiştir.

Konağın, Ankara Caddesi (Bâbüali Yokuşu) üzerinde, iki kollu mermer merdiven, merdiven sahanlığı ve dört kolona taşınan cumbadan mevcut anıtsal bir girişinin Bâbüali Yokuşu'nun genişletilmesi sırasında yıkılması sonucunda, konağın özgün karakteri günümüze ulaşamamıştır.¹¹⁶ Rauf Paşa Konağı, Milli eğitim Müdürlüğü tarafından kullanılmaktayken 2012 yılında sabah saatlerinde meydana

¹¹² Ayverdi, a.g.e. Pafta B4, 1958, s.y.

¹¹³ Charles Edouard Goad'un İstanbul Sigorta Haritaları, Haz. İrfan Dağdelen, İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007, s. 13.

¹¹⁴ Alman Mavileri, 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, C. II, İstanbul, Haz. İrfan Dağdelen, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2006, s.y.

¹¹⁵ Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, Haz. Tarih Vakfı, İstanbul, Axa Oyak Holding A.Ş., t.y, s. 303.

¹¹⁶ Yergün, a.g.md., ss. 25-26.

gelen bir yangın sırasında yanmıştır.¹¹⁷ 2012’den bu yana bina restorasyon çalışmaları nedeniyle kapalıdır.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir* isimli eserinde konağın henüz Abdülaziz devrinin tanınmış devlet adamlarından Sadık Rıfat Paşa’nın mülkü olduğu sıralarda, konağa bir gecede yüz yatak serildiğini ve misafirlere ikramda herhangi bir kusur edilmediğini belirtir. Cevdet Paşa ayrıca, Rıfat Paşa’nın ekmeği son derece lezzetli bir fırın işlettiğini ve hatta bu fırından çıkan francalaya “Rıfat Paşa Francalası” dendiğini de ekler.¹¹⁸

2.3.6. İran Elçiliği

İran Elçiliği, Cağaloğlu’nda, Bâbîâli Caddesi ile Türk Ocağı Caddesi’nin kesiştiği yerdedir. Batısında eski Düyûn-ı Umûmiye Binası (bugün İstanbul Erkek Lisesi) kuzeyinde Cağaloğlu Yokuşu bulunan bina, günümüzde İran İslam Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu olarak işlevini sürdürmektedir. İstanbul’daki diğer elçilik binalarından farklı olarak, İstanbul Suriçi’nde yer alan tek Müslüman elçilik binasıdır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde yabancı elçilikler genellikle Haliç’in diğer yakasında, Galata-Beyoğlu’nda bulunuyordu. Tarihi Yarımada’nın en önemli stratejik noktalarından birinde bir elçilik binasının teşekkülü çok uzun uğraşlar sonucunda gerçekleşebilmiştir.

1860 yılında Hacı Mirza Hüseyin Han’ın *vezir-i muhtarlık* makamı ile İstanbul’a gönderilmesinin ardından ilk birkaç yıl sefaret için İstanbul’da Süleyman Paşa’nın evi kiralanmış fakat 1865’te çıkan bir yangında Mirza Hüseyin’in şahsi eşyaları ile birlikte bu ev tamamen yanmıştır. Bunun üzerine Hacı Mirza Hüseyin 1865’te, Şah Nasreddin Şah’a yazdığı mektupta, Osmanlıların, kimsenin sefarete ev kiralamaması için türlü hilelere başvurdıklarını ve bu yüzden de sürekli üçüncü kişiler adına ev kiralamak zorunda kaldıkları belirtmiş, İstanbul’da bir arsa satın alıp İran’a yakışır bir elçilik inşa etmek için Şah’tan izin istemiştir. Bunu üzerine Şah, eski

¹¹⁷“İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nde Yangın”, <https://m.sondakika.com/haber/haber-istanbul-il-milli-egitim-mudurlugu-nde-yanigin-4194944/> (Çevrimiçi, 04.09. 2018.)

¹¹⁸ Cevdet Paşa, *Tezakir-i Cevdet*, Yay. Cevdet Baysun, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960, s. 17.

anlaşmalara göre İran'ın hususi bir ayrıcalığı olarak İstanbul surları içinde bir sefaret bulundurma hakları olduğunu ve bunun içinde Suriçi'nde güzel bir yerde bir arsa satın alınarak sefaret inşasına başlanmasını istemiştir. 1866'da Mirza Hüseyin, İstanbul'un en güzel ve değerli bölgelerinden, Bâbîâli'ye bakan, bugünkü elçilik binasının bulunduğu arsayı bir Osmanlı paşasından satın almıştır. Paşa, Bâbîâli'ye bakan stratejik önemdeki bir arsayı yabancılara sattığı için görevinden alınarak sürgüne gönderilmiştir.¹¹⁹

Mirza Hüseyin Han, 1866'da İtalyan Mimar Giorgio Domenico Stampa ile anlaşarak binayı ona yaptırmıştır. 1900 yılında Sultan Muzafferüddin Şah İstanbul'a geldiğinde sefarethanenin kuzeye bakan tarafında kalan ve vakıflar idaresine ait olan boş araziye satın alarak araziye genişletmek isteyince, arsa Abdülhamid tarafından satın alınarak İran Sefareti'ne hediye edilmiştir.¹²⁰ Geniş bir arsa üzerinde, bodrum katı üzerine 3 kat daha eklenerek kâgır bir tarzda inşa edilen sefaret binası, Tarihi Yarımada'da Müslüman devlete ait tek sefaret olmasının yanı sıra tamamıyla 19. yüzyıl batılı mimari anlayışıyla inşa edilen Osmanlı Tanzimat dönemi mimarlığının nitelikli bir örneğidir.¹²¹

Sefarethanenin bulunduğu Cağaloğlu, 20. yüzyılın başlarında, İran Şahı'nın ziyareti ile bir hayli hareketli ve renkli birkaç gün geçirmiştir. Avrupa gezisi dönüşünde, 1900 yılının Eylül ayının son günü İstanbul'a gelen ve üç gün kalan Şah Muzafferüddin, İstanbul ziyaretinin ikinci günü seferathanede düzenlenen törene katılmak için konakladığı Yıldız Sarayı'ndan Cağaloğlu'na geçmiştir. Şah'ın ziyareti öncesinde, sefaret ve çevresi gösterişli bir şekilde süslemiş, binanın kapsı değerli halılar ve kumaşlarla donatılmış, etrafa fenerler asılmış ve sefarethanenin önüne de bir zafer takı kurulmuştur.¹²²

Şah Muzafferüddin'i Sirkeci İskeleyi'nde, Birinci Belediye Daire Müdürü Cevdet Bey ve Belediye Başmüfettişi Osman Bey ve beraberinde kalabalık bir heyet

¹¹⁹ Han Melik Sasani, **Payitahtın Son yıllarında Bir Sefir**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s. 7-8.

¹²⁰ Cengiz Can, "İran Elçilik Binası", **DBİA**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 189-190.

¹²¹ **A.g.md.**, s. 190.

¹²² "Şahametlü Muzafferüddin Şah Hazretleri", **İkdam**, 6 Cemaziyelahir 1318/1 Ekim 1900, No: 2248, s. 3.

karşalamıştır. Bu sırada sefarethanenin Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne (bugünkü İstanbul Erkek Lisesi binası) giden sokaktaki büyük kapısı önünde İran Mektebi öğrencileri ellerinde Osmanlı ve İran bayrakları ile şahı beklemekteydiler. Sefarethanenin büyük kapısından içeri dualar eşliğinde giren şah, kendisi ile beraber gelen heyetle birlikte bir süre burada kalmış ve öğle yemeğini yedikten sonra sefarethanenin bahçesinde maiyetindekilerle bir hatıra fotoğrafı çektirdikten sonra buradan ayrılmıştır.¹²³

Fotoğraf 39:Şah Muzafferüddin İstanbul'a geldiği günlerde, Cağaloğlu'ndaki sefaret binası girişinde sefaret mensupları ile, 1900.

Kaynak: Fatmagül Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son, Ziyafetler**, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 99.

İran'ı Osmanlı payitahtında temsil eden son büyükelçi Han Melik Sasani anılarında, göreve başladığında (1919) sefaretin pek çok sorunu olduğunu, bu sorunları çözmek için İran'dan maddi bir destek göremediği, baba mirası olan Kazerun'daki köyünü satarak ve kendi şahsi hesabından ödeyerek sefaretin tamir, bakım ve onarım işlerini gerçekleştirdiği belirtir. Sasani, ancak yirmi beş yıl sonra harcadığı paraların kendisine geri ödendiğini de ekler.¹²⁴

¹²³“Şahametlü Muzafferüddin Şah Hazretleri,” **İkdam**, 7 Cemaziyelahir 1318/2 Ekim 1900, No: 2249, s. 1.

¹²⁴ Sasani, **a.g.e.**, s. 68.

Sasani, sefaretin sorunlarını çözmeye Hacı Mirza Hüseyin'in sefaret binası inşa edildiği sırada 500 altın lira vererek satın aldığı çeşmenin çürümeye başlayan borularını tamir ettirip suyu binaya bağlatmakla başlamıştır. Ardından sefaret bahçesine yeni ağaçlar dikip, çeşitli meyve tohumları ekerek bahçe düzenlemesini yapmıştır. Boyaları solmuş, alçıları dökülmüş, duvar kâğıtları yırtılmış, çatısının da harap bir durumda olduğu sefaret binasının ise ancak çatısını tamir ettirebilmiştir. Binanın bodrum katındaki odaların neredeyse tavana kadar toprak ve çöplerle, uzun yıllardır biriktirilen molozlar ve kullanılmayan eşyalar ile dolu olduğunu görmüş İranlı bir arabacı reisi olan Hoy'lu Halil'e çok cüzi bir miktar karşılığında bu odaları temizletmiştir. Binaya elektrik hattı döşenmesi, rutubetlenmeye başlamış defter ve dosyaların sandıklardan çıkarılarak düzenlenmesi, mobilyaların ve halıların tamiri gibi diğer pek çok husus Sasani'nin çabaları ile gerçekleştirilmiştir.¹²⁵ Sasani'nin aktardıkları 1920'lerde İran'ın bir imparatorluk şehrinde bulunan sefaretinin sorunları ile ne derece alakadar olduğunun çarpıcı bir göstergesidir.

1990'lı yıllarda binanın denize bakan kuzey kısmının üstüne, cepheleri tamamen şeffaf, metal konstrüksiyon bir kat ilave edilmiş ve bu kat dışında yapı, özgün mimarisini ve tezyinatını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.¹²⁶

2.3.7. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Cağaloğlu'nda, Türk Ocağı Caddesi üzerinde bulunan ve günümüzde İstanbul Lisesi olarak kullanılan yapı 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı borçlarının ödenmesi için kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Binası'dır.

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti büyük mali krizlerle karşı karşıya kaldığından dış borç meselesi sürekli gündeme gelmekte fakat Osmanlı devlet adamları sık sık ortaya çıkan para darlığına ve bütçe açıklarına rağmen dışarıdan borç para almaktan şiddetle kaçınmaktaydılar. Tanzimat öncesinde bu konuda birkaç girişim olsa da hemen hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1853-1856 Kırım Harbi'nin devletin mali

¹²⁵ A.e., s. 66-68.

¹²⁶ Can, a.g.md., ss. 190.

durumunu oldukça sarsması üzerine 1854'te ilk dış borç anlaşması imzalanmış ve Osmanlı mali tarihinde dış borçlanma dönemi başlamıştır.¹²⁷ Gittikçe artan borçlar ve bu borçların nasıl ödeneceği konusunda Osmanlı Devleti ile alacaklı devletler arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 20 Aralık 1881'de Osmanlı Devleti "Muharrem Kararnamesi" olarak bilinen belgeyi yayımlanmıştır. Bu kararname ile devlet, gelirlerinin dış borçlara karşılık olduğunu kabul etmek zorunda kalmış ve Osmanlı borçları ile ilgili işleri yürütmek üzere Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye İdaresi kurulmuştur.¹²⁸

Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye İdaresi ilk çalışmalarına Bahçekapı'da bulunan Köprülü Hanı'nın üst katındaki kiralık dairelerde başlamış fakat zamanla bu handa idareye ayrılan mekânların ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmesi üzerine yeni bir bina inşa edilmesi gündeme gelmiştir. İdare, 1890 yılının son aylarında bulunduğu binanın kira sözleşmesinin bitmesi üzerine yeni bir bina yapılmasını istemiş, bu yeni bina için de eski Zaptiye binasının karşısındaki sahayı düşünmüştür. Ancak bu istekleri yerine getirilmemiştir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kendileri için yeni bir bina inşa edilmesi isteği Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve II. Abdülhamid'in iradesiyle Cağaloğlu'nda, Çiftesaraylar denilen yerde inşasına 1897 yılında başlanmıştır.¹²⁹

Padişah iradesinde, binanın yapımının devletin denetiminde olacağı belirtilmiş ve inşaat işlemlerini yürütmek için dâhiliye nazırının başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Yapının ilk palanları incelendiğinde oldukça büyük ve gösterişli bir bina olacağı anlaşılmıştır. Özellikle yapının konumu dolayısıyla Bâbîâli binasından daha gösterişli ve büyük olması eleştirilere neden olmuştur. Yapının inşaatı devam ederken bu konunun gündeme gelmesi üzerine II. Abdülhamid yapılacak binanın devlet malı olacağını, binanın ilk planları incelendiğinde diğer devlet dairelerinden daha büyük

¹²⁷"Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, Düyûn-ı Umûmiyye", **DİA**, C. X, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 58.

¹²⁸Zafer Toprak, "Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniye", **Düyûn-ı Umûmiyye'den İstanbul (Erkek) Lisesi'ne**, Ed. Sabri Koz, İstanbul, İstanbul erkek Liseliler Vakfı Yayını, 2006, s. 19-22.

¹²⁹Fatmagül Demirel, **Sultan Abdülhamid Han'ın Mirası İstanbul'da Kamu Binaları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2011, s.y.

olduğunun anlaşıldığını ve bu tarzda bir bina inşa edilmemesini, böyle bir yanlışlığa meydan verilmemesini istemiştir. ¹³⁰

Fransız kökenli levanten Mimar Alexandre Vallaury'in tasarladığı üç katlı kâgir bina, geleneksel Türk konut mimarlığının sosyal ve kültürel gereksinimlere göre yorumlandığı, Tanzimat dönemi Osmanlı mimarlığının en iyi yapılarından biri olarak kabul edilmektedir.¹³¹ Düyun-ı Umûmîye-i İdaresi'nin işlevini tamamlamasından ardından bina, Atatürk'ün emri ile 1933 yılında, İstanbul Erkek Lisesi'nin kullanımına verilmiştir. Günümüzde ise İstanbul Lisesi olarak işlevini sürdürmektedir.

Fotoğraf 40: Düyun-ı Umûmîye İdaresi Binası, 19.yüzyıl.

Kaynak: <http://www.obmuze.com/#duyun-u-umumiye-idaresi/toparlanma>, Çevrimiçi, 2018.

Düyun-ı Umûmîye-i İdaresi binası Tarihi Yarımada'da, Bâbîâli'nin tam merkezinde Osmanlı ekonomisinin iflası simgeleyen bir yapıdır. Yapı, büyük ve gösterişli mimarisiyle olduğu kadar bulunduğu konum itibarıyla da bazı anlamlar ifade etmektedir. Büyüklük olarak semtteki Bâbîâli binasından ve diğer kamu binalarından oldukça farklı olan yapı Bâbîâli'ye yüksek bir tepeden bakmakta, onu adeta göz

¹³⁰ A.e., s.y.

¹³¹ Mehmet Çağlayan Özkurt, "Duyun-u Umumiye'den İstanbul Erkek Lisesi'ne", **İstanbul'un Kitabı Fatih III: Eminönü 2**, İstanbul, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013, s. 149-151.

habsinde tutan bir konumda bulunmaktadır. Aslında bina mimarisi, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik krizin ve siyasal alandaki sıkışmışlığın ikonografik bir ifadesidir.

2.3.8. İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi

Cağaloğlu'nda, Türk Ocağı Caddesi'nin sonunda bugün harap ve yıkık bir vaziyette bulunan bina son dönem Osmanlı siyasi tarihi ve Cumhuriyet dönemi Türkiye basın tarihi açısından oldukça önemli bir mekândır. Kırmızı Konak, Pembe Konak ya da Merkez-i Umumi isimleri ile anılan konağın tarihi üç döneme ayrılabilir.

Konağın birinci dönemi; Tanzimat'ın önemli aydınlarından, uzun yıllar Maarif Nazırlığı görevinde bulunan, eğitimci, yayıncı ve gazeteci Münif Mehmed Paşa'nın¹³², 1860 yıllarında konağı satın alarak yeni bir şekle soktuğu ve burada uzun yıllar değişik milletlerden konuklarını ağırladığı dönemdir. Münif Paşa'nın*****bu konağı halk arasında güzelliği ve batılı tarzda mimarisiyle ünlenmiştir.¹³³ Ebuzziya Tevfik, konağın şekil ve üslup olarak çevresindeki diğer yapılara benzemediğini ve etrafını saran harap ve köhne binaların komşuluk yükünü çekmek mecburiyetinde kaldığını söyler. Münif Paşa'nın konağı satın aldıktan sonra pencerelerindeki kafesleri söktürüp yerine panjurlar taktırması sebebiyle konak, çevre ahalisi tarafından “Frenk Evi” olarak nitelendirilmiştir.¹³⁴

Konağa bu yakıştırmanın yapılmasının bir başka sebebi de konakta bir ayının bulunmasıdır. Genellikle bir kanadı açık kapıdan içeri bakıldığında rahatlıkla görülebilen, taşlıkta iki ayağı üzerine dikili olarak doldurulmuş ayı, yıllarca mahalledeki çocukların en büyük merakı olmuştur. Konak aynı zamanda yerli ve yabancı pek çok konuğun ağırlandığı, Ebuzziya'nın tarifi ile bir Encümen-i

¹³² İsmail Doğan, “Münif Mehmed Paşa”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 20 06, ss. 9.

*****Münif Paşa'nın asıl adı Mehmed Tahir'dir. Mehmed Münif, Tahir Münif, Mehmed Tahir Münif gibi farklı şekillerde de anılmaktadır. Yazılarında Münif, Münif Efendi, Münif Paşa imzalarını kullanmıştır.

¹³³ Ali Budak, **Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa**, İstanbul, Kitabevi, 2004, s. 88-89.

¹³⁴ Ebuzziya Tevfik, “Münif Paşa”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, No: 251, 10 Şubat 1910, s. 4-5.

Danış'tır.¹³⁵ Burası ilmi, edebi ve devrin güncel konuları hakkında sohbetlerin yapıldığı, diğer ekâbir konaklarından farklı olarak ikbal sahibi kişilerle sıradan insanların aynı sofrada yemek yiyebildiği bir konaktır.¹³⁶ Konak'taki sohbetlere devam edenler arasında; Buharalı Şeyh Süleyman, Hoca Tahsin, Ebuzziya Tevfik, Sava Paşa, Turhan Bey, Rüstem Paşa ve Marukizade Cafer Bey gibi ünlü isimlerin yanı sıra yabancı konuklardan Schneider Efendi ve onun kız kardeşi vardır.¹³⁷

Konağın ikinci önemli dönemi 1908'de Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezi olması ile başlar. I. Dünya Harbi'nin devam ettiği sıralarda İttihat ve Terakki mensuplarının yanı sıra başta Ziya Gökalp olmak üzere Halide Edip, Yahya Kemal, Refik Halid, Köprülüzade Mehmet Fuat, Necmeddin Sadık gibi isimlerin sık sık savaşın gidişatı hakkında haber almak için uğradıkları konağın alt katında ise cemiyetin maddi olarak desteklediği Yeni Mecmua'nın idarehanesi bulunmaktadır.¹³⁸ Refik Halid Karay, bu dönemde renginden dolayı Kırmızı Konak denilen binanın, harbin ve kötü idarenin bezdirdiği halkın nazarında İstanbul'un lanetlenen binalarından biri olduğunu belirtir.¹³⁹

İttihat ve Terakki'nin iktidarda kaldığı süre boyunca ana karargâhı olan konak, Bâbîâli Baskını öncesinde de hazırlıkların yapıldığı yerdir. Nitekim Enver Paşa hazırlıklar tamamlandıktan sonra meşhur kır atına buradan binip sadrazamlık dairesine gitmiştir.¹⁴⁰ 29 Ekim 1918'de İttihat ve Terakki üyeleri son kez Kırmızı Konak'ta

¹³⁵ Ebuzziya Tevfik, "Münif Paşa", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, No: 253. 11 Şubat 1910, s. 2.

¹³⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 1003-1008.

İbnülemin, bir ramazan akşamı konağa yemeğe gittiklerinde, iftar sofrasında, fakir olduğu kıyafetlerinde anlaşılan sarıklı bir adamın da bulunduğunu, daha sonra bu kişinin çevredeki mescitlerden birinin müezzini olduğunu öğrendiklerini anlatır. İbnülemin, diğer devlet adamlarının sofralarına değil müezzin, mahalle imamını dahi kabul etmediklerini ekleyerek, Münif Paşa'nın sofrasının herkese açık olduğunu ifade eder. **A.e.**, s. 1003-1004.

¹³⁷ Ali Nuri Dilmeç'ten aktaran Budak, **a.g.e.**, s. 94-95.

¹³⁸ Beşir Ayvazoğlu, **Bozgunda Fetih Rüyası**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, s. 264.

Yahya Kemal, savaşın devam ettiği sırada Bulgar Cephesi'nin yarıldığı haberini aldığı günün ertesinde soluğu Kırmızı Konak'ta almış, burada kendisi gibi birinci ağızdan bilgi almak isteyen şair ve yazarlarla karşılaşmıştır. O gün Kırmızı Konak'ta bulunan Talat Paşa'nın ağzından, Bulgar Cephesi'nin yarıldığı ve düşmanın Üsküp'e doğru ilerlemeye başladığını haberini almışlardır. Ayvazoğlu, **a.g.e.**, s. 264-265.

¹³⁹ Refik Halid Karay, **Bir Ömür Boyunca**, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 27.

¹⁴⁰ Zafer Toprak, "Bâbîâli Baskını", **DBİA**, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih ve Ortak Yayını, 1993, ss. 523.

toplanmış, kongrenin açılış konuşmasını yapan Talat Paşa hem hükümetteki görevinden hem de cemiyetin başkanlığından da istifa ettiği bildirmiştir.¹⁴¹

Fotoğraf 41: Kırmızı Konak Kullanılabilir Durumdayken.

Kaynak: <https://www.haberturk.com/ekonomi/turizm/haber/726671-ittihat-ve-terakki-Çevrimiçi, 2018.>

1908-1918 yılları arasında Osmanlı'nın fiilen yönetildiği yer olan konağın üçüncü dönemi ise, Cumhuriyet'in ilanından sonra, İstanbul basınında Cumhuriyet aleyhine çıkan yazılara karşı, yeni rejimi savunmak ve kamuoyu oluşturmak amacıyla Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi ortaklığı ile kurulan Cumhuriyet gazetesinin yayın hayatına başlaması ile başlar.¹⁴² Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in köşkteki bir yemek sırasında kendisine, "*Babıali'nin göbeğinde, tüm Cumhuriyet düşmanı ve hilafet yanlılarına karşı mücadele verecek bir gazete çıkaralım, Adını da Cumhuriyet koyalım. İttihat ve Terakki'nin eski Merkezi Umumi binası 'Kırmızı Konak'ı gazetenin merkezi yapalım, var mısın?*" diye sorduğunu; kendisinin de "*Evet*

¹⁴¹ Ceyhun Tunaşar, **Dört Mason Sadrazam 2**, Ankara, Piramit Yayıncılık, 2003, s. 54.

¹⁴² Aysun Köktener, **Bir gazetenin Tarihi Cumhuriyet**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.y.

Paşam, hiç vakit kaybetmeyelim, ben bu işe hemen girişeyim.” diyerek cevap verdiğini belirtir.¹⁴³

Gazete, 1970’li yıllara kadar Kırmızı Konak’ta çıkarılmış, daha sonra konağın arkasında yaptırılan ve prefabrik izlenimi veren binaya geçilmiştir. Cumhuriyet, şimdiki merkezi Şişli’ye taşınmadan önce, 2000’li yılların ortasına kadar konağın avlusundaki bu binada çıkarılmıştır.¹⁴⁴

Fotoğraf 42: Kırmızı Konak, 2018.

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Zamanla kırmızı boyalarının akması nedeniyle pembe bir görünüme kavuştuğundan basın dünyasında çoğunlukla “Pembe Konak” olarak da anılan yapı, Cumhuriyet gazetesinin buradan ayrılmasından sonra, 2012 yılında İpekyolu Kuyumculuğa on milyon dolara satılmıştır. Konağa ne olacağı ile ilgili olarak özel bir gazetenin, şirketin sahibi ile yaptığı röportajda şirket sahibi şöyle konuşmaktadır:

“Binanın aynısını yapacağım. Bir galeride de eski anıları toplayacağım. Bu arada hafta sonları yazarlar ve gazetecileri konuk ederek eski ustaları gençlerle

¹⁴³ Emin Karaca, **Cumhuriyet Olayı**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 30.

¹⁴⁴ Doğan Akin, “Cumhuriyet, Atatürk’ün Verdiği İttihat ve Terakki Konağı’nı Satıyor.” <http://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/cumhuriyet-ataturkun-verdigi-ittihat-ve-terakki-konagini-satiyor,4689>, (Çevrimiçi 11.06 2018)

buluşturacağım. Bazen derler ki burayı aslına uygun yapacağız. Biz aslına uygun değil, aynısını yapacağız. Benim iddiam şu. Bunu yapan mimar dirilip gelse ben ölmedim galiba diyecek. Çünkü binayı aynı onun yaptığı gibi yapacağız. Bunun için ben şimdi İngiliz ve Fransız arşivlerine gideceğim. Devlet Arşivleri zaten otelimizin karşısında. Bu binayı kim hangi amaçla yapmış? hangi yıllarda ne diye kullanmış? Yakın tarihi biliyoruz. Amacımız daha geriye gitmek.”¹⁴⁵

Ancak aradan geçen yıllara rağmen binada henüz herhangi bir çalışma başlatılmamıştır. Bahçesi otopark olarak kullanılan konağın çevresi de metal çitlerle kapatılmıştır. Günümüzde oldukça harap bir vaziyette olan konak neredeyse yıkılmak üzeredir. Tanzimat döneminde önemli bir kültür mahfili, meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti’nin fiili yönetim merkezi ve Cumhuriyet Türkiye’inde yeni kurulan rejimin ideolojik ve fikri yayın merkezi olan Kırmızı Konak, aslında Cağaloğlu’nun Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerde geçirdiği sosyolojik dönüşümün de bir göstergesidir.

2.3.9. Mektepler

Siyasal açıdan olduğu gibi eğitim açısından da bakıldığında son dönem Osmanlı tarihi, Tanzimat, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet olmak üzere üç ana dönemden oluşmaktadır. Eğitim açısından bu üç dönem değerlendirildiğinde Tanzimat dönemi rüşdiyelerin, II. Abdülhamid dönemi idadilerin, II. Meşrutiyet dönemi ise sultanilerin dönemidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim bir kamu hizmeti olarak 19. yüzyılda gündeme gelmiş ve bu türden okulların ilki Tanzimat’tan çok kısa bir süre önce İstanbul’da açılmıştır. Modernleşme ile birlikte eğitim devlet tarafından organize edilmeğe başlanmış ve en önemlisi de bu yüzyılda eğitim ilerlemenin, ekonomik kalkınmanın ve topluma nüfuz etmenin başlıca aracı haline gelmiştir. Bu doğrultuda eğitim işlerine bakacak bir “daire”nin, sonrada nezaretin kurulması düşüncesi 1838 yılından itibaren gündeme gelmiştir. Bakanlık, Maarif-i Umumiye Nezareti adı ile 1857 yılında kurulmuş ve nizamnamesi Maarif-i Umumiye Nizamnamesi adıyla 1869

¹⁴⁵ Erkin Öncan, “Harabeye Dönen Binanın Tarihini Öğrenince Ağzınız Açık Kalacak” <https://odatv.com/cumhuriyetin-dogusuna-taniklik-eden-bina-perisan-halde-1105171200.html>, Çevrimiçi, 11.06.2018.

yılında yayımlanmıştır. Böylelikle eğitim sıbyan, rüşdiye, idadiye, sultaniye ve âliye olarak aşamalandırılmıştır.¹⁴⁶

1839'da başlayan süreç 1877'ye gelindiğinde bir hayli ilerlemiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde birçok alanda meslek okulu açılmış, özel okullar da yine bu dönemde gelişmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in dindar ve itaatkâr bir kuşak oluşturma amacına yönelik olarak 1880'lerden itibaren, hemen her düzeydeki okulun ders programlarına yeni din dersleri eklenmiş ve aşama aşama bu derslerin saatleri arttırılmıştır. Özellikle devlete kalifiye eleman yetiştirmek üzere açılan askeri ve mülki yüksekokulların dersleri ve hocaları sıkı denetime tabii tutulmuştur. Bu okullardan mezun olanlar devlet hizmetine alındığından bunların ahlaken ve dinen iyi yetiştirilmeleri gerektiği her zaman vurgulanmıştır.¹⁴⁷

Cağaloğlu'nda Tanzimat, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde açılan okullara baktığımızda modernleşme amaçları doğrultusunda modern bürokratik kurumlara uzman memur yetiştirmek amacıyla açıldıklarını görmekteyiz. Okullarda verilen eğitimin düzeyi, derslerin içeriği bu okullarda eğitim alıp daha sonra Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev alacak olan memurların nasıl olmasının istendiği ile ilgili de önemli ipuçları vermektedir. Mekteplerin ders programlarında din, edebiyat, tarih, coğrafya, matematik gibi derslerin yanı sıra Fransızca derslerinin yer aldığı görülmektedir. Özellikle Lisan Mektebi'nin programında Fransızcanın yanında Bulgar, Rum ve Ermeni dilleri de bulunmaktadır.¹⁴⁸ Okullarda bu dillerin öğretilmek istenmesi devletin bu dönemde hem dış siyasette hem içerde sürekli etkileşim halinde olduğu milletlerle daha iyi iletişim kurmak istediğinin bir göstergesidir.

Cağaloğlu'ndaki Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi dışındaki okulların hemen hemen hepsi Tanzimat'tan sonra açılmıştır. Valide Mektebi (1850), Mülkiye Mektebi (1859) ve Lisan Mektebi (1883) Osmanlı döneminde açılan modern eğitim kurumları iken, Cağaloğlu Kız Enstitüsü (1937) Cumhuriyet döneminde açılan kız meslek liselerinin

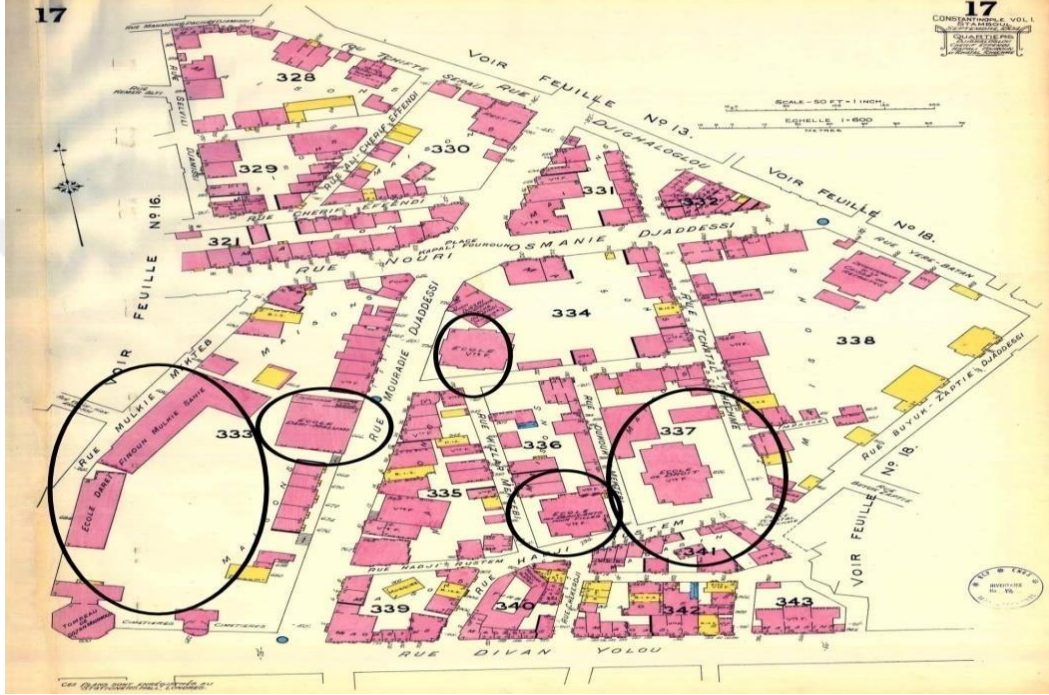
¹⁴⁶ Mehmet Ö. Alkan, "Modernleşme ve Eğitim", **II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coskun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 299-300.

¹⁴⁷ **A.e.**, s. 303-304.

¹⁴⁸ Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. I-II, İstanbul, Osman Bey Matbaası, 1939, s. 534.

ilk örneğidir. 1904 tarihli Goad Haritası'nda günümüzde İstanbul İl Kültür Müdürlüğü'nün kullanımında olan binanın da okul olarak kaydedildiğini görülmektedir. Ancak yapılan araştırmalar sırasında bahsi geçen binada mukim olan okulun ne olduğu bilgisine ulaşamamıştır.

Harita 9: Cağaloğlu'nda bulunan Okullar, Goad Haritası, Pafta 16, 1904.

Kaynak: Charles Edouard Goad'un İstanbul Sigorta Haritaları, Haz. İrfan Dağdelen İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007, s.17.

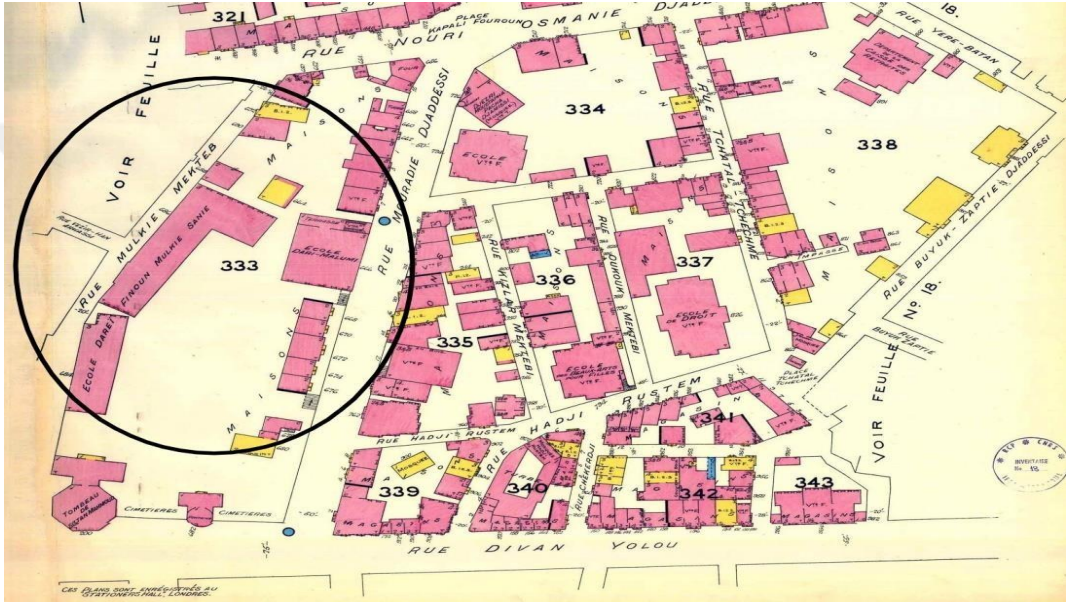
2.3.9.1. Valide Mektebi

Cağaloğlu'nda, Bâbüâli Caddesi üzerinde ve II. Mahmud Türbesi'nin hemen yanında, bugün Cağaloğlu Anadolu Lisesi olarak işlevini sürdüren okul Bezmiâlem Valide Sultan tarafından 1850 yılında yaptırılmıştır. Bu okul, Darülfünun'a öğrenci, saray ve Bâbüâli'ye memur yetiştirmek üzere rüştiyeden daha üst seviyede, üç yıllık tahsil veren, Osmanlı'nın ilk sivil okuludur. Okulun yapım ve onarım giderleri ve bütün masraflarını Bezmiâlem Valide Sultan karşılamış ve okul için bir de vakıf tesis etmiştir.¹⁴⁹ Valide Sultan ayrıca bu mektep içinde bir litografya matbaası kurdurmuş

¹⁴⁹Necdet Sakaoğlu, "Valide Mektebi", **DBİA**, C. VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 363.

ve kütüphanesine de 546 cilt değerli yazma kitap bağışlamıştır.¹⁵⁰ Kemal Paşa'nın nezaretine verilen okulun açılış töreni, Sultan Abdülmecid, Bezmiâlem Valide Sultan ve devlet ricalinin katılımıyla görkemli bir şekilde gerçekleşmiştir. Sultan Abdülmecid, okula katılımı teşvik etmek amacıyla kızı Fatma Sultan ve oğlu Şehzade Murad'ı sembolik olarak okula kaydettirmiştir.¹⁵¹

Harita 10: Mülkiye Mektebi ve Darülmâarif, Pafta 16, 1904.

Kaynak: Charles Edouard Goad'un İstanbul Sigorta Haritaları, Haz. İrfan Dağdelen İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007, s. 17.

Takvim-i Vekayi'de çıkan bir haberde, okula alınacak öğrencilerin seçimi ve okulun ders programı ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Buna göre okula alınacak öğrencilerden sarf ve nahv ilimlerini okumuş olmalarının yanı sıra kafiye de bitirmiş olmaları istenmektedir. Fakat bunların tamamını okumak çok zaman gerektirdiğinden ve rüşdiye mekteplerinin de bu kadar zamanı olmadığından sadece Kur'an-ı Kerim'i layıkıyla okuyan, tecvid ve ilmi hal risalelerini ve namaz surelerini ezbere bilen, arapça ve farsça birinci ve ikinci mertebe de okuyabilen, elleri yazıya alışık, daha önce hesap ve coğrafya derslerini almış rüşdiye, adliye ve edebiye mekteplerinden sınavla

¹⁵⁰ M. Hüdaî Şentürk, "Bezmiâlem Vâlide Sultan", *DİA*, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, ss. 109.

¹⁵¹ Ortaylı, Ergin, Afyoncu, *a.g.e.*, C. II, s. 332.

seçilecek öğrencilerin okula alınacağı belirtilmiştir. Okulda üç sene bilhassa imla ve inşa dersleri gösterileceğinin, kabul imtihanı yapılırken kesinlikle hatır ve taraf gözetilmeyeceğinin, herkesin çocuğunun bir tutulacağının altı çizilmiştir. Bundan sonra Valide Mektebi ve Mektebi Maarif-i Adliye şahadetnamesi olmayanların hükümet dairelerine alınmayacağı ve Valide Mektebi'nin ders programının aynı şekilde Mektebi Maarif-i Adliye'de uygulanmasının kararlaştırıldığı belirtirmiştir.¹⁵²

Kemal Paşa'nın padişah'tan aldığı güçle İstanbul medreselerini ıslaha kalkışması, kendisine karşı olan tutucu çevreleri ayağa kaldırmıştır. İmamzade Esad Efendi ve yandaşlarının Kemal Paşa aleyhindeki girişimleri sonucunda, bu konu Meclisi Vâlâ'da görüşülmüştür. Esad Efendi ile Kemal Paşa'nın meclis önünde çok sert bir tartışmaya girmeleri sonucunda ikisi de görevlerinden alınmıştır. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ, Valide Mektebi'nin adını Darülmaarif'e çevirmiş, Mekâtib-i Umumiye Nazırı Muavini Vehbi Molla'nın önerisi üzerine okul, 1851'de sıbyan mektebine dönüştürülmüştür. Aynı yıl kurulan Encümen-i Dâniş ise çalışmalarına bu okul binasında başlamıştır.¹⁵³

Darülmaarif 6 Kânunuevvel 1289/18 Aralık 1873'te İstanbul'un ilk idadisi olmuş fakat 25 Eylül 1883'te lağvedilmiştir. 1914-1915 öğretim yılında okul binasında Bezmiâlem Valide Sultanisi açılmıştır.¹⁵⁴ Onarım ve tadillerle korunan bina halen Çağaloğlu Anadolu Lisesi olarak kullanılmaktadır.

¹⁵² Ergin, **a.g.e.**, C. II, 1939 s. 376.

¹⁵³ Sakaoğlu, **a.g.md**, ss. 364.

Tanzimat'ın ilanını takip eden yıllarda modern anlamda yeni eğitim kurumları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bir ilimler akademisi olması tasarlanan Encümen-i Daniş 1851 yılında kurulmuştur. Encümen-i Daniş, açılması düşünülen Darülfünun'da okutulacak ders kitapları ile genel anlamda halkın kültür düzeyini yükseltecek telif ve tercüme eserlerin hazırlanması amacıyla kurulmuştur. Kurumun her türlü toplantı ve çalışmaları için de, Divanyolu'nda Sultan Mahmud türbesi arkasındaki Daarülmaarif Mektebi binası, bugünkü Çağaloğlu Anadolu Lisesi binası, tahsis edilmiştir. Üyeleri arasında tarihçi Hammer, İngiliz Redhouse ve Fransız Bianchi gibi şarkiyatçıların yanı sıra Mustafa Reşid Paşa, Yusuf Kamil Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi devlet adamlarının da bulunduğu Encümen, Darülfünun'un bir türlü hayata geçirilememesi ve Kırım Savaşı'nın yarattığı ekonomik etkiler dolayısıyla kuruluşundan on yıl kadar sonra dağılmıştır. Abdullah Uçman, "Encümen-i Daniş", **DA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss. 176-178.

¹⁵⁴ Ortaylı, Engin, Afyoncu, **a.g.e.**, C. II, s. 332.

2.3.9.2. Lisan Mektebi

Osmanlı Devleti'nde tercümanlık faaliyetleri ilk dönemlerde çoğunlukla gayrimüslim tebaadan yabancı dil bilen Rum, Ermeni ya da Yahudi tercümanlar aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi.¹⁵⁵ Zamanla tercümanların yanlış bilgiler vermesi ve casusluk faaliyetlerine karışmaları üzerine devlet, tercümanlık işlerinde Müslümanları kullanmak istemişse de herhangi bir yabancı dile, özellikle de Fransızca 'ya, iyi derecede vakıf kimse olmadığından Mühendishane-i Berri-i Hümayun hocalarından Yahya Naci Efendi'den divan-ı hümayun ve kethüda kalemlerindeki yetenekli memurların ders almaları kararlaştırılmıştır. Böylelikle 1821'de Bâbîâli Tercüme Odası kurulmuş, Yahya Naci Efendi de buraya hoca olarak memur tayin edilmiştir.¹⁵⁶

Ancak bir süre sonra Bâbîâli Tercüme Odası'nda mütercimlerin azalması ve hükümet memurlarının çoğunun da dil bilmiyor oluşu üzerine Sadrazam Küçük Sait Paşa, devrin hükümdarına 1883'te, Bâbîâli memurlarına özellikle Fransızca öğretimi için bir Lisan Mektebi tesis edilmesi gerektiğini açıklayan bir tezkire sunmuştur. Padişah tarafından verilen cevapta "*bu hususta ne gerekiyorsa yapılsın*" emri üzerine hemen işe başlanmış ve Cağaloğlu'nda, Bâbîâli'ye oldukça yakın bir mevkide Lisan Mektebi için bir bina inşa edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁷

1884 yılında Bâbîâli Hariciye Kalemi'nde çalışan kâtiplere dil öğretmek amacıyla, iki katlı kâğır bir tarzda inşa edilen mektep Cağaloğlu'nda, Divanyolu'nun kuzey cephesinde, Çatalçeşme, Hoca Rüstem Mektebi ve Molla Fenari sokaklarının kesiştiği dört yol ağzında bulunmaktadır. Çatalçeşme Sokağına adını veren Çatalçeşme'nin iki kitabesi de mektebin bahçe duvarı üzerinde yer almaktadır. Mektep binası, Arif Paşa Konağı'nın bulunduğu arsa üzerine¹⁵⁸, çevresindeki üç ev ve iki arsa satın alınıp istimlak edilerek 1302/1884 yılında inşa edilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Sezai Balcı, **Bâbîâli Tercüme Odası**, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2013, s. 95-130.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 139-150.

¹⁵⁷ Ergin, **a.g.e.**, C. II, 1939, s. 536.

¹⁵⁸ BOA, H. 1301 (M.1883), Fon Kodu: İ..DH. (İrade-i Dahiliye) ,Dosya No: 902, Gömlek Sıra No: 71685.

¹⁵⁹ BOA, H. 1302 (M. 1884), Fon Kodu: MF. MKT. (Maarif-Mektubi Kalemi), Dosya No: 86, Gömlek Sıra No: 20, S:001.

Sanatlar Okulu olarak kullanılmıştır.¹⁶² Günümüz de ise Kız Meslek ve Teknik Anadolu Lisesi Moda Tasarım Okulu olarak işlevini sürdürmektedir.

Fotoğraf 43: Lisan Mektebi Binası

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

2.3.9.3. Mektebi Mülkiye

12 Şubat 1859 yılında, Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye adıyla, Bâbiâli'nin karşındaki eski Ticarethane binasında faaliyete geçen okul, sivil yönetici yetiştirmeyi amaçlamaktaydı. Mektep, 1863'te Ticarethane'den Çemberlitaş'taki Nuri Efendi Konağı'na, 1864 Hoca Paşa yangınında bu binanın yanması üzerine Vefa'da, Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın annesine ait konağın arkasındaki kâgir daireye taşınmıştır.¹⁶³ 1869'de okulun öğretim süresi iki yıldan üç yıla, 1870'te ise dört yıla çıkarılmıştır. 1877'de Sultan Abdülhamid'in özellikle Mektebi Mülkiye'yi ihya ve tevsî etmek istemesi üzerine, Şura-yı Devlet tarafından mektebin binası, idaresi ve programı genişletilmiştir. Bu sebeple Abdülhamid'in emri ile okulun adı Mektebi Mülkiye-i

¹⁶² Ortaylı, Ergin, Afyoncu, **a.g.e.**, C. II, s. 324.

¹⁶³ Ergin, **a.g.e.**, C. II, 1939, s. 499-504.

Şahane olarak değiştirilmiş, eğitim süresi beş yıla çıkarılmış ve okul Cağaloğlu'ndaki Valide Mektebi'ne nakledilmiştir.¹⁶⁴

Okulun bünyesinde 1883'te Lisan Mektebi, 1897'de Aşiret Mektebi açılmıştır. Okulun idadi bölümü ise 1900 yılında ayrılarak Mercan İdadisi'ne dönüştürülmüştür. 1908'de Okulun isminden “Şahane” ibaresi çıkartılarak yeniden Mektebi Mülkiye'ye dönüştürülmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cağaloğlu'ndaki Hasan Paşa Konağı'na taşınan okul, 1915-1918 yılları arasında eğitime ara vermek zorunda kalmıştır. 1918'de Yıldız sarayı Yaveran Dairesi'nde tekrar açılmış fakat bundan sonra sürekli mekân değiştirmiştir. 1919'da Kabataş'taki Edhem Paşa Konağı'na, 1922'de Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi'ne, 1923'te Cerahpasha'daki Redif Paşa Konağı'na, kısa bir süre sonra da tekrar yıldız Sarayı'na nakledilmiştir.¹⁶⁵

1935'te adı Siyasal Bilgiler Okulu olmuş ve 1936'da Ankara'ya nakledilmiştir.¹⁶⁶ 1859 yılında kaza ve nahiyelere kaymakam, müdür, kâtip ile hükümet dairelerine memur yetiştirmek üzere açılan Osmanlının ilk sivil yönetici okulu 1950'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne dönüştürülmüştür.

Fotoğraf 44: Mülkiye Mektebi Osmanlı Dönemi, t.y.

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/> , Çevrimiçi, 2018.

¹⁶⁴ İ.y. “Mektebi Mülkiye”, **DBİA**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 374.

¹⁶⁵ Ortaylı, Ergin, Afyoncu, **a.g.e.**, C. II, s. 325.

¹⁶⁶ Ergin, **a.g.e.**, C. II, s. 517.

1876'dan 1915'e kadar Cağaloğlu'nda bugünkü Cağaloğlu Anadolu Lisesi'nin kullanımında olan binada eğitim veren Mülkiye Mektebi'nde tarih, hukuk, coğrafya, ekonomi, istatistik, matematik, ticaret, fen gibi derslerin yanı sıra Türkçe ve Fransızca dersleri de okutulmaktaydı.¹⁶⁷ Mülkiye Mektebi özellikle II. Abdülhamid döneminde üzerine en çok düşülen okul olmuştur. Abdülhamid döneminin batı tarzı modern eğitim kurumlarından biri olan ve Batılı anlayışla eğitim veren okulun hocaları arasında Murad Bey (Mizancı), Abdurrahman Şeref, Recaizade Mahmud Ekrem, Sakızlı Ohannes Efendi, Mikail Portakal Efendi, Kemalpaşazade Sait Bey gibi isimler yer alır.¹⁶⁸

Mülkiye Mektebi'nde tarih derslerine giren Mizancı Murad Bey'in fikirleri öğrencilerin üzerinde oldukça etkili olmuştur. Zamanla mektep, hürriyet taraftarlığı, istibdat aleyhtarlığı ve Türkçülük hareketlerinin odağı haline gelmiştir. Jön Türklerin siyasi fikirlerinin öğrenciler arasında hızla yayılması üzerine özellikle tarih ve edebiyat dersleri ve pek çok hoca sıkı kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.¹⁶⁹

Mülkiye Mektebi'nin mezunlarından olan Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım* isimli eserinde 1882'de, bir tarafı Kapalı Fırın'ın olduğu caddeye (Nuruosmaniye Caddesi) ve Halk Fıkrası Genel Merkezi'ne (İl Kültür Turizm Müdürlüğü) nazır, caddeye yüksek bir set üstünden bakan bahçenin ortasında yer alan küçük binanın Mülkiye Mektebi binası olduğunu belirtir. Tokgöz, türbe bahçesine bitişik olup daha sonra mülkiye bahçesine ilhak edilen Valide Mektebi'nin de hemen yanında durduğunu ifade eder.¹⁷⁰

Ahmet İhsan'ın, 1888 yılındaki mezuniyet törenine dair hatıraları da son derece değerlidir. Günümüzdeki mezuniyet törenlerine oldukça benzeyen Mülkiye Mektebi'nin mezuniyet töreninde (mükâfat tevzi merasimi) Sultan Mahmud Türbesi'nin bahçesine kadar giden kısmına çadırlar kurulmuştur. Hanımların da davet

¹⁶⁷ A.e., s. 500.

¹⁶⁸ Ali Kemal, *Ömrüm*, Yay. Haz. Zeki Kuneralp, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1985.

¹⁶⁹ Ergin a.g.e., C. II, s.

¹⁷⁰ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, C. I, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930, s. 20-21.

olunduğu bu merasimde kadınlar ve erkekler için ayrı çadırlar vardır. Törende saray mızıkası da hazır bulunmaktadır. Saraydan getirdiği hediyeler ile birlikte törende hazır bulunanlardan biri de Başmabeyinci Osman Bey'dir. Tören, Abdurrahman Şeref Bey'in o yıl Şahadetname alan (mezun olan) öğrencilerin isimlerini okuması ve ismi okunan öğrencilerin teker teker kürsüye çıkması ile başlamıştır. Daha sonra öğrencilere Maarif Nezareti tarafından dağıtılan kârı kadim kitaplar ciltlenmiş bir vaziyette hediye edilmiştir. Yine saraydan gönderilen altın saatler ve kurşun kalemler, kırmızı kurdele ile bağlanmış diplomalarla birlikte öğrencilere takdim edilmiştir.¹⁷¹

Mülkiye Mektebi mezunları arasında Türk edebiyatının önemli isimleri vardır. Bu isimler hatıralarında mektepteki öğrencilik yıllarına dair önemli ve bir o kadar da keyifli anekdotlar aktarmışlardır. Örneğin; Ali Kemal *Ömrüm* isimli hatıratında, arkadaşları ile beraber siyaset, edebiyat, tarih ve geleceğe dair sohbetler yaptıklarını anlatır. Bu sohbetlerde Ali Kemal ve arkadaşları hem Yeni Osmanlıların neler yapıp neler yazdıklarını öğreniyorlar hem de Namık Kemal'den Mithat Paşa'ya birçok ismin eserlerini, endişelerini tanıyorlardı.¹⁷²

1893 ile 1896 yıllarında Mülkiye Mektebi'nde öğrenci olan Hüseyin Cahit Yalçın ise mektebe başlayacağı yıl ilk kez konulan bir kuraldan ve bu kurala karşı öğrencilerin nasıl birlik olup hareket ettiklerinden bahseder. 1883'te mektebe yarışma sınavı ile yalnızca kırk kişi alınacağı duyurulur. Yarışma sınavı kuralı Hüseyin Cahit de dâhil pek çok öğrencinin hoşuna gitmez. Mektebin lise bölümündeki öğrenciler de bu durumdan hoşlanmamaktadır. Yalçın'ın da aralarında bulunduğu öğrencilerinden oluşan bir grup aralarında anlaşarak sınav günü okula çıkan sokakları tutarak kimsenin sınava girmesine izin vermezler. Kimse gelmediği için sınav ertesi güne ertelenir. O gün hava şartları oldukça olumsuz olduğundan sokakta dolaşmanın imkânı yoktur. Bu yüzden bütün öğrenciler ikinci gün sınava katılırlar. Saray görünürde bu işe beklendiği kadar sert bir tepki vermemiştir. Ancak Hüseyin Cahit üç yıl sonra mezun olduğunda, yıllardır bir gelenek haline gelen okulun birinci ve ikincilerinin mabeyne kâtip olarak alınması, o yıl ve onu takip eden üç yıl boyunca uygulanmamıştır.¹⁷³

¹⁷¹ A.e., s. 41-42.

¹⁷² Ali Kemal, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, , *Edebiyat Anıları*, İstanbul, İş bankası Kültür Yayınları, 197, s. 59.

Abdülhamid devrinde Mülkiye Mektebi'nde öğrenci olan ve daha sonra Osmanlı matbuat dünyasında önemli bir yer edinen isimlerin hatıratlarında dikkat çekici birkaç ortak nokta vardır. Pek çoğu henüz daha mektepte öğrenciyken, hocalarının ve dönemin aydınlarının tartıştığı meseleleri ve onların siyasal ve edebi düşüncelerini çok yakından takip etmektedirler. Ayrıca öğrencilerin derslerde değil ama ders aralarında, yatakhanelerde ya da tatil günlerinde bir araya gelip bunları konuştukları, tartıştıkları görülmektedir. Bir diğer ortak nokta ise mektepteki bu atmosferin bazı öğrencilerin içlerinde matbuat dünyasına atılmak arzusunun doğmasına yol açmasıdır. Ali Kemal, Ahmet İhsan, Hüseyin Cahit Mülkiye Mektebi'nde okudukları yıllarda içlerinde matbuat aşkının doğduğundan sıklıkla söz ederler.

2.3.9.4. Cağaloğlu Kız Enstitüsü/ Bülbül Tefik Paşa Konağı

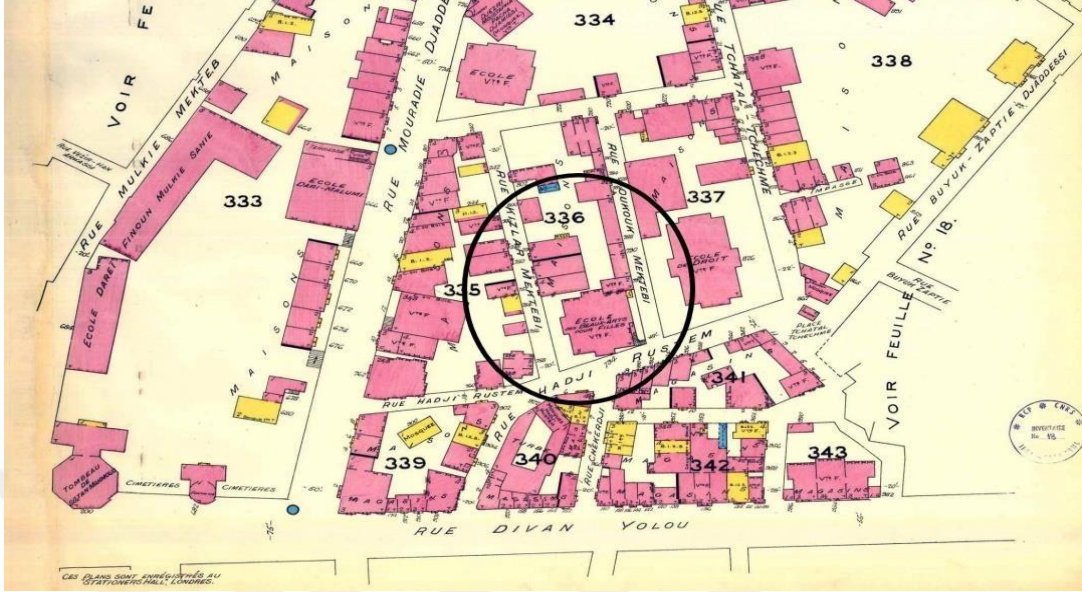
Cağaloğlu'nda Başmusahip ve Çatalçeşme Sokaklarının kesiştiği köşede bulunan dört katlı, içi ahşap dışı kâgır yapı, 1866 yılında sadaret müsteşarı Tefik Paşa***** (Bülbül) tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁴ Bina sırasıyla, Bezmiâlem Sultanisi, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Öğretmen Evi Yatakhanesi, Amel-i Hayal Mektebi ve Maliye Tahsil ve Tahakkuk Şubesi olarak kullanılmıştır. 1937-1938 yılından itibaren ortaöğretime ayrılarak, Erkek Ortaokulu, 1949-1950 yılından itibaren de Kız Enstitüsü olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁵ Günümüze ise Cağaloğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak kullanılmaktadır.

*****1840 yılında İstanbul'da doğan Tefik Paşa,1867'de sadrazam Âli Paşa'nın maiyetiyle Girit'e gitmiştir. 1890'da Sadaret Müsteşarı olmuş, 1908 inkılabından sonra da Orman ve Maadin Nazırı ile Şurâ-yı Devlet Reisliği yapmıştır. 1917'de İstanbul'da vefat etmiştir. Atilla Çetin, "Sadaret Müsteşarı İki Vezir: Mehmet Tefik Paşa (Bülbül), Mehmet Ali Paşa", Türk Dünyası Dergisi, No:48, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990 s. 7-9.

¹⁷⁴ Hakkı Göktürk "Cağaloğlu Kız Enstitüsü", Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi, C.VI, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1963, ss. 3343.

¹⁷⁵ Çelik, a.g.t., s. 236.

Harita 12: Goad Haritası'nda Bülbul Tefvîk Paşa Konağı'nın bulunduğu alan, Pafta 17, 1904.

Kaynak: Charles Edouard Goad'ın **İstanbul Sigorta Haritaları**, Haz. İrfan Dağdelen İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007, s. 13.

1933'ten sonra İstanbul'daki eski kız sanayi mektepleri ile kız sanat okullarının yerine "kız enstitüsü" adıyla ve çeşitli meslek dallarında programlara dönük açılan ilk kız enstitüsü olan okulun programında moda, çiçek, bıçkı dikiş gibi bölümleri vardır.¹⁷⁶ Binanın okul olmadan önce, Bülbul Tefvîk Paşa'nın mülkü olduğu dönemlerine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁷⁶ Kutlay Erdoğan, "Kız Meslek Liseleri", **DBİA**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASIN ve YAYIN MERKEZİ OLARAK CAĞALOĞLU

3.1. Semtin Kültürel Kimliğinin Oluşumunda Basın ve Yayının Etkisi

Tanzimat'tan kısa bir süre önce, önce devlet eliyle daha sonra özel müteşebbisler aracılığıyla Osmanlı dünyasına giren “gazete” Osmanlı'da kamuoyunun oluşumunda önemli bir rol oynadığı gibi halkın Osmanlı sınırları içinde ve dışında yaşanan gelişmelerden haberdar olmasını sağlayan önemli bir araç olmuştur. Tanzimat'tan çok kısa bir süre önceye kadar İstanbul'da özellikle Ermenilerin ve Rumların matbaacılıktaki tecrübeleri ve gazetecilikteki başarıları bilinmekteydi. Özellikle Galata ve Beyoğlu'ndaki matbaalarda basılan ve yabancı müteşebbisler tarafından çıkarılan pek çok yabancı gazete, yüksek bir okur kitlesi ile uzun yıllardır İstanbul'da varlığını sürdürmekteydi. II. Mahmud'un modernleşme çabaları doğrultusunda giriştiği bir dizi reform hareketinden biri olan ilk Türkçe gazetenin devlet desteği ile çıkarılmaya başlanmasının ardından gazete ve matbaa Türk müteşebbisler arasında da hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

1726'da açılan ilk Türk matbaası olan Müteferrika Matbaası'nın Yavuz Selim Senti'nde kurulduğu bilinmekteyse de 19. yüzyılda açılan matbaaların ve çıkarılan gazetelerin idarehanelerinin Cağaloğlu/Bâbüâli çevresinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Başbakanlık Arşivi Zaptiye Ayniyat Defterleri ile Maarif Ayniyat Defterleri dikkatle incelendiğinde özellikle 1880'lerden itibaren hem gayrimüslim hem de Müslüman tebaadan kişilerin Tarihi Yarımada'da, Cağaloğlu/ Bâbüâli aksı içinde matbaa açma taleplerine ya da başka bir yerde bulunan matbaalarını buraya taşımak istediklerine dair belgelere sıklıkla rastlanılmaya başlanır.¹ 19. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Ermeni ve Türk müteşebbisler tarafından birbiri ardına

¹ Ali Birinci, “Osmanlı Tıbaat ve Matbuat Hayatında Ermeniler,” **Yeni Türkiye**, No: 60, Ankara, 2014, s. 1-22.

açılan matbaalar ve çıkarılmaya başlanan gazeteler sayesinde Cağaloğlu, özellikle de Bâbîâli Caddesi, Türkçe basın ve yayının merkezi olarak gelişmeye başlamıştır.

Bir görüşe göre matbaa ve gazetelerin Cağaloğlu'nda kümelenmesinin iki nedeni vardır: Birincisi, hükümetin sayıları birden artmaya başlayan gazeteleri ve diğer yayınları kontrol altında tutabilmek amacıyla bunları Bâbîâli'ye yakın bir yerde toplaması, ikincisi ise yabancı basının ve matbaaların Galata-Pera'da bulunmasına karşılık Türkçe basının Tarihi Yarımada'da toplanarak yabancı basınla rekabetin ve karşıtlığın bir biçimde ifade edilmek istenmesidir.² Koloğlu'na göre bu bölgenin tercih edilmesinin kökeninde geleneksel bir anlayış vardır. Bu anlayış, fetihten bu yana İslam dışı unsurların hem özel hem de ticari yaşam alanlarının Galata-Pera olmasına karşılık Türk ve Müslüman unsurların Haliç'in diğer yakasında Topkapı'dan Eyüp Sultan'a kadar olan bölgeye yerleşmiş olmalarıdır. Dolayısıyla Türkçe ve Arapça dilleri dışındaki yayınlar için burası çekici bir yer değildir. Türk ve Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu bir bölgede yabancı yayıncıların müşteri bulmakta zorlanacağı açıktır.³ Bu görüşe okuma yazma oranının Türklerde yabancılara göre daha düşük olduğu gerçeği de eklendiğinde bölgede uzun süre matbaa açılmaması daha da anlaşılabilir olmaktadır.

1840'lardan itibaren gazete ve matbaa idarelerinin semti ve çevresini sarması, mezkûr mekânda hem fiziksel bir değişim yaratmış hem de mekâna yeni bir sosyo-kültürel kimlik kazandırmıştır. Tanzimat'a kadar çoğunlukla sadrazam, paşa ve ulema konaklarının yer aldığı semtin bu dönemdeki yeni sakinleri, gazeteciler, edebiyatçılar, kitapçılar, matbaalarda çalışan işçiler ve gazete satıcılarıdır. Ebusuud Caddesi'ni ve Bâbîâli Yokuşu'nu tutan matbaa ve gazete idarehaneleri semte yeni bir ses ve canlılık getirmiştir. Ayrıca daha önceki yüzyıllarda çoğunlukla Direklerarası'nı ya da Beyazıt'ı mesken tutan kitapçıların ve kıraathanelerin bu dönemde, basın ve yayın dünyasına yakın olmak amacıyla Cağaloğlu'na doğru kaydığını görülmektedir. Mekânda meydana gelen bu fiziksel değişim, artık 19. yüzyılda Osmanlı ilim ve kültür

² Doğan Koloğlu, "Bâbîâli Caddesi", **DBİA**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 524-525.

³ Orhan Koloğlu, **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, s. 181.

merkezlerinin yer deşiştirdiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Yazarların, şairlerin, düşünce adamlarının bulunduğu ana mekân artık gazete ve matbaa daireleri ile onların çevresinde bulunan muhtelif mekânlardır. Böylelikle semt, 19. yüzyıl İstanbul’unun sadece yönetim ve idare merkezi değil aynı zamanda da yeni ilim ve kültür merkezidir. Bu yeni kimlik, önceki kimliği ortadan kaldırmadan onunla beraber Cumhuriyet’in ilanına kadar devam etmiştir.

3.1.1. Matbaanın Osmanlı Devleti’ne Girişi

Avrupa’da matbaanın oldukça yaygın olduğu 15. yüzyılda Osmanlı tahtında Sultan II. Mehmet oturmaktaydı. Sultan Mehmet entelektüel kişiiliği ile bilinmesine rağmen kaynaklarda kendi döneminde bir matbaa kurma girişimine rastlanmamaktadır. 1726 yılına kadar geçen sürede diğer padişahlarda onun gibi böyle bir girişimde bulunmamışlardır.⁴ Ancak bu 1726’ya kadar Osmanlı’da matbaanın olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü matbaa Osmanlı’ya bu tarihten çok daha önce azınlıklar aracılığıyla girmiştir. Avram Galanti 1494’te İstanbul’da, İspanya’dan kovulan Yahudilerin bir matbaa açtığını ve bu matbaada basılan ilk kitabın *Tevrat ve Tefsiri* olduğunu belirtir.⁵ Yahudilerden sonra Ermeni, Rum ve daha pek çok yabancı, imparatorluk sınırları içerisinde açtıkları matbaalarda çeşitli kitapların basımını gerçekleştirmiştir.⁶

Türk ve Müslüman bir kişi ya da grubun imparatorluk sınırları içerisinde matbaa teşebbüsünde bulunması ancak 1700’lerin başına rastlar. Aslen Macar asıllı olan ve devlet hizmetinde Müteferrikalığa kadar ulaşan Basmacı İbrahim Efendi, 1719 yılında tahta kalıp ile bastığı birkaç haritadan sonra nihayet 1726’da Paris seşiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin oğlu Said Efendi ile birlikte devlet himayesinde, daha çok Basmahane adıyla bilinen, Daru’t Tıbbâti’l Âmire’yi kurmuştur.⁷ Hidayet

⁴Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2000, s. 5.

⁵Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, 3. bs., İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995, s. 165.

⁶Kabacalı, **a.g.e.**, s. 10-14.

⁷Hidayet Nuhoglu, “Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülahazalar”, **Osmanlı: Düşünce**, Ed. Güler Eren, C. VII, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, s. 222.

Nuhoğlu, Müteferrika'nın kurduğu bu matbaa için; “*Bir İslâm ülkesinde, kendini İslâmi kabul eden birinin devletin himâyesinde ve yardımı ile Müslümanların ihtiyacı olacak ve onların te’lif, tertip ve tercüme yoluyla meydana getirdikleri eserleri basmak üzere kurulan ilk matbaadır.*” der.⁸ Nuhoğlu, İbrahim Müteferrika'nın matbaasının İslam dünyasında Türk ve Müslüman biri tarafından kurulan ve işletilen ilk matbaa olduğuna dikkat çeker. İsveç Büyükelçisi Edvard Carleson ise 20 Temmuz 1735 tarihli raporunda matbaanın kuruluş tarihçesini açık bir şekilde ifade eder. Carleson, 1726 yılında, içinde bir matbaanın kurulmasının topluma sağlayacağı faydaların etraflıca anlatıldığı bir risalenin elden ele dolaştığı ve bu risalenin Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın eline geçtiğini ve paşanın risaleyi Sultan III. Ahmet'e sunduğunu belirtir. Sultan Ahmet'in risaleden memnun kalması ve Şeyhülislam'ın da uygundur fetvası sonrasında İstanbul'da matbaa kurulması için padişah fermanı çıkarılır. Ferman hattı şerif ile kesinlik kazandıktan sonra İbrahim Efendi kısa zamanda matbaayı kurar ve lügat, tarih, tıp, fizik, astronomi gibi alanlarda pek çok kitabın basımını gerçekleştirir.⁹ Müteferrika matbaasında basılan ilk kitap *Vankulu Lügati**'dir.¹⁰ 1745 yılında İbrahim Müteferrika'nın vefat etmesi üzerine yaklaşık otuz yıl kadar âtil kalan matbaa, 1784'te Beylikçi Râşid ve Vak'a-nüvis Vâsıf Efendi tarafından satın alınıp yenilendikten sonra tekrar faaliyet geçmiştir. Bundan sonra bazı kısa kesintiler olmuşsa da basım faaliyeti 1794 yılına kadar devam etmiştir.¹¹

1729-1742 arası dönemde 17 toplamdaysa 24 kitap basan matbaa, basılan kitaplar çok pahalıya mal olmasına rağmen yeterli ilgiyi görmemiştir. Sadece elyazması oldukça hacimli ve çok pahalı olan *Vankulu Lügati* ilgi görmüş ve daha sonra bu kitap iki kez basılmıştır. Bu duruma Ali Birinci, kitap ihtiyacının henüz Osmanlı toplumu için söz konusu olmadığını ve bu matbaanın hevesli iki kişinin girişimleri neticesinde açılıp iktisadi alt yapıdan yani var oluş gerekçesinden yoksun

⁸ A.e., s. 222.

⁹ Edvard Carleson, **İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler**, Haz. Mustafa Akbulut, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1949, s. 9-12.

* Van'da dünyaya geldiği için Vanî nisbesini kullanan ve daha çok Vankulu lakabıyla tanınan Osmanlı âlimi. 16. yüzyılda yaşamıştır ve Cevherî'nin es-Sıhâh adlı Arapça sözlüğünün tercümesiyle tanınmaktadır.

¹⁰ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbuatı**, Der. Ali Birinci, Ankara, Gezgın Kitapevi, 2002, s. 44.

¹¹ Nuhoğlu, a.g.e., s. 222-223.

olduğu yorumunda bulunur. Birinci, bu sebeple Osmanlı için matbaanın geç gelen değil erken alınan bir kültür unsuru olduğunu iddia eder.¹²

İlk Osmanlı matbaası olan Müteferrika matbaasının İstanbul'un neresinde kurulduğu tartışmalı bir konudur. Araştırmacıların büyük bir çoğunluğu İbrahim Müteferrika'nın tereke defterindeki bilgilerden yola çıkarak matbaasını Sultan Selim'deki konağının taş (kâğıt) odasında kurduğu yorumunda bulunur. Ancak Selim Nüzhet Gerçek, Üsküdar Matbaası hakkında araştırma yaparken Hazine-i Evrak vesikalarından birinde Müteferrika matbaası ile alakalı bir belgeye rastlamıştır. Belgede matbaanın Kapalı Fırın semtinde yani Bâbıâli ile Nuruosmaniye Caddelerinin birleştiği noktada ya da buna yakın bir yerde kurulduğu açıkça belirtilmiştir. Selim Nüzhet bu arşiv kaydından hareketle matbaanın Cağaloğlu'nda kurulduğunu, İbrahim Müteferrika'nın ikametgâhının ise Sultan Selim'de olduğu yorumunda bulunur.¹³

Müteferrika'nın girişiminden sonra İstanbul'da, Müteferrika matbaası dışında Mühendishane Matbaası, Üsküdar Matbaası, Takvimhane-i Amire gibi yeni matbaalar açılmıştır.¹⁴ Vilayet matbaaları ve İstanbul dışındaki pek çok yerde kurulan hususi matbaalar ile matbuat ve neşriyat ülke çapında yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁵ 19. yüzyıla gelindiğinde ise gazete neşriyatının başlaması ile birlikte basım faaliyetleri hızlanmış resmi ve özel pek çok matbaa açılmıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru yaşanan bu yeni gelişme matbaanın ve basımın artmasına olanak sağladığı gibi Osmanlı kamuoyunun oluşumuna ve Türkçe basın doğuşuna da büyük katkı sağlamıştır.

¹²Ali Birinci, "Osmanlı Tarihinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. IV, No:7, İstanbul, Bilim Ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 293.

¹³Orlin Sabev, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbua Serüveni (1726-1746)**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2006, s. 156-160.

Selim Nüzhet'in sözünü ettiği vesikanın Müteferrika matbaası ile ilgili satırları: "...*Fil'asıl san'atı tabı ve temsilin hini ihdasında Âsitanei saadette Kapalıfırın nam mahallede bir müddet icra olunmuş...*" Selim Nüzhet Gerçek, "Müteferrika Matbaası hakkında Üç yeni Vesika", **Akşam Gazetesi**, No: 8089, 30 Nisan 1941, s. 5.

¹⁴Kabacalı, **a.g.e.**, s. 31-45.

¹⁵Birinci, **a.g.e.**, 2006, s. 294.

3.1.2. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Basın

Gazetenin Osmanlı dünyasına girişi matbaanın girişi ile benzerlikler taşır. Devletin ilk Türkçe resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin (1831) yayımlanmasından önce İstanbul'da ve İzmir'de Fransızlar tarafından Fransızca yayımlanan gazeteler mevcuttu. Bunlar; İstanbul'da *Gazette Française de Constantinople* (1793), *Bulletin de Nouvelles* (1795) gazeteleri ile İzmir'deki *Le Spectateur Oriental* (1821), *Le semyrneen* (1824), *Le Courier de Smyrne* (1828) gazeteleridir. Yine Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın çıkarmış olduğu *Vakayi-i Mısıriye*'den (1828) önce, 1789'da Napoleon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine çıkarılan *Courier d'Egypte* (1798), *Decade Egypte* (1789) ve bunlardan biraz sonra yayımlanmaya başlayan *Journal Officeel* gazeteleri Fransızca olarak Mısır'da yayımlanmaktaydı.¹⁶

Osmanlı sınırları içerisinde özellikle de başkent İstanbul'da gazetenin ortaya çıkması ise III. Selim'le (1789-1807) başlayan ve Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) reformları ile hızlanan modernleşme hareketlerinin bir tezahürüdür. Hem Batı'daki gelişmelerden hem de Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın çıkarmış olduğu gazeteden haberdar olan Sultan II. Mahmud, planlanan ve yapılan ıslahatları halka vasıtasız bir şekilde duyurmak istediğinden önce Fransızca ardından da Türkçe bir gazetenin neşrine karar vermiştir.¹⁷ Böylece Ortaylı'nın ifadesiyle devlet, kamuoyunu biçimlendirmek için Avrupa tarzı bir yöntem başvurmuş; klasik devirde şehir meydanında okunan fermanları, yasaknamaları, camilerde verilen vaazları, haberleri yaymakla görevli duagular, şeyhler, seyyidler yerine modern dönemde gazeteyi kullanmaya başlanmıştır.¹⁸ Gazete, bu dönemde yalnızca bir iletişim aracı olmamış aynı zamanda siyasal eleştirinin ve edebi düşüncenin üretilmesinde ve kitlelere ulaştırılmasında önemli bir araç olmuştur.

İmparatorlukta, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1819-1820'de Mısır'da Bulak Matbaası'nı kurduğu, 20 Kasım 1828'de de Kahire'de, yarısı Arapça yarısı Türkçe ilk

¹⁶ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Gazeteciliği (1831-1931)**, İstanbul, İstanbul Matbuat cemiyeti, 1931, s. 10-28.

¹⁷ A.e., s. 30.

¹⁸ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 53.

yerli gazete *Vekayi-i Mısriye*'yi çıkarttığı bilinmekteydi.¹⁹ Mehmet Ali Paşa'nın gazetesinden üç yıl sonra 1 Kasım 1831'de devletin ilk resmi Türkçe gazetesi *Takvim-i Vekayi* yayımlanmaya başlamıştır. İzmir'de Fransızca *Courier de Smyrne* gazetesini çıkaran Fransız asıllı Alexandre Blacque (Blak Bey) İstanbul'a çağrılarak devlet hizmetine alınmış ve çıkarılacak gazeteye yardımcı olmakla görevlendirilmiştir. Gazetenin yöneticiliğine ise vakanüvis Esad Efendi getirilmiştir.²⁰ İsmi bizzat II. Mahmud tarafından konulan ve devletin resmi gazetesi olarak yayın hayatını sürdüren *Takvim-i Vekayi*'nin neşrinden kısa bir süre sonra özel teşebbüsler ile çıkarılmaya başlanan gazeteler Osmanlı basın dünyasına ardı ardına girmeye başlamıştır. Yabancı sermaye ile yayın hayatına başlayan *Ceride-i Havadis* (1840), ilk yerli sermayeli gazete olan *Tercüman-ı Ahval* (1860), *Tasvir-i Efkâr* (1861), *Ceride-i Askeriye* (1863), *Muhbir* (1866), *Ayine-i Vatan* (1866), *Terakki* (1868), ilk mizah gazetesi *Diyojen* (1869), *Basiret* (1869), *İbret* (1871), *Vakit* (1875), *İkdam* (1894), *Sabah* (1875) ve daha pek çok gazete belirli aralıklarla yayın dünyasında yerini almıştır.

1881 yılına kadar daha özgür ve çok sesli olan Osmanlı basını, Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla birlikte sıkı kontrol altına alınmış ve ciddi bir sansüre maruz kalmıştır. Özellikle 1881-1908 arası dönemde pek çok gazete, dergi ve kitap yayınlanmadan önce sıkı bir kontrolden ve sansür müdürünün denetiminden geçmekte, gazetelerde yer alan yazılar çoğu kez gülünç sansürlere maruz kalmaktaydı. Bu yoğun baskılar gazetelerde siyasi yazılar yazmayı ve yazarların eskisi gibi serbest hareket etmelerini de zorlaştırmaktaydı. Bunun yanı sıra gazete ve matbaa imtiyazı almak da eskiye göre çok daha zor oluyordu. Bu nedenle 1881-1908 arası dönemde İstanbul'da çıkan gazete sayısı oldukça azdır.²¹ Bazı gazeteler ise yurt dışında çıkarılıp gizlice İstanbul'a sokulmaktaydı. Bu gazeteler çoğunlukla Abdülhamid rejiminden Avrupa'ya kaçan Ali Suavi, Ziya Paşa, Ahmet Rıza gibi isimlerin, kaçtıkları şehirlerde muhtelif lisanlarda çıkardıkları gazetelerdi. *İctihad*, *İnkılap*, *Hürriyet*, *Ulum*,

¹⁹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıl'a Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006, s. 21-24.

²⁰ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 48-49.

²¹ Gerçek, *a.g.e.*, 1931, s. 77-78.

Meşveret, Mizan, İttihad, Muhbir gibi gazeteler yurt dışında çıkarılmasına rağmen bir şekilde İstanbul'a ulaştırılmaktaydı.²²

Bu dönemde gazete ve mecmuaların denetimi oluşturulan çeşitli kurumlar vasıtasıyla yapılmaktaydı. İstanbul'da Maarif Nazırlığına bağlı olarak 1878 yılında kurulan Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezareti, Hariciye Nezaretine bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü gazeteleri denetleyen kurumlardı. Mecmuaların denetimini ise 1881'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene yapmaktaydı. Bir yandan da Maarif Nezaretinde Tetkik-i Müellefat komisyonu oluşturulmuştu.²³ 1908 yılına kadar alınan bunun gibi daha pek çok önlem, basın üzerinde sıkı bir kontrol mekanizmasının işlediğinin önemli bir göstergesidir.

Bu kısıtlamalara rağmen Abdülhamid döneminde hem yayınlanan kitap, gazete ve çeviri eser sayısında hem de okur sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Namık Kemal 1882'de yazdığı bir mektubunda, Abdülhamid döneminde Tanzimat'a kıyasla hem gazete sayısının hem de okuyucu sayısının arttığını belirtir.²⁴ Orhan Koloğlu ise II. Mahmud döneminde yılda ortalama 11 kitap çıkarken, Abdülmecid zamanında 43, Abdülaziz'de 116, Abdülhamid dönemindeyse bu rakamın 285'i bulduğunu belirtir.²⁵ Yayınların içeriğine bakıldığında ise siyasi konulardan çok edebiyat, fen ve teknik konularının ağırlıkta olduğu görülmektedir.²⁶

3.1.3. II. Meşrutiyet ve Sonrasında Basın

1876-1908 yılları arasında yoğun sansür rejimine maruz kalan Osmanlı basını, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile Koloğlu'nun ifadesiyle adeta bir "basın patlaması"²⁷ yaşamıştır. Dönemin önemli şahsiyetlerinin hatıralarındaki 10 Temmuz ve sonrasındaki günlerde Bâbîâli Caddesi tasvirleri, bazı noktalarda birbirinden

²² A.e., s. 79.

²³ Birinci, a.g.e., 2006, s. 300-310.

²⁴ Namık Kemal'den aktaran Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 21. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 368.

²⁵ Koloğlu, a.g.e., s. 82.

²⁶ Berkes, a.g.e., s. 368.

²⁷ Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul, HAS-BAŞ, 2005.

farklılıklar arz etse de, meşrutiyetin ilanının hem halk nezdinde hem de basın çevrelerinde yarattığı etkiye dair önemli bir çıkarımda bulunmayı sağlar. Meşrutiyet'in ilk birkaç gününde hem basın çevresi hem de halk bu ani gelişmeye şaşkınlıktan bir tepki verememiştir. İstanbul halkı ve basın camiası bir gazetenin köşesinde iki satır yazı ile ilan edilen haberin doğruluğuna ilk başta kuşkuyla yaklaşmıştır. İlk günkü şaşkınlığı ve suskunluğu Hüseyin Cahit'in şu ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır:

“Meşrutiyet böyle mi olurdu? Yıllardanberi bin bir üzüntüler ve acılar içinde, erişilmez bir amaç halinde düşlerini kurduğumuz meşrutiyet, en küçük bir kolluk olayından daha sessiz, daha gösterişsiz, daha doğal bir biçimde mi olacaktı? Nasıl dünya yerinden sarsılmıyor, nasıl toplar gürlemiyor, nasıl sokaklar coşkun halk sesleri ile dolmuyor, ne bileyim nasıl evren doğal gidişini izleyebiliyordu?

(...) İstanbul'un basın ve düşünce hayatının merkezi olan Babıâli caddesi de kesin bir habersizlik ve şaşkınlık içindeydi. Hiç bir tarafta çıt yoktu... Anayasadan ve Meşrutiyet yönetiminden söz eden yoktu.

(...) Biraz dolaşmak istedik Eminönü'ne geldik, Köprü'yü geçtik. İstanbul'un her gün ki yaşamı hiçbir yerde günlük görünümünü değiştirmemişti. Herkes sessiz, işine gücüne gidiyordu.”²⁸

Hüseyin Cahit'in bu ifadeleri II. Meşrutiyet'in ilanının ilk dakikalarında yaşanan şaşkınlık ve tereddüdün bir yansımasıdır. Hatıralarının devamında Yalçın, bu sessizliğin bir şenlik ve bir bayram havasına dönüşmesi gerektiğini düşünerek *İkdam* ve *Sabah* gazetesindeki arkadaşları ile birlikte gazete binalarına Türk Bayrağı çektiklerin belirtir. Ardından Kitapçı Karabet'in ve daha pek çok kişinin dükkânlarına Türk Bayrağı asmasıyla Bâbıâli Caddesi'nin kırmızı beyaz bir çiçek bahçesini andırır hale geldiğini ifade eder. Aynı zamanda ertesi gün gazetede yayımlanmak üzere Yalçın ve arkadaşları, coşkulu bir dille meşrutiyet ve hürriyet lehine yazılar kaleme alırlar.²⁹ İlerleyen günlerdeki coşkuyu ve hareketliliği dile getirenlerden biri de Servet-i Fünûn gazetesi sahibi Ahmet İhsan'dır. Ahmet İhsan, o günleri ve Bâbıâli Caddesi'ni coşkulu

²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasi Anılar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 3-7.

²⁹ **A.e.**, s. 11.

ve kalabalık bir vaziyette tasvir eder. Onun nazarında 10 Temmuz, hürriyete susamış halkın bir nevi özgürlük sarhoşu olduğu ve sokaklara akın ettiği kutlu bir gündür.

“Bâbîâli caddesi, bizim matbaanın önü ve içi adam almaz hale gelmişti. Her taraftan telgraflar ve mektuplar yağmur gibi yağıyordu. Hepimiz tarif olunmaz bir heyecana kapılmıştık: 20 sene bir zindanın karanlık köşesinde kapalı kaldıktan sonra serbest bırakılmış adamlar gibi hürriyetin sarhoşu idik ve gittikçe coşuyorduk. İstanbul dahi coşuyordu. Kaynamağa başlamıştı ve kaynıyordu. Her tarafta bayrak, mızıkâ nümayişçiler alayı, davul ve zurna dolaşıyor. Sokak nutukçuları rasgeldikleri yerde durup söylüyor, söylüyor, bağılıyor!

(...) Bâbîâli Sadaret dairesinin tam karşısında bulunan Servetifünun matbaasının önü, başlardaki festen dolayı üstü kırmızı renkli ve daima dalgalanır bir adam tabakası olmuştu. Arabalar adam yığınlarını kesip yol açamıyorlardı (...) Hürriyet nümayişçileri ise faytonlara dolmuşlar, arabaların fenerlerine Türk bayraklarını asmışlar, tekerlekleri ve körüğü çiçeklerle donatmışlardı. Nümayişçiler göğüslerine de hamaylı gibi kırmızı ve beyazlı geniş kordonlar sarıp üstüne Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet kelimelerini işlemişlerdir.”³⁰

Meşrutiyet’in ilanından sonra gazeteler artık sansürsüz çıkmakta ve yazılar sansür müdürünün denetiminden geçmeden yayınlanmaktaydı. 25 Temmuz’da *İkdam* ve *Sabah* matbaalarında basılan gazeteler halka ulaştığında hem Bâbîâli Caddesi hem de burada bulunan *İkdam* ve *Servet-i Fünûn* matbaaları büyük ve coşkulu bir kalabalık ile dolmuştur. Aynı anda büyük bir kalabalık takım takım Bâbîâli Caddesi’ne doğru akın ederek hürriyet sloganları atarak caddeyi ve binaları doldurmuşur.³¹ Ahmet Emin Yalman’ın ifadesiyle;

“Uyuyan şehir birden heyecan ve coşku ile dolmuştu. Hafiyelerin, fark edecekleri korkusu ile hızlı yürümekten kaçındıkları sokaklar, devrimci nutukları dinleyen ya da kamu binaları, gazete büroları ve elçilikler önünde gösteri yapan insanlarla dolmuştu.”³²

³⁰ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, C. II, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930, s. 6-7.

³¹ Yalçın, *a.g.e.*, s. 16.

³² Ahmet Emin Yalman’dan aktaran Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul, BAS-HAŞ, 2005, s. 19.

Sokaklardaki bu kalabalığın yanı sıra basılan gazeteler halkın talebini karşılayamadığından gece geç saatlere kadar matbaalarda gazete basılmıştır. O günlerde İstanbul'da belli başlı birkaç gazete vardır. Meşrutiyet'in getirdiği bu özgürlük ortamı sonrasında Cağaloğlu'nda art arda yeni gazeteler çıkmaya başlamış, Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk bir yıl içinde çıkan gazete sayısı üç yüz elliye geçmiştir.³³ Ahmet İhsan'ın *yevmi Servet-i Fünun*'u başta olmak üzere, Kitapçı Karabet'in *Resimli Gazete* 'si, *Tanin*, *Yeni Gazete*, *Şura-yı Ümmet*, *Millet*, *İttifak*, *Metin*, *Hürriyet*, *Yeniasır*, *Rasin*, *İstiklal*, *Basiret*, *İbret* gazeteleri ile *Karagöz* ve *Kalem* mecmuaları ve daha pek çok gazete ve mecmua Cağaloğlu Yokuşu'nu doldurmuştur.³⁴

Ne yazık ki birbiri ardına çıkan bu gazetelerin pek çoğu kısa aralıklarla çıkıp kaybolmuştur. Bu dönemde uzun soluklu olup yayın hayatını devam ettiren gazete sayısı oldukça azdır. Özellikle 31 Mart hadisesinden sonra Osmanlı matbuatı yeniden eski günlerine dönmüştür. Bâbîâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa suikastı gibi siyasi olayların etkisi ile birlikte matbuat 1908 öncesindeki sayısal büyüklüklere geri dönmüştür.³⁵ Abdülhamid sansüründen kurtulan basın kısa bir soluktan hemen sonra bu sefer de İttihat ve Terakki sansürüne takılmıştır.

Uygur Kocabaşoğlu, II. Meşrutiyet gazeteciliğinin üç önemli özelliği olduğunu belirtir. Birincisi, her ne kadar bir basın patlaması yaşanmış olsa da bunlar çok uzun soluklu olmamıştır. Bazı gazetelerin ömrü aylık hatta günlük sürelerle sınırlı kalmıştır. İkincisi, dönemin gazeteleri başka hiçbir dönemde olmadığı kadar siyaseten saflara ayrılmış, her biri bir siyasi parti ya da kuruluşla özdeşleşmişlerdir. Üçüncüsü de bu dönemin gazeteciliği siyaset ağırlıklı olduğu için "habercilik" hep ikinci planda kalmıştır.³⁶

Osmanlı matbuat dünyasında dönem dönem kitap, gazete ve dergilerin nitelik ve niceliği değişse de değişmeyen tek bir şey vardır. Mekân. Cağaloğlu, 19. yüzyıl

³³ A.e., s. 20.

³⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 35-36.

³⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 8.

³⁶ A.e., s. 12-13.

ortalarından 1980'lere kadar Türkçe basın merkezi olmuştur. Bâbîâli'ye yani siyasi yönetime ve dolayısıyla haber kaynağına yakın bir konumda konuşlanan matbaalar ve gazete idarehaneleri basın alanında çalışanların, fikir adamlarının ve edebiyatçıların yüz yıldan fazla bir süre boyunca en önemli uğrak mekânı olmuştur.

3.2. Bâbîâli'nin uğrak mekânları

3.2.1. Bâbîâli Caddesi

Bugün Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi'nden başlayıp Sirkeci Meydanı'nda son bulan cadde “imparatorluğun en uzun yüzyılı³⁷” en hareketli ve en önemli caddelerinden biri olmuştur. 1864 Hocapaşa yangınından sonra yapılan yol düzenlemeleri sonrasında bugünkü halini alan caddenin resmi kayıtlarda adı o yıllarda henüz “Bâbîâli” değildir. 1864 Hocapaşa yangınından sonra kurulan Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun hazırladığı, yangında zarar gören cadde ve sokakların düzenlenmesi ve genişletilmesi ile ilgili raporda, Bâbîâli'den Sirkeci'ye kadar açılacak olan Aziziye Caddesi ile Bâbîâli'den Divanyolu'na kadar açılacak Mahmudiye Caddesi'nin yirmişer arşın arzında olacağı belirtilmiştir.³⁸ 1904 tarihinde hazırlanan Goad Haritası'nda Türbeden Bâbîâli'ye kadar olan kısım Muradiye, Bâbîâli'den Sirkeci İskelesi'ne kadar olan kısım ise Bâbîâli Caddesi olarak kaydedilirken³⁹; 1912-1913 tarihli Alman Mavileri Haritası'nda türbeden dört yol ağzına kadar Mahmudiye, buradan Sirkeci İskelesi'ne kadar olan kısım ise Aziziye Caddesi olarak kaydedilmiştir.⁴⁰ Erol Ölçer'in İstanbul'un eski ve yeni sokak adları üzerine yaptığı

³⁷ “En Uzun Yüzyıl” ifadesi İlber Ortaylı'nın Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılını ifade etmek için kullandığı ve aynı zamanda da kitabına ismini veren tabirdir.

³⁸ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, C. II, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 944.

³⁹ **Charles Edouard Goad'un İstanbul Sigorta Haritaları**, Haz. İrfan Dağdelen İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007, s. 13.

⁴⁰ **Alman Mavileri, 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları**, Yay. Haz. İrfan Dağdelen, C.II, İstanbul, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2006, s.y.

çalışmasında ise bugünkü Bâbıâli ve Ankara Caddelerinin eski isimlerinin Mahmudiye ve Aziziye olduğu belirtilmiştir.⁴¹

Fotoğraf 45: Ma'lûmât Matbaası'ndan Bâbıâli Caddesi, 19.yüzyıl sonu

Kaynak: <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/529> ,TT50095, Çevrimiçi, 2018.

Kolektif bellekte Bâbıâli Caddesi olarak anılan bu caddenin haritalarda bu şekilde kaydedilmesinde, 1859'dan sonra Osmanlı belediye teşkilatı bünyesinde gerçekleştirilen bir dizi yeni uygulama ile 1865'te yaşanan Hoca paşa yangını etkili olmuştur denilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1859 yılına kadar cadde ve sokaklarda isim ve levhalar kullanılmamaktaydı. 1858'de Altıncı Belediye Dairesi adı altında Galata ve Beyoğlu bölgesinde ilk kez Belediye Dairesi oluşturulmuş; ardından da 20 Nisan 1859'da Altıncı Belediye Dairesi'nin cadde ve sokaklarının düzenlenmesini ayrıntılı bir şekilde belirleyen 103 bentten oluşan Sokaklara Dair Bir Nizamname⁴² yürürlüğe konmuştur. Bu düzenleme ile birlikte Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İstanbul'daki cadde ve sokaklara isimler verilmeye ve bu isimleri gösterir

⁴¹ Erol Ölçer, **Şehir Sokak Hafıza Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin İle İstanbul Sokak Adları**, Ed. Ali Adem Yörük, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 159.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri II: Zokaklara Dair Nizâmname", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. V, No: 1, 1996, ss. 59-70.

sokak levhaları asılmaya başlanmıştır.⁴³ Kesin olmamakla birlikte caddeye Aziziye ve Mahmudiye isimlerinin de bu sırada verilmiş olduğu düşünülebilir. Ancak 1865'te meydana gelen ve Harik-i Kebir diye adlandırılan Hocapaşa yangını sonrasında Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun caddenin hem Divanyolu hem de Sirkeci istikametinde genişletilerek Aziziye ve Mahmudiye caddelerinin açılacağı belirtmesi, bu isimlerin yangından sonra verilmiş olabileceğini de düşündürmektedir.

1859'dan sonraki yıllarda sokak isimlerinde zaman zaman düzenlemeler yapılmış mükerrer isimler azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak tam anlamıyla sokak isimlerinin millileştirilmesi, mükerrer olanların tamamına yeni isimler verilmesi, hanelerin numaralandırılması 1927 yılında çıkarılan 1003 sayılı kararname gereğince İstanbul Şehremaneti Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) Osman Nuri Ergin tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁴ Bu yeni uygulama sırasında Osman Nuri Ergin, II. Mahmud Türbesi'nden başlayıp Vilayet binasına kadar olan kısma Bâbiâli Caddesi, Vilayet binasından Sirkeci Meydanı'na kadar olan yere de Ankara Caddesi ismini vermiştir. Bu isimlendirme Reşat Ekrem Koçu tarafından eleştirilmiştir. Koçu, "*Mademki tarihi Babiali Caddesi adı muhafaza edilecek idi, yerinde muhafaza edilmeliydi, tarihi ismi Mahmudiye Caddesi üzerine kaydırmaya ne lüzum vardı.*" diyerek tarihi Bâbiâli Caddesi'nin büyük kısmının Sirkeci'den başlayarak Nuruosmaniye kavşağına kadar olup küçük bir kısmının da Mahmudiye Caddesi üzerinde kaldığını belirtir.⁴⁵

Bu yeni isimlendirme neticesinde ise meşhur Bâbiâli Caddesi'nin çok büyük bir kısmı günümüzde Ankara Caddesi olarak isimlendirilmiş bulunmaktadır. Bugün bu cadde İstanbul Valilik binasından Sirkeci'ye doğru önce sola daha sonra sağa kavis yaparak dik bir yokuş ile aşağıya inmektedir. Caddenin sağda Ebusuud Caddesi, İbnikemal Caddesi, Hocapaşa Hamamı Sokağı; solda Cemal Nadir Sokağı'nın bir kısmı, Cağaloğlu Yokuşu, Aşirefendi Caddesi, Yenipostane Caddesi ve Muhzirbaşı sokakları ile kavşakları vardır.

⁴³ Ölçer, **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁴ **A.e.**, s. 15-16.

⁴⁵ Reşat Ekrem Koçu, "Ankara Caddesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1959, ss. 863.

1865 Hocapaşa yangına kadar Bâbîâli Caddesi ve çevresi ile ilgili detaylı bir bilgi yok denecek kadar azdır. Ancak sık sık yaşanan yangınlar ile ilgili çıkan gazete haberleri, II. Mahmud Türbesi'nin açılışını haber veren 21 Şaban 1256 (1840) tarihli *Ceride-i Havadis* gazetesi⁴⁶, Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* isimli romanı ile caddenin yol düzenlemeleri ile ilgili arşiv belgeleri 19. yüzyılın ilk yarısında bölgeye dair az da olsa bazı önemli bilgiler içermektedir.

Ahmet Mithat, 1879'da yazdığı “*Yeryüzünde Bir Melek*” isimli romanında 1840-1845'te, henüz daha Hocapaşa yangınının yaşanmadığı yıllarda, Cağaloğlu'nun cadde ve sokaklarının, sağ taraftaki hanenin damından bir kiremit düşecek olsa sol taraftaki hanenin cumbasını zedeleyebilecek kadar dar olduğunu belirtir.⁴⁷ Cadde ve sokakların darlığı hemen yanı başında bulunan Hocapaşa'da meydana gelen yangınlardan semtin sık sık etkilenmesine yol açmıştır. Bu yangınlarda Bâbîâli Caddesi ve çevresinde bulunan pek çok büyük küçük ev, han ve mescid yanmıştır.⁴⁸ Bu kayıtlar aynı zamanda 1850'lerde semtte yoğun bir yerleşimin olduğunu da göstermektedir.

Tanzimat'ın ilanından sonra bürokraside yaşanan değişimin bir parçası olarak Bâbîâli Caddesi'nde de bazı değişimler olmuştur. Caddeye taşlar döşenmiş, Bâbîâli'nin önündeki binalar kaldırılarak burada geniş bir meydan açılmıştır.⁴⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bâbîâli'nin Osmanlı siyasetinin ve bürokrasinin merkezi konumunda olması sebebiyle pek çok gazete, matbaa ve kitapçı dükkânları da yavaş yavaş Beyazıt'tan Bâbîâli Caddesi'ne doğru taşınmaya başlamıştır.

Nezaretler, mektepler, gazete ve matbaalar ile çehresi gittikçe değişen semtin en önemli caddesinin yol düzenlemesi ile ilgili emirlerin büyük çoğunluğunun 1890 ile 1915 yılları arasında çıkarıldığı görülmektedir. Arşiv kayıtlarında neredeyse hemen her yıl Bâbîâli Caddesi'nin yollarına kaldırım taşı döşenmesi⁵⁰, ara sokaklarının

⁴⁶ “Havadis-i Dâhiliye”, *Ceride-i Havadis*, No: 9, 21 Şaban 1256/18 Ekim 1840, s.y.

⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, Haz. Nuri Sağlam, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 3.

⁴⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, C. III, İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995, s. 1198-1199.

⁴⁹ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 68-69.

⁵⁰ BOA, H. 1325 (M. 1907), Fon Kodu: Y...PRK..ŞH.. (Yıldız Şehremaneti Maruzatı), Dosya No: 14, Gömlek Sıra No: 18, S: 001.

genişletilmesi⁵¹, bazı binaların yıkılması⁵², özellikle İran Elçilik binası, Bâbîâli binası ve nezaretler gibi önemli kurumların bozulan yollarının tamir edilmesine⁵³ dair Şehremaneti'ne ve Dâhiliye Nezareti'ne yazılan emirlere rastlamak mümkündür.

Ancak buna rağmen Bâbîâli Caddesi'ndeki yol düzenlemelerinin gerektiği gibi yapılmadığı da görülmektedir. Örneğin; Bâbîâli Caddesi'nde 1900'lü yılların başında düzgün bir yol düzenlemesinin olmadığını Sadri Sema hatıralarında açıkça dile getirmektedir. Sema, o yıllarda henüz orta kaldırımın olmadığını sadece yolun iki yanında kırık dökük Malta taşlarından yapılmış yaya kaldırımlarının bulunduğunu fakat bu kaldırımların yürümeye elverişli olmadığını söyler. Taşlar kaldırıma çimentosuz, kumsuz, harçsız bir şekilde bastırılmış ve gelişi güzel dizilmiş olduğundan özellikle yağmurlu havalarda caddede yürüyenler oldukça zorlanmaktadır. Sema, caddede arabaların, atların, hayvanların, hamalların, yüksek rütbeli kişilerin hususi arabalarının geçtiği şoseye benzeyen ancak yalnızca toprakla yapılmış bir orta yol olduğunu ve bu yolun yaya kaldırımı ile arasındaki kenarlarına yağmur ve sel sularını alması için hendekler açıldığı da belirtir. Ancak bu hendekler yağmur sularını çekmekten çok Sirkeci'deki meyhanelerde geç saatlere kadar eğlenen ve evine gitmek için bu yolu kullananları içine çekmektedir. Alkolün etkisiyle yolda yürürken dengesini kaybedenleri içine alan bu çukurlara daha çok gazete ve matbaalarda çalışanlar işçiler ile muharrirler düşmektedir.⁵⁴ 1912 yılında İstanbul şehremini olarak göreve başlayan Cemil Topuzlu anılarında, göreve gelmeden önce İstanbul sokaklarında kaldırımların bozuk olduğunu ve tramvay geçen caddelerde dâhil pek çok sokakta parke kaldırımın olmadığını belirtir.⁵⁵ Hemen her yıl çıkarılan yol düzenlemesi ile ilgili emirler, Sadri Sema'nın ve Cemil Topuzlu'nun aktardıklarında haklılık payı olduğunu gösterir. Sokak ve caddelerin bakım ve onarımının 1864'ten itibaren Osmanlı belediye teşkilatının görev ve sorumluluğunda

⁵¹ BOA, H. 1307 (1889), Fon Kodu: DH. MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi), Dosya No: 1743, Gömlek Sıra No: 88, S: 001-002.

⁵² BOA, H. 1308 (1890), Fon Kodu: A.} MKT. MHM. (Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı), Dosya No: 501, Gömlek Sıra No: 56, S: 001-002-003.

⁵³ BOA, H. 1325 (M. 1907), Fon Kodu: DH. UMVM. (Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü), Dosya No: 105, Gömlek Sıra No: 6, S: 001.

⁵⁴ Sadri Sema, **Eski İstanbul'dan Hatıralar**, 2.bs., İstanbul, İletişim, 1991, s. 80-81.

⁵⁵ Cemil Topuzlu, **İstibdat-Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, 3.bs., İstanbul, Arma Yayınları, 1994, s.109.

olduğu düşünülürse teşkilatın bu konuda yeterince etkili ve başarılı olmadığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarının yer aldığı ve aynı zamanda da dönemin önemli ilim ve kültür mekânlarının başında gelen Bâbîâli Caddesi zaman içerisinde pek çok kez değişikliklere uğramıştır. Yıllar içinde burada meydana gelen değişim ve dönüşümler dönemin önemli isimlerinin hatıralarında ve eserlerinde çok daha açık bir biçimde ortaya konmaktadır. Francis Marion- Crawford 1890'larda Büyük Postane 'den Nuruosmaniye'ye doğru giden Bâbîâli Caddesi'nin, Galata Köprüsü ile Çarşı arasındaki en işlek ana yol olduğunu ve her millete ait çeşitli dükkânların ve ticarethanelerin iç içe ve üst üste bulunduğu, belli bir tarzdan yoksun, kozmopolit bir sokak olduğunu belirtir. Crawford'un caddeye dair gözlemlerinde dikkat çeken bir detay Rum ve Ermeni dışçilerin dev tabelaları ile postane çevresindeki arzuhalcilerdir.⁵⁶ Cadde üzerinde hem Bâbîâli binasının hem de bazı nezaretlerin bulunması hasebiyle çevrede pek çok arzuhalcinin olması pek de şaşırtıcı değildir.

Caddeye dair önemli bilgiler veren bir diğer isim ise 1893 yılında Mülkiye Mektebi'nde okumak için ilk kez İstanbul'a gelen ve okul bittikten sonra ülkesine dönen Tatar gazeteci Fatih Kerimî'dir. Kerimî, 1912'de üçüncü kez İstanbul'a geldiğinde Bâbîâli Caddesi'nin oldukça değiştiğini görmüş ve "İstanbul Teessüratı" başlığı ile yayınladığı makale dizisinde bu değişimi etraflıca anlatmıştır. Fatih Kerimî'nin 1912'deki gözlemlerine göre Bâbîâli Caddesi'nin iki tarafına eskiye nazaran yürümeye daha elverişli kaldırım taşları döşenmiştir. Caddenin iki yanına fenerler dizilmiş olup caddeden sadece yayalar değil otomobiller de gelip geçmektedir. Bazı ara sokaklar genişletilmiş, caddedeki yeni ve büyük binaların sayısı artmıştır. 1893-1896 yıllarında Rum bir kişinin işlettiği bakkal dükkânının yerinde 1912'de, Şamlı Müslüman tüccarlardan Ahmet Ubud Efendi ve kardeşleri tarafından işletilen dört katlı Meserret Oteli vardır. Kerimi, eskiden Meserret Oteli yönünde, Bâbîâli Caddesi'nden Mahmud Paşa Caddesi'ne çıkmak için kullanılan dar bir patika olduğunu ve araçların bu patikadan geçemediğini ancak 1912'de bu yolun genişletilmiş olduğunu belirtir. Bu yolun alt tarafında İstanbul Merkez Postanesi bulunmaktadır ve bu cadde üzerine beş

⁵⁶ Francis Marion-Crawford, **1890'larda İstanbul**, Çev. Şeniz Türkömer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, s. 54.

altı katlı, yeni ve restore edilmiş binalar yer alır. Kerimî, bu binaların çoğunun Müslümanlara ait olduğunu ve hatta dönemin Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da bu cadde üzerinde bir binası olduğunu çevredekilerden işittiğini belirtir. Bunlar dışında caddede göze çarpan diğer binalar: Sabah gazetesinin dört katlı binası, Paris dikicilik mektebinden mezun olan terzi Osman Zeki Bey'in dikimevi, Doktor Bahri İsmet Efendi'nin muayenehanesi, Tefeyyüz, Kanaat, Gayret, Şafak, Zaman, Cemiyet Kütüphaneleri; İbrahim Nazif, Ali Haydar Eczaneleridir. Yine İkdâm gazetesinin altı yedi katlı İkdâm Yurdu, Resne Fotoğrafhanesi, Hamiyet'i Mücesseme Kuaförü ve cadde üzerinde bulunan diğer müesseselerdir.⁵⁷

Kerimî, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında, caddedeki pek çok dükkânın sahibiyle yüz yüze görüşmüş ve onlardan mesleklerine ve içinde bulundukları duruma dair önemli bilgiler almıştır. Bu bilgiler semtte yaşayanlara dair çıkarımlarda bulunmak açısından son derece önemlidir. Kerimî'nin aktardığına göre Resne fotoğrafhanesinin sahibi Rahmizade Bahaeddin Bey açık fikirli, çalışkan, müteşebbis ve nazik tabiatlı bir adamdır. Giritli bir Müslüman olan Bahaeddin Bey, Kerimî'ye dükkânını açalı henüz iki üç yıl olmasına rağmen işlerinin oldukça iyi olduğunu fakat fotoğrafçılıkta çalışacak Müslüman eleman bulmakta oldukça zorlandığını belirtmiştir. Hristiyanların gönülden çalışmadığı, biraz karınlarını doyurunca çıkıp gittikleri, eğer güvenilir bir Müslüman elaman bulursa onu kârına ortak edebileceğini ifade eden Bahaeddin Bey kimseyi bulamadığı takdirde dükkânını kapatacağını da belirtir.⁵⁸

Bu fotoğrafhanenin bulunduğu bina Osmanlı siyasi ve kültürel tarihi bakımından oldukça ilginç bir yerdir. Resne Fotoğrafhanesi, bugünkü İstanbul Valiliği'nin karşında bulunan eski Servet-i Fünûn dergisinin idare yeri ve matbaa binasıdır. Servet-i Fünûn, Nuruosmaniye'ye taşındıktan sonra (1910) Bahaeddin Bey burada fotoğrafhaneyi kurmuş ve basın camiasından Ahmet Mithat, Ahmet Rasim gibi daha pek çok ünlü ismin fotoğraflarını çekip satışa çıkarmıştır. Sonraki dönemlerde fotoğrafhanesi kapatılıp yerine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın emri ile bir karakol inşa

⁵⁷ Fatih Kerimi, **İstanbul'dan Mektuplar**, Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001 s. 109.

⁵⁸ **A.e.**, s. 110.

edilmiş fakat o da kısa bir süre sonra yıktırılıp kıraathaneye dönüştürülmüştür. Bu kıraathane, Bâbîâli’de, Cumhuriyet döneminin ünlü kıraathanelerin biri olan İhsan Kıraathanesi’dir.⁵⁹ Bâbîâli Caddesi’nde farklı dönemlerde matbaa, fotoğrafane, karakol, kıraathane olarak kullanılan bu binanın katlarından biri de kısa bir süre, bir direniş cemiyetine de ev sahipliği yapmıştır. 1918 Mondros Mütarekesi’nden sonra yurt dışına kaçan Enver ve Talat Paşaların emri ile kurulan ve bir nevi Teşkilat-ı Mahsusa’nın devamı konumunda olan Karakol Cemiyeti’nin idare merkezi, Resne Fotoğrafhanesinin üst katındaki Baha Said Bey’in bürosudur.⁶⁰

Fotoğraf 46: Karakol Cemiyeti Binası ve Resne Fotoğrafhanesi, 1920.

Kaynak: Mutlu Kerem Kolcuoğlu, **Karye-i Darıca’dan Darıca İlçesine Bir Sahil Kasabası ve Bir Yaşam**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2013, 2013, s. 184.

Devlet daireleri ile gazete ve matbaa idarehanelerinin, ticarethane, aile meskenleri, lokanta ve otellerin iç içe olduğu 1912’nin Bâbîâli Caddesi otomobillerin,

⁵⁹ M. Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihimizde İlave**, İstanbul, Yeni Doğu Matbaası, 1960, s. 28-30.

⁶⁰ Mutlu Kerem Kolcuoğlu, **Karye-i Darıca’dan Darıca İlçesine Bir Sahil Kasabası ve Bir Yaşam**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2013, s. 185.

atlı arabaların ve yük hayvanlarının geçtiğini, tüccarların omuzlarındaki terazilere ciğer asıp bağıra çağıra cadde ve sokaklarda dolaşarak mallarını sattıkları bir yerdir.⁶¹

Bâbîâli Caddesi'nde bağırarak satış yapanlardan biri de müvezzilerdir. Müvezziler kitapçı dükkânlarının öncüleridir ve her çeşit basılı yayının özellikle de süreli yayınların satışını yaparlardı. Bâbîâli'de gazeteciliğin gelişmeye başladığı ilk yıllarda sokaklarda bağırarak gazete satan müvezzilere rastlamak pek mümkün değildir. Kitaplar ve yayınlar daha çok Bahçekapı'da tönbekci Hasan Ağa ve II. Mahmud Türbesi yakınındaki tönbekici Celil Ağa gibi isimlerin dükkânlarında satılmaktadır.⁶² Ahmet Rasim bu iki müvezzinin dükkânında yüzyılın şöhretlilerinin yazdığı bütün eserlerin bulunduğunu, buralarda bulunmayan eserin başka hiçbir yerde bulunamayacağını söyler.⁶³ Eli sopalı, kamalı hocaların ve softaların sokaklarda bağırarak gazete satanları dövmesinden dolayı uzun süre tönbekici dükkânlarında satılan yayınların, müvezziler aracılığıyla satılmaya başlaması ancak 93 harbi (1877-1878) zamanında olmuştur. İlk müvezziler daha sonraları Bâbîâli Caddesi'nin en ünlü kitapçıları olacak olan Kirkor, Ohannes, Kasbar ve Karabet isimli Ermenilerdir.⁶⁴ Ancak Bâbîâli'deki müvezzilerinin hepsi kitapçılığa önce müvezzilikle başlayan Kirkor, Ohannes, Kasbar veya Karabet kadar şanslı değillerdir. Pek çoğu gazete satıcılığından öteye gidememişlerdir. İçlerinde müvezzilikte hatırı sayılır bir şöhret elde edenler de vardır. Örneğin; 1908 inkılabından sonra müvezziliğe başlayan ve Bâbîâli'de oldukça ünlenen ve kendisine "Küçük Şimendifer" lakabı takılan Kenan bunlardan biridir. Münir Süleyman Çapanoğlu, Kenan'ın akıllara durgunluk verecek derecede hızlı koştuğunu belirtir. Hatta o devirde Kenan'ın Sirkeci'den kalkan trenle yarıştığı dahi söylenmektedir ve bu yüzden de Bâbîâli Yokuşu'nda büyük bir ün kazanmıştır.⁶⁵ Müvezzi Kenan'ın mizah dergisi *Hayal-i Cedid*'de Cem Kenan

⁶¹ Kerimi, **a.g.e.**, s. 111.

⁶² Johann Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayıncılığı ve Basımevleri", **Müteferrika**, Çev. Erol Üyepazarcı, No: 1, İstanbul, Sahaf Müteferrika, 1993, s. 9.

⁶³ Ahmet Rasim, **Matbuat Hatıralarından: Muharrir, Şair, Edib**, Haz. Kazım Yetiş, İstanbul, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1980, s. 44.

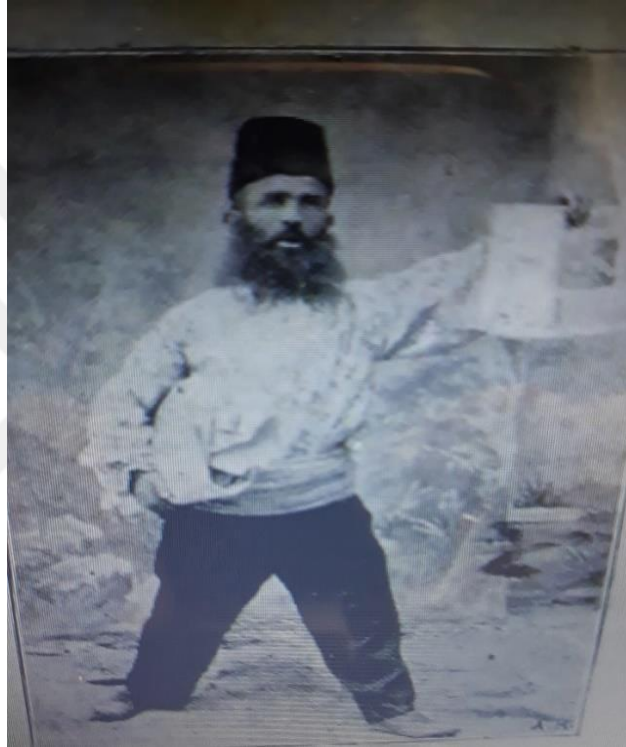
⁶⁴ **A.e.**, s. 57.

Karagöz mecmuası sahibi Fuat Bey Ahmet Rasim'e Zennûb isimli birinden söz eder. Zennûb'un müvezzilerin piri olduğunu, Basiret gazetesinin ilk zamanlarında sırtında askeri bir aba ile "kedim" diye gezdiği Bâbîâli Caddesi'nde, kazandığını kedilerle beraber yiyip, Vezir Hanı'nda yatıp kalkan bir müvezzi olduğunu söyler. Ahmet Rasim, **a.g.e.** 1980, s. 57.

⁶⁵ Çapanoğlu, **a.g.e.**, s. 17.

tarafından bir karikatürü de çizilmiştir. Resmin altında şu takdim yazısı vardır: *“Babıali civarında çığırtkan, Yedikule’de volospit, Makriköyünde (Bugünkü Bakırköy) ve Ayastefanos’da (Bugünkü Yeşilköy) otomobil ve bütün İstanbul’da Şimendüfer tesmiye edilen matbuatın kıdemli müvezzii Tırıl Kenan.”*⁶⁶

Fotoğraf 47: Müvezzî Kenan

Kaynak: Hayal-i Cedid, No: 43, 23 Ağustos 1910

Yine o devrin meşhur müvezzilerinden biri de Kel Cemal’dir. Bir Anadolu çocuğu olan Cemal, koltuğunun altındaki gazeteleri satmadan dönmez, muhakkak hepsini satar, dolaştığı yerlerdeki halkın mizacına göre bağırarak gazetede ki havadisleri reklam eden onlarca çocuk müvezziden biridir. Müvezziler genellikle yalınayak, saç başı dağılmış bir vaziyette, yağmurda çamurda bağırarak gazete satan çocuk, genç ve ihtiyar kimselerdir. Bu işten aldıkları ücret ise oldukça azdır.⁶⁷

⁶⁶ Hayal-i Cedid, No: 43, 23 Ağustos 1910, s. 3.

⁶⁷ Çapanoğlu, **a.g.e.**, s. 19.

Bâbîâli Caddesi'nde sadece basın yayın çalışanları, kitapçılar ya da yukarıda sayılan meslek grupları yoktur. Cadde üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin temsil makamı Bâbîâli Kompleksi, Maarif, Ticaret ve Zaptiye Nezareti, İran Elçiliği gibi bürokratik kurumlarla, Hilal-i Ahmer Cemiyet-i İdare Merkezi gibi kuruluşların yanı sıra, mektepler, bakkal dükkânları, lokantalar, oteller ve kiraathaneler bulunmaktadır.

Fotoğraf 48: Bâbîâli Caddesi, t.y.

Kaynak: <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr>, Çevrimiçi, Krt_015174, t.y.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise caddede önemli değişiklikler göze çarpar. 1922'de Cumhuriyetin ilan edilmesi ve ardından 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olması Bâbîâli'nin siyasi içeriğini tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu tarihten sonra Bâbîâli Caddesi sadece basınla anılır olmuş ve 1980'lerden sonrada daha kozmopolit bir yapıya bürünmüştür. Cumhuriyet döneminde Bâbîâli Caddesi'ndeki binalara dair Osman Nuri Ergin'in ve Reşat Ekrem Koçu'nun yaptığı çalışmalar son derece önemlidir. Özellikle Koçu'nun çalışması bu dönemde yapılan en kapsamlı çalışma olarak kabul edilebilir.

Osman Nuri Ergin 1927 yılında hazırladığı İstanbul bina ve arazi istatistik cetvellerinde, Bâbîâli ve Ankara Caddelerinde 57 ev, 1 apartman, 1 pansiyon, 4 otel,

194 dükkân ve mağaza, 7 han, 1 fırın, 1 mektep, 4 hükümete ait bina, 3 cami ve 1 mezarlık ile toplamda 274 bina kaydetmiştir.⁶⁸ Ayverdi'nin 19. yüzyıl İstanbul Haritası'nda Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi'nin haziresini mezarlık olarak kaydetmiş olması, Ergin'in bahsettiği mezarlığın ya mektep haziresi ya da II. Mahmud Türbesi haziresi olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Ancak 1952 yılında çizilen Suat Nirven Haritası'nda Cezeri Kasım Paşa Camii yanındaki parsel mezarlık olarak kaydedilmiştir.⁶⁹ Ergin'in kaydettiği mezarlığın burası olması daha muhtemeldir. Koçu'nun çalışması ise Ergin'in aksine 1946 ile 1960 yılları arasını kapsayan, hem binalara hem de içinde yaşayanlara dair önemli bilgilerin yer aldığı daha detaylı bir çalışmadır.

Reşat Ekrem Koçu 1959'da İstanbul Ansiklopedisi'nin "Ankara Caddesi" maddesini hazırlarken öncelikle caddeye dair 1946 yılında yaptığı gözlemleri ve tespitleri sıralar, ardından da aradan geçen 13 yılda caddede yaşanan büyük değişimlerden bahseder. Koçu, 1946'da caddedeki neredeyse bütün binaların kim tarafından ve ne amaçla kullanıldığını kaydetmiş, bina sahipleri ya da kiracılarıyla görüşerek binaların ne zaman inşa edildiklerine, daha önceki yıllardaki sahiplerine ve hikâyelerine dair önemli bilgileri ansiklopediye eklemiştir. Koçu'nun ifadesiyle o yıllarda Bâbüâli Caddesi (Ankara Caddesi) :

"Büyükşehir'in, dolayısıyla Türkiye'nin fikir ve sanat merkezi ve meşheri; İstanbul basının beşiği, bir politika kanalı; âlimler mütefekkirler, müellifler, muharrirler güzergâhıdır. İstanbul'un büyük tâbi kitapçıları, en büyük kırtasiye mağazaları, mücellitleri, klişe atölyeleri, ilânât büro ve şirketleri, gazete ve mecmua bâyileri ve birkaç büyük matbaa, gazete ve mecmua idarehaneleri bu caddenin iki kenarı boyunca sıralanmıştır."⁷⁰

Koçu'nun tespitlerine göre 1946 yılında Bâbüâli Caddesi'nin sağ ve sol taraflarında mücellitler, yayınevleri, matbaalar, kitapçı dükkânları, lokanta ve oteller

⁶⁸ Erol Ölçer, **Hanelerden Numaralı Evlere Osman Nuri Ergin'den 1927 İstanbul'u Bina ve Arazi Cetvelleri**, Ed. Ali Adem Yörük, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2015, s. 80.

⁶⁹ Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, Haz. Tarih Vakfı, İstanbul, Axa Oyak Holding A.Ş., t.y. s. 303.

⁷⁰ Reşat Ekrem Koçu, "Ankara Caddesi", **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1959, ss. 862.

ile birkaç tane doktor muayenehanesi, terzi ve berber dükkânları bulunmaktadır. Bu tespitlerinden anlaşıldığına göre caddedeki üç dört katlı kâgir binaların alt ve orta katları bu müesseseler tarafından kullanılmaktayken binaların üst katları ise aile meskeni olarak kullanılmaktadır. Koçu, Bâbîâli Caddesi'nin yanı sıra caddeye çıkan ara sokak ve caddeleri de detaylı bir şekilde aktarmıştır. Vilayet binasından Sirkeci'ye doğru inen caddenin sağ ve sol tarafında yer alan sokaklardaki binaların kim tarafından ne amaçla kullanıldığı kayıt altına alınmış, böylelikle semtin mesken panoraması ortaya çıkmıştır.

Caddenin sağında yer alan Ebussud Caddesi ile İbnikemal Caddesi kavşağı arasında berber, Balkan Köftecisi, kitabevi, Tan matbaası (eski Sabah gazetesi), börek ve pasta fırını ile saatçi dükkânı; İbnikemal Caddesi ile Hocapaşahamam Sokağı kavşağı arasında bakkal, kebabçı, köfteci, içki lokantası ve büyük küçük oteller; Hocapaşahamam Sokağı ile Sirkeci tramvay yolu kavşağı arasında ise yine lokanta, kahvehane, berber ve tuhafîye dükkânları vardır.⁷¹ Caddenin bu tarafında yer alan dükkânların büyük bir kısmı, Bâbîâli'deki basın çalışanlarının yeme, içme ve konaklama ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olan otel ve lokanta işletmeleridir.

⁷¹ A.e., ss. 864-868.

Tablo 5. Vilayet Konağı'ndan Sirkeci'ye Doğru Sağ Taraf, 1946.

a) Vilayet Konağı ile Ebusuud Caddesi Kavşağı arası		
Vilayet Konağı		
Nallı Mescid		
32, 34, 36 ve 38 numara	Türkiye Yayın ve Basımevi Müessesesi	Tahsin Demiray ve ailesine ait olan 36 numaralı binanın (ana bina) alt katı idarehanedir ve orta katı tahrir heyetlerine tahsis edilmiştir. Üst katı ise Demiray ailesinin ikametgâhı olarak kullanılmaktadır. Ana binanın hemen hemen sağında bulunan 34 numarada Türkiye klişehanesi yer almakta, 32 numara ise depo olarak kullanılmakta ve ana binanın solunda yer alan 38 numara ise Türkiye Yayınevi yayınlarının satıldığı bir dükkândır. Bu binanın matbuat tarihinde başka bir önemi daha vardır. Burası Akşam gazetesinin ilk kez kurulduğu ve çıkarıldığı yerdir. Bina mütareke yıllarında İstanbul gazetecilerinin, milli heyecanlarla yaptıkları toplantılara ve kongrelere sahne olmuştur. Tabî İbrahim Hilmi Bey, başta Vakıtcı Mehmed Asım (Us) ve kardeşi Hakkı Tarık (Us) , Vatancı Ahmed Emin, Akşamcı Necmettin Sadık ve Tasvirci Velid Bey ve daha pek çok gazetecinin bu toplantılara katıldığını aktarır. İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin temeli de bu binada atılmıştır denilebilir. Nitekim İbrahim Hilmi Bey Beyoğlu'nda bulunan ve mali

		sıkıntılar ve yolsuzluklar yüzünden dağılmaya yüz tutan cemiyeti Mehmet Asım Us'un ricasıyla 1919'da bu binaya nakletmiştir.
40 numara	Eski İkdâm Yurdu Binası	1959'da Ankara Caddesi'nde Mehmet Ağabey adıyla bilinen Mehmed Yazır'a ait bina 1910-1912 yılları arasında İkdâm gazetesinin sahibi ve Başmuharriri Ahmed Cevdet Bey tarafından satın alınıp yaptırılmıştır.
42 numara	Mehmed Yazır ve Şeriklerinin Kollektif Şirketi	
42/1 numara	Gazete ve mecmua ser bayilerinden Remzi Bilgin'in dükkânı	
44/1 numara	Nefaset Mücellithanesi	Bundan evvel bu binada Tıp Kütüphanesi bulunmaktadır. Bina ondan öncede Dr. Neşet Osman'a ait olan asıl binanın bir odasıdır. Nefesat Mücellithanesi sahibi Tanas Simota, 1890'da doğmuş ve henüz on iki yaşında iken Bâbıâli Caddesi'ne mücellit çıracı olarak gelmiştir. 1902'de yine bu caddede İslam Mücellithanesinin bulunduğu dükkânda Eretik isminde bir Ermeni mücellidin yanında 9 yıl çıraklık yapmıştır. Ustasının ölümü üzerine dükkânı üzerine almış ve 1915'te dükkânını buraya nakletmiştir.

44/2 numara	Doktor Neşet Osman merhuma ait binanın giriş kapısı	
46 numara	Güzel İş Basımevi	
48 numara	Doktor Medeni Bey'e ait Bina	Medeni Bey'in vefatından sonra <i>Resimli Kitap</i> adındaki aylık magazin idarehanesi olarak kullanılmaktadır.
48/1 numara	Ulusun İstanbul serbayii Fazıl Ünverdi'nin Dükkânı.	
48/2 numara		Maddenin yazıldığı sırada kapalı bulunmaktadır.
50 numara	Üç katlı kâgir bir bina	Bu binanın alt katında İstanbul Ansiklopedisi'nin hususi bürosu ve İstanbul Yayınevi bulunmaktadır. Orta katında bir ailenin yaşadığı binanın üst katında da mal sahibi Muallim Salim Siret oturmaktadır. Siret, <i>Öğretmen Sesi</i> mecmuasının da sahibidir.
52/1 numara	Burhaneddin Erenler Matbaası	
52 numara	Selahattin Demirkan'ın sahibi olduğu Memleket Yayınevi ile Köye	Binada bir müteahhit yazıhanesi ve üst katında oturan bir aile vardır.

	Doğru dergisi idarehanesi.	
54 numara	Bilmece Yayınevi ve üst katında bir aile oturmaktadır.	
56 numara	Doğruluk mücellithanesi	
58/1 numara	Çelik Cilt Matbaası	
58 numara	Akgül Berber Salonu	Merhum Osman Özbabacan tarafından 1936'da açılan dükkân 1946 'da eşi tarafından idare edilmektedir.
60 numara	Anadolu Ajansı	
62 numara	Hilmi Kitapevi	
64 numara	Cihan Kütüphanesi	
66 numara	Diş Doktoru Halil İlyas Akben'in muayenehanesi ile emlak işleri alım satım ve inşaat ve tamirat bürosu.	
68/ 1 numara	Petro Koklata'nın küçük tütüncü ve bakkaliye dükkânı	
68 numara	Asri Mücellithanesi	
70 numara	Ölmez Eserler Yayınevi	
72 numara	Ülkü Kitap ve Yayınevi	

74 numara	Muhtar Aykın'ın Matbaası	
76 numara	Yıldırım Basımevi	Sahibi Bay Zaven ve Kirkor'dur
78 numara	Çaycı Mehmet Latifhan'ın Kahvehanesi	
80/ 1 numara	Kaya Han	Bu handa İstanbul Sağmalcılar Kooperatifi, Necmettin Salman kitap yayma odası, İzak Renkver ve şerikinin matbaa mürekkepleri ve levazımı mağazası, Varlık mecmuası idarehanesi bulunmaktadır.
80 numara	Cemal Azmi Soydenen Matbaası	
82 numara	Güven Mücellithanesi	Sahibi Yorgo İskafi'dir. Dükkân babasından kalmıştır. Babası Mihal usta Ankara Caddesi'nin en eski mücellitlerinden biridir
84 numara	Emniyet Kırtasiye Evi	Sahibi Moiz Zaharya'dır. Daha önce yerinde bir berber dükkânı bulunmaktaydı
86 numara	Yeni Türkiye Basımevi	1905'te kurulan basımevinin sahipleri Nubar Tezyen ve Sürer Tezyen'dir. Bina Ziya Gün Vakfı'na aittir.
88 numara	Türkiye Eczanesi	Sahibi Arif Neşet Usman'dır.
90 numara	Meserret Oteli ve Kiraathanesi	

b) Ebussuud Kavşağı ile İbni Kemal Caddesi Kavşağı arası

92 numara	Temiz Berber Salonu	
94 numara	Balkan Köftecisi	1945'te açılmıştır.

96 numara	Üniversite Kitabevi.	Daha önce bu binanın yerinde Osman Celal Kaygılı'nın <i>Çingeler</i> isimli eserini basan Etiman Kitabevi bulunmaktaydı.
98, 100, 102 numaralar	Tan Matbaası	Eski Sabah gazetesi binası
104 ve 106 numaralar	Ankara Börek ve Pasta Fırını	Fırın ve dükkân 1886 yılında yaptırılmış, daha sonra 1941'de Bulgar Yorgi'nin oğlundan Ali Civan tarafından satın alınmıştır.
108 numara	Saatçi dükkânı	
c) İbni Kemal Caddesi ile Hocapaşahamam Sokak arası		
110 numara	Bakkal	Ligor Beldir tarafından işletilmektedir. 1910'dan beri Bâbîâli'de bulunmaktadır.
112 numara	Filibe İktisat Kebapçısı	
114 numara	Namlı Rumeli Köftecisi	1937'de açılmıştır.
116 numara	Baylan içki Lokantası	1937'de açılmıştır.
118 numara	Manastır Lokantası	
120 numara	Amasya – Kırklareli Oteli	
122 numara	Anadolu Oteli	1926'da açılmıştır.
124 numara	Merkez Lokantası	1935'te açılmıştır
d) Hocapaşahamam Sokağı ile Sirkeci Tramvay Yolu Kavşağı arası		
126 numara	Büyük Andolu Lokantası	1943'te açılmıştır.
128 numara	Büyük Anadolu Lokantası	1943'te açılmıştır.

130 numara	İçkili Lokanta	1920’de açılmıştır
132/1 numara	Sirkeci Kahvehanesi	1942’de açılmıştır.
132 numara	Yeni Ankara Berberi	1931’de açılmıştır.
134 numara	Şen Cumhuriyet İçkili Lokantası	1944’te açılmıştır.
136 numara	Melek Kahvehanesi	
138 numara	Tuhafiye Mağazası	1944’te açılmıştır.

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1959, ss. 864-868.

Caddenin sol tarafında ise Cemal Nadir Sokağı kavşağı ile Cağaloğlu Yokuşu arasında, Türk Basınları Dağıtma Bürosu, terzi, mücellit, klişe atölyesi, diş ve göz doktoru muayenehanesi, avukat yazıhanesi, yayınevi, basımevi, mücellithane, gazete ve mecmua bayilerinin yanı sıra Saygısızlıkla Savaş Derneği, Eminönü Kazası Yardım Sevenler Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi Eminönü Nahiyesi Merkezi ve Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü Bucak Kolu, ünlü Ressam ve Kaligraf Filip G. Elmok’un dükkânı ile Maarif Kütüphanesi adında bir kitapçı dükkânı bulunmaktadır.

Yine caddenin solundaki en işlek yerler olan Cağaloğlu Yokuşu ile Aşir Efendi Caddesi kavşağı, Aşir Efendi Caddesi ile Yeni Postane Caddesi kavşağı, Yeni Postane Caddesi ile Muhzırbaşı Sokağı kavşağı, Muhzırbaşı Sokağı ile Sirkeci istasyonu arasında Bâbîâli’nin ünlü kitapçılarının dükkânları ve depoları, kırtasiye, matbaa ve mücellithane ile otel-pansiyon, kiraathane, berber ve terzi, lokanta ve meyhaneler, bisküvi ve şekerleme evi (Ülker) gibi dükkânların yer aldığı görülür.⁷²

⁷² A.e., C. II, ss. 868-874.

Tablo 6. Vilayet Konağı Karşısından Sirkeci'ye Doğru Sol Taraf, 1946.

a) Cemal Nadir Kavşağı Sokağı ile Cağaloğlu Yokuşu arası		
35 ve 37 numara	Türk Basınlar Dağıtma Bürosu	
38 numara	Terzi	
39 numara	Terzi	
41 numara	Mücellit	
45 numara	Klişe Atölyesi	
47 numara	Muayenehane ve Akbaba gazetesini yazıhanesi	
49 numara	Uğurlu Basımevi	
51 numara	Aile Meskeni	
55 numara	Gazete ve Mecmua Bayii	
57 numara	Dernekler	Saygısızlıkla Savaş Derneği, Eminönü Kazası Yardımseverler Derneği, Cumhuriyet Halk Partisi Eminönü Nahiyesi Merkezi, Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü Bucak Kolu.
59 numara	Kök Kitabevi	
61 numara	Gazete ve Mecmua Bayii	
63 numara	Halk Mücellithanesi	
65 numara	Ressam ve Kaligraf Filip G. Elmok'un dükkânı.	
67 numara	Ankara Kitabevi	
69 numara	Abbas Usman Matbaası	

71 numara	Reklam Matbaası	
73 numara	Şirket-i Mürettibiye Basımevi	
81 numara	Mücellithane	
83 numara	Maarif Kütüphanesi	Bu dükkânda daha önceleri Muallim Ahmed Halid, İbrahim Hilmi ve Arakel Kütüphaneleri bulunmuştur.
b) Cağaloğlu Yokuşu Kavşağı ile Aşirefendi Caddesi Kavşağı arası		
85 numara	Akay Kitabevi İstanbul Şubesi	Daha önce burası ünlü kitapçı İbrahim Hilmi Çığıracan'ın dükkânıdır.
87 numara	Asarı İslamiye Kütüphanesi, avukat yazıhanesi	
89 numara	Arif Bolat Kitabevi	Bu dükkân Sühulet kütüphanesinin eski yeridir. Burada Suhulet'ten önce de Seyid Tahir Efendi'nin İtimad Kütüphanesi bulunmaktaydı.
91 numara	Matbaa Mürekkebi Mağazası	
93 numara	Remzi Kitabevi	
95 numara	Numune Matbaası	
97 numara	Zaman Kitabevi	Kitapçı Misak Balamudoğlu'nun sahibi olduğu kitabevi. 1901 yılından beri Babıali'de bulunan dükkânı

		1946 yılında oğlu Jan Jak idare etmektedir.
99 numara	Eski Adalet Han	
101, 103, 105 ve 107 numaralar	Vakit Yurdu / eski adıyla Orhan Bey Hanına kayıtlıdır.	
101 numara	Cumhuriyet Kitabevi	
103 numara	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi	
105 numara	Memduh Aygün Kırtasiye Mağazası	
107 numara	Vakit gazetesi Binası	
109 numara	İnsel Kitabevi	Daha önce bu dükkânda Yedi Gün Kütüphanesi ondan önce de Afitap kırtasiye mağazası bulunmaktadır.
111 numara	Afitap kırtasiye mağazası	
113 numara	Mevcut değil	
115 numara	Reşid Efendi Hanı	Zerafet matbaası, Alkaya matbaası, Hattat Hamid, Askeri Mütekaidin Cemiyeti, Alman Milori'nin matbaası ve mürekkep imalathanesi, Mois'in çorap imalathanesi, Agop'un kitapçı dükkanı, mücellit Apo, mücellit Baroh, mücellit Halil, klişeci Ara ve Haçık, Terzi Osman, Afitap

		matbaası, kilişeci Agop Deregopyan, Mücellit Matmazel Fransuhi, Mücellit Tanaş Biriola, Kevork Sevan, Eczayi Tıbbiye Laboratuvarı, Kevork Turşiciyan'ın Kuray mücellithanesi.
117 numara	Vahid Agar Kütüphanesi ve Kırtasiye mağazası	
117/1 numara	Nobar Çakır'ın tütüncü dükkânı	
119 numara	Net Kitapevi	
121/1 numara	Arıcan Kırtasiye	Sahibi Mevhibe Arıcan, Bâbıâli'nin ilk kadın kırtasiyecisidir. 1940'da açılan dükkânın yerinde önceden eski bir çeşme vardır. Ancak daha sonra bu çeşme kaldırılmış ve yerine bu dükkân inşa edilmiştir.
121 numara	Muallim Ahmed Halid Kütüphanesi	
123 numara	Mühürücü ve matbaacı	
125 numara	Muayenehane	
127/ 1 numara	Ressam Fehmi Ünverdi'nin atölyesi	

127 numara	Yeni Şark Kütüphanesi	Sahibi meşhur kitapçı Hacı Kasım Efendi'nin oğlu Hüseyin Tutya'dır.
129 numara	Aile meskeni	
131 numara	Gayret Kütüphanesi	Sahibi Bâbîâli'nin eski kitapçılarından Gabris Balamudoğlu'dur.
133 numara	Kanaat Kütüphanesi	Kanaat'tan evvel burada Kitapçı Karabet Keşişyan'ın dükkânı bulunmaktaydı.
135 numara	Ziraat ve Ticaret Gazetesi İdarehanesi	
137 numara	Doğu Kırtasiye Mağazası	
139 numara	Gözlükçü Mağazası	
140 numara	Tefeyyüz Kütüphanesi	
c) Aşirefendi Caddesi ile Yenipostane Caddesi kavşakları arasında		
143 numara	Gözlükçü Dükkânı	
145 numara	Akyıldız Kırtasiye Mağazası	
147 numara	Semih Lütü Apartmanı	İstanbul Oteli adı ile bir otel olmuştur.
149 numara	Semih Lütü Kütüphanesi	
151 numara	İrfan Kütüphanesi	
153 numara	Çığır Kitabevi	
155 numara	İnkılap Kütüphanesi	
157 numara	İkbal Kütüphanesi	

d) Yenipostane ile Muhzirbaşı Sokak arası		
159 numara	Tütüncü dükkânı	
161 numara	Meserret Berberi	
165 numara	Ev	
167 numara	Ankara Süthanesi	
169 ve 171 numaralar	Musul Palas Otelı	Sahibi B. Süleyman Göktürk'tür.
173, 175, 177 numaralar	Ülker Bisküvi ve Şekerleme Evi	
179 numara	Lokanta	İşkembeci ve paçacı
e) Muhzirbaşı Sokak ile Sirkeci arası		
181 numara	Paris Kıraathanesi	
183 numara	Yeni Paris Otelı	
185 numara	İstanbul İçkili Lokantası	
187 numara	Hilal Berberi	
189 numara	Lostra (ayakkabı boyacısı) Salonu	Ankara Caddesi'nin ve hemen bütün civarın tek loşta salonudur.
191 numara	Yurd Kasabı	
193 numara	Yeni Türkiye İslam Boya Evi	
193/1 numara	İstasyon Pazarı Tuhafiye Mağazası	
195 numara	Gülşen Pazarı	

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Nurgök Matbaası 1959, ss. 870-874.

Tespitlerin yapılp kaydedildiği 1946'dan Ankara Caddesi maddesinin yazıldığı 1959 yılına kadar geçen on üç yıl içerisinde caddede önemli değişiklikler olmuştur. Caddenin Yeni Postane Caddesi ile olan kavşağının bir köşesi yontulmuş, burada bulunan İkbâl Kütüphanesi ve hemen bitişiğindeki İnkılap Kütüphanesi'nin önemli bir kısmı kesilmiştir. İkbâl, üçgen şeklinde vitrini andıran küçük bir dükkândan ibaret kalırken İnkılap, caddenin bir üst kısmında daha geniş bir yere taşınmıştır. Aşir Efendi Caddesi kavşağında yer alan Tefeyyüz Kütüphanesi ise kapanmış, üst katı boş bir harabe olarak kalmıştır. Cağaloğlu Yokuşu kavşağında, köşe başındaki Maarif Kütüphanesi'nden yukarıya doğru büyük bir ada tamamen ortadan kaldırılarak yeri meydana benzer bir boşluk halinde caddeye katılmıştır.⁷³

Aynı şekilde İbnikemal Caddesi ile Ebusuud Caddesi tarafındaki binaların büyük bir kısmı 6 Ocak 1959'da meydana gelen patlamada yıkılmıştır. Tan Matbaası'nın da bulunduğu eski Milliyet gazetesinin olduğu ada bu patlamada tamamen çökmüştür.⁷⁴ Patlamanın gerçekleştiği cadde üzerinde ve çevresinde bulunan yüksek hasarlı binalar yıkılırken, Meserret Oteli ve altındaki Türkiye Eczanesi gibi daha az hasar gören binalarınsa yıkımına gerek görülmemiştir.⁷⁵

⁷³ A.e., C. II ss. 874.

⁷⁴ Ankara ve Ebusuud Caddeleri'nin kesiştiği köşede, Meserret Oteli'nin karşı köşesinde bulan Neyyir Han'da istiflenmiş üç yüz kilo dinamitin belirlenemeyen bir nedenle infilak etmesi sonucu yaşanan patlamada 36 kişi yaşamını yitirmiş, çok sayıda kişi de ağır yaralanmıştır. Patlamada kavşağa bakan tüm binalar harap olmuş, Ebusuud ve Ankara Caddesi üzerindeki ada tamamen yıkılmıştır. Sokak üzerinde bulunan Tan matbaası, Üniversite Kitabevi, Viyana Oteli, Neyyir Han, köfteci ve berber dükkânı tamamen yıkılırken, hasar gören 17 binanın yıktırılması kararlaştırılmış. Patlamada hasar gören Meserret Oteli'nin ise yıkımına lüzum görülmemiştir.

⁷⁵ "Sirkeci'de Feci İnfalak"

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/LZjVguMFZaBPdGbTVIAuFA_x3D_x3D_
(Çevrimiçi, 10.08. 2018.)

Fotoğraf 49: Patlamada Yıkılan Binalar, 1959.

Kaynak: Milliyet Arşiv, Çevrimiçi, 2018.

Fotoğraf 50: Patlama Sonrasında Meserret Otel, 1959.

Kaynak: Milliyet Arşivi, Çevrimiçi, 2017.

Fotoğraf 51: Tan Matbaası, 1959.

Kaynak: Milliyet Arşivi, Çevrimiçi, 2017.

Koçu, 1951’de Babıâli Caddesi maddesine “yeni” kelimesini ilave ederek yeniden düzenlemiştir. İstanbul Ansiklopedisi adına Cemal Gündoğarken ve Behçet Elver tarafından yapılan tespitlere Münir Süleyman Çapanoğlu’nun eklediği hatıralar ile Babıâli Caddesi maddesi yeniden yazılmıştır. Buna göre 1951 yılında caddede bulunan dükkânlar 1946’daki tespitlerden farklıdır. 1946 yılına nazaran 1951’de caddede kitap basım ve yayım faaliyetlerini yapan dükkânlar ve aile meskenleri dışında han, doktor muayenehanesi, avukat yazıhanesi, terzi ve berber dükkânı, tekel bayii ve bazı kurum binalarının sayısının arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo 7. Bâbîâli Caddesi, Vilayet Önünden Sol Kaldırımını Takiben, 1951.

28 numara	İzzeddin Han	Hanın altındaki kahvehanenin müşterileri çoğunlukla esnaf, hamallar, müvezzi ve işçilerdir.
26 numara	İzzeddin Han	Hanın altında bir dükkân ve avukat M. Fevzi Gökçeli'nin yazıhanesi vardır.
24 numara	İzzettin Han	Şu avukatların yazıhaneleri vardır: Muammer Köprülü, Naci Aksoy, Necad Akdemir, Cevad Beyazoğlu, Meliha Çobacıoğlu, Bekir Sami Gömügel. Ayrıca bu handa; Bir Yayınevi, Türkiye Eczacı Kalfaları Derneği, Genç Kalemler Dergisi, Türkiye Kimya Cemiyeti, Amerikan Haber Ajansı, Oya Terzihanesi, Osman Yalçın Matbaası, Büyük Doğu Cemiyeti ve Dergisi, Denizli İsmet İnönü Lisesinde Yetişenler Cemiyeti, İzmir Lisesinde Yetişenler Cemiyeti, Aydın Yüksek Tahsil Talebe Derneği, Üçler Matbaası bulunuyordu.
20 numara	İzzettin Hanı	Hanın altında Fettah Ustanın kanaat aş ev.
18 numara	İzzettin Han	Tütüncü
16 numara	İzzettin Han	Daktilo
14 numara	Enver Salam Basımevi	

12 numara	Vilayet Han	Ar Terzihanesi
10 numara	Vilayet Han	Abed tamirhanesi. Abed Usta Bâbîâli'nin emektar işçilerindendir. Düz baskı makinaları kırıldığında onları tamir eden tek kişidir.
8 numara	Vilayet Han	Pakar klişe atölyesi, avukat Mihariban Gevenç yazıhanesi, Stil Terzihanesi, Avukat Meserret Sukiti Yazıhanesi, Öz Fenerbahçe Dergisi, Salon mecmuası, Peri mecmuası, Mizah mecmuası, Süsler basımevi. Vilayet Han II. Abdülhamit devrinde önemli bir yerdir. Burada ilk matbaayı mütareke yıllarında, Taip Servet Bey açmıştır. Matbaanın adı <i>Minber</i> matbaasıdır. Matbaa o zamanlarda aynı isimle bir de günlük gazete çıkarmış ve bu gazetenin hem başmuharriri ve hem de sahibi Fethi Okyar'dır. Mütareke yıllarının en meşhur gazetelerinden Refi Cevad Ulunay'ın <i>Alemdar</i> gazetesi de bu binanın ikinci ve üçüncü katlarında çıkmıştır.
8/1 numara	Vilayet Han	Terzi Tahsin Gey'in müessesesi
6 numara	Gazeteciler Cemiyeti	Bu bina Meşrutiyet döneminde Donanma Cemiyeti, Cumhuriyet döneminde Türk Hava Kurumu tarafından kullanılmış, daha sonra Hakkı Tarık Us'un başkanlığı zamanında şahsi gayreti ile İstanbul Basın Birliği'ne, birliğin lağvedilmesinden sonrada Gazeteciler

		Cemiyeti'ne tahsis edilmiştir. Cemiyet bugün hala aynı binada bulunmaktadır.
4 numara	İsmail Akgün Matbaa ve Kirtasiye Mağazası	
2 numara	Eski Nafia Nezareti Binası	1951 yılında burada İstanbul Milli Bayındırlık Müdürlüğü bulunmaktadır.

64 numara	Ev ve Göz Muayenehanesi	
62 numara	Ev	
60 numara	Genç Türk Terzihanesi, Emin Sinan Mahallesi Muhtarlığı	
58 numara	Tekel bayii	Hacer Eryılmaz'ın Dükkânı
56 numara	Ev, Dr. Ali Şükrü Şavlı Muayenehanesi	
54 numara	Ev, Sezen Laboratuvarı, Dr. Muzaffer Öktem Muayenehanesi.	Bu bina daha önce Nizameddin Nazif tarafından çıkarılan <i>İstiklal</i> gazetesi ve daha sonra <i>Hemşeri</i> ve <i>Kırmızı Siyah</i> gazete ve mecmualarının idarehanesi olarak kullanılmıştır.
52 numara	Diş Tabiplerinin Muayenehanesi	
48 numara	Muayenehane	
46 numara	Berber Salonu	
44 numara	Kadın Berber Salonu	
42 numara	Kuru kahveci Karakin Serkisyan	

40/1 numara	Cezeri Kasımpaşa Camii Şerifi	
40 numara	Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayeti	Partinin yayın organı olan <i>Zaman</i> gazetesi de içinde olduğu bina, Mutlakıyet döneminde Divan-ı Muhasebat olarak inşa edilmiştir. Meşrutiyet devrinde yine bu müessese tarafından kullanılmış, Divan-ı Muhasebat'ın Ankara'ya taşınmasının ardından bina CHP'ye verilmiştir.
38 numara	Yıldız leke ve boyahanesi	
36 numara	Muayenehane	
34 numara	Saatçi Mustafa Özen'in dükkânı	
32 numara	Hususi Mesken	
30 numara	Hususi Mesken	
28 numara	Muayenehane	

26 numara	Evlendirmeyi Kolaylaştırma Cemiyeti	Bu bina meşrutiyet döneminde bir bekâr pansiyonu dur. Sakinlerinden biri de muharrir M.Fazıl Reşid'dir. Fazıl Reşid odasını aynı zamanda bir idarehane olarak kullanmış ve 1911'de <i>İntihab</i> gazetesini burada çıkarmıştır.
24 numara	Amerikan Kütüphanesi ve Okuma Odası, Terzihane, Saat Tamircisi	
22 numara	Ev	
20 numara	Ev	
20/1 numara	Viyana Bayan Berber Salonu	
18 numara	Muayenehane	Bu bina Doktor Besim Ömer Paşa tarafından arnuvo üslupta, hususi ikametgâh ve muayenehane olarak yaptırılmış ve Besim Ömer Paşa yıllarca bu evde yaşamıştır.
16 numara	Yeni Yapılmakta Olan Bir Bina	
14 numara	Barbaros'un Sesi Mecmuası, Kerman İnşaat Bürosu, Üstünççek Kadın Terzisi, Muayenehane.	Bu bina da daha önce Akşam Kız Sanat Enstitüsü bulunuyordu.

12 numara	Bay Banut’nu Şafak Cilt Evi	Bu dükkân Meşrutiyet devrinde oldukça ünlü bir arpacı dükkânıdır. Beygir sürücülleri ve kira arabalarının hayvanlarına arpa ve saman aldıkları dükkânın sahibi yakışıklı bir gençtir. İstanbul hanımları arasında arpacı güzeli namı ile anılan genç dükkân sahibi 1950’lerde hala hayattadır.
10 numara	İstanbul Esnaf Dernekleri ve Yardım Cemiyeti, İstanbul Mahrukâtçılar Derneği, İstanbul Sucular ve Gazozcular Derneği, İstanbul Parkendeci Kasaplar ve Müstahdemin Himaye Derneği,	Bu bina Rumeli Kazaskeri Ömer Hulusi Efendi’nin Konağıdır. Daha sonra Balkan Harbi’nde Hilal-i Ahmer’in kadınlar merkezi olarak kullanılmıştır.
8 numara	Saat tamircisi	
6/2 numara	Arsa	
6/1 numara	Berber salonu	
6 numara	Amerikan Kız Lisan ve Sanat Dershanesi	
4 ve 2 numara	Bozkurt Kiraathanesi	

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV İstanbul, Nurgök Matbaası, 1960, ss. 1758-1759.

Tablo 8. Bâbîâli Caddesi, Vilayet Önünden Sağ Kaldırımı Takiben, 1951.

19 numara	Konya Kebapçısı	Kebapçıdan önce bu bina da Reşad adında bir kişiye ait marangozhane bulunmaktaydı. Aslında bu bina ondan önce de Babıali'nin meşhur kıraathanelerinden biri olan İhsan Kıraathanesi'nin olduğu binadır. İttihat ve Terakki Hükümeti kısa bir süre Babıali'yi emniyet altında tutmak için burayı karakol olarak kullanmışlardır. Daha evvel de burası <i>Servet-i Fünun</i> makine dairesidir.
17 numara	İzmir terzihanesi	Burada daha önceleri Muhtar Halid Kütüphanesi bulunuyordu. Muhtar Halid, <i>Servet-i Fünun</i> gazetesi ve matbaası sahibi Ahmet İhsan'ın küçük kardeşidir.
15 numara	Muayenehane; İstanbul Valisi Prof. Dr. F. Kerim Gökay, Dr. Kemal Saraçoğlu, Dr. Sabahattin Kerimoğlu, Dr. Niyazi İsmet Gözcü, Dr. Mim Kemal Öke ve Dr. Ziyaeddin Maktavın 'ın muayenehaneleri.	Bu bina edebiyat tarihi açısından kıymetli bir hatıra taşır. Meşhur <i>Servet-i Fünun</i> mecmuası burada kurulmuş, <i>Fecr-i Ati</i> edebi topluluğu burada toplanmıştır. Ahmet İhsan mecmuanın idaresini Türbedar Sokağına taşıyınca eski yeri Meşrutiyet devrinin meşhur Resne Fotoğrafhanesi olmuştur.
15/1 numara	Atagür Cilt Evi	
13/1 numara	Gözen Basımevi	
13 numara	Muayenehane	
11 numara	Muayenehane	
11/1 numara	Tütüncü dükkânı	

9 numara	Anadolu Ajansı'nın İstanbul Bürosu, avukat yazıhanesi, muayenehane	
7 numara	Milli Eğitim Bakanlığı Derleme Müdürlüğü	III. Selim devri ricalinden Hoca Tahsin Efendi'ye ait olan bina uzun süre Hoca Yusuf Efendi Sıbyan mektebi olarak anılmış, bir ara da Medresetü'l-hattâtın olmuştur. Medrese kapandıktan sonra bina bir süre metruk halde kalmış, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından derleme müdürlüğüne verilmiş ve bu müdürlüğün başında bulunan Selim Nüzhet Gerçek'in gayreti ile tamir görerek bugünkü halini almıştır.
5 numara	İran Konsolosluğu	
	Eminönü Halkevi	
37 numara	Eminönü Halkevinin yeni yapılan kısmı	
35 numara	Bakkal dükkânı	Şeref Efendi Sokağı kavşağı köşesinde bulunan Seyyid Tanyeri 'ye ait olan bakkal dükkânın bulunduğu bu bina Şahbettin Süleyman'ın <i>Rûbab</i> mecmuasını çıkardığı yerdir.
33 numara	Diş Tabibi Muayenehanesi	
31 numara	Numune Boyahanesi	
39 numara	Ev	
27 numara	Tütüncü dükkânı	
25 numara	Muayenehane	
	Mahmud Nedim Paşa Türbesi	

23/1 numara	Sucu ve gazete bayii	
23 numara	Muayenehane	
21 numara	Zoru Apartmanı	Doktor muayenehaneleri
19 numara	Muayenehane	
17 numara	Türk Hava Kurumu İstanbul Şubesi	
15 numara	Ev	
13 numara	İstanbul Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü	
11 numara	Büyük Reşid Paşa İlkokulu	
9, 7, 5, 3, 1 numaralar	Sed Üzerinde Sıralı Evler	Çok eski tarihlerden bu yana aile meskeni olarak kullanılmaktadır.

Kaynak: Reşat Ekrem Koçu, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1960, ss. 1758-1759.

İstanbul Ansiklopedisi'nin Ankara Caddesi ve Bâbîâli Caddesi (Yeni) maddeleri 1946 ile 1960 yıllar arasında caddenin hem mekân panoramasını hem de mekânların ulaşılabilen en eski tarihten o güne kadarki kimliklerini ortaya koymaktadır. Böylelikle sadece yaklaşık 15 yıllık süre zarfında yaşanan değişimleri değil nerdeyse bir yüzyıl içinde yaşanan değişimi de aktarmış olmaktadır.

Hem şahsi teşebbüsler hem de dönemin Belediye Başkanı Lütfi Kırdar'ın İstanbul'daki imar faaliyetleri dolayısıyla caddenin çehresi bir hayli değişmiştir. 1950'lerde gerçekleşen bu imar faaliyetleri sırasında cadde üzerindeki bazı binalar yıkılarak cadde bir hayli genişletilmiştir. Bunun yanı sıra çok partili hayata geçildikten sonra, 1946'da günlük toplam satışı yüz bin olan gazetelerin aradan yirmi yıl geçtikten sonra yirmi beş misli (2,5 milyon) tiraja ulaşmaları da Bâbîâli'nin yapısını etkilemiştir. Basın dünyası yeni ve daha büyük matbaalar, daha güçlü makinalar, etkili bir dağıtım sistemi arayışına girmiştir. Gazetelerin sayfa sayılarının artması, muhabir ve yazı işleri kadrolarının da genişlemesi, ülkenin her yerine gazetelerin ulaşmaya başlaması sektörün bir sanayi sektörü halini almasına yol açmıştır. Bu yüzden de Cağaloğlu basın

çalışanları için mekânsal olarak yetmemeye başlamış, büyük gazete ve matbaalar şehrin dışına Güneşli, Bağcılar, İkitelli semtlerine taşınmıştır.⁷⁶

Bu yıllarda özellikle basın yayın dünyasında yaşanan değişimin sonuçlarının Bâbiâli Caddesi ve çevresi üzerinde yarattığı etkiyi anlamak için o günlerde gazetelerde yazılanlara bakmak yeterlidir. 2 Ocak 1983'tarihli bir gazete haberi Bâbiâli'nin yetmiş altı yıllık kitabevinin kapandığını haber vermektedir. 1906 yılında Bâbiâli Yokuşu'nda kurulan ünlü Semih Lütfi kitabevi, 1945 yılında sahibi Semih Lütfi Erciyas'ın ölümünden sonra eşi Aznif Hanım'ın tüm gayretleri ile hizmet vermeğe devam etmiştir. Fakat Aznif Hanım bir trafik kazasında hayatını kaybedince kitabevinin çoğu kitabı İl Halk Kütüphanesine bağışlanmış, kalanlar da kitap meraklılarına ücretsiz olarak dağıtılmıştır.⁷⁷ 22 Ağustos 1993 tarihli Cumhuriyet gazetesinin *Dergi* ekinde "Bâbiâli Ölüyor" başlıklı yazı gazetelerin Bâbiâli Caddesi'ni bir bir terk etmeğe başladığını, yayınevlerinin ise astronomik kira ücretlerini ödeyemediği için ya kapandığını ya da Beyoğlu'na taşındığını haber vermektedir.⁷⁸

Orhan Koloğlu bu değişimi açıklamak için 1950'lerde Reşat Ekrem Koçu'nun yaptığı çalışmanın bir benzerini 1998'de yapmıştır. Koloğlu, Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde Bâbiâli Caddesi'ndeki binalara dair 1945-1950 arasında verdiği bilgilerle 1998 yılındakileri karşılaştırmıştır. 1945-50'ye nazaran 1998'de gazete-dergi, yayınevi-kitapçı, ciltçi, bakkal ve matbaaların sayısında önemli bir azalma olurken, kırtasiyeci - kâğıtçı, turistlere hitap eden (halıcı-mücevherci gibi) kurumlar, bankalar, oteller, reklamcı ve fotoğraf malzemecilerinde büyük bir artış olduğu gözlenmiştir. Ayrıca günlük yaşamın ihtiyaçları olan berber, tuhafiyeci, terzi, kasap gibi dükkânlar azalırken doktor muayenehaneleri tamamen yok olmuş avukat yazıhaneleri ise bir hayli artmıştır. Ancak tüm bunların yanı sıra ana caddeden çıkıp ara sokaklara

⁷⁶ Orhan Koloğlu, **Bir zamanlar Bab-ı Ali**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998, s. 7.

⁷⁷ "Semih Lütfi Kitabevi'nde Son sayfa,"

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/6313/001509523006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, TT 509523, (Çevrimiçi, 10.08.2018.)

⁷⁸ Adnan Özyalçın, "Bâbiâli Ölüyor", Cumhuriyet Dergi, No: 387, 22 Ağustos 1993, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/517/001500093006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, TT 50093, (Çevrimiçi, 10.08.2018)

girildiğinde eskiye nazaran kitap yayıncılığında çok daha büyük bir merkez haline geldiği görülmektedir. Koloğlu, eskiden kitap yayıncılığı ile gazeteciliğin bir arada yürüdüğünü, fakat artık 1990’larda ikisinin farklı alanlar olarak devam ettiğinin altını çizmektedir.⁷⁹ Koloğlu’nun ifade ettiği bu durum 2000’li yıllarda bir hayli değişmiş, özellikle 2010’dan sonraki dönemde Cağaloğlu’ndaki büyük yayınevleri bir bir kapanmaya başlamıştır.

Tablo 9. 1998 yılında Bâbîâlî Caddesi’ndeki müesseseler.

BÂBÎÂLÎ CADDESİ	1945-1950	1998
Gazete-Dergi	16	2
Gazete Bürosu	-	2
Yayınevi- Kitapçı	36	38
Gazete başbayisi	7	-
Kitap dağıtım	-	5
Ciltçi	18	1
Matbaa	25	4
Klişeci	6	-
Plaketçi- Mühürücü	-	8
Ajans	3	2
Gazete satıcısı	1	1
Matbaa tamircisi	1	-
Ressam-hattat-tabelacı	3	4
Kütüphane	1	1
Doktor-Eczane	56	3
Avukat	15	65
Cemiyetler	16	3
Kırtasiyeci-Kâğıtçı	9	47

⁷⁹ Koloğlu, **a.g.e.**, s. 9-10.

Kebapçı, Köfteci, pastane	15	12
Reklamcı	-	8
Otel	6	-
Kahvehane	6	1
Terzi, berber, temizleyici, tuhafiyeci, ayakkabı boyacısı	28	-
Gözlükçü	2	-
Saatçi	4	1
Bakkal-tütüncü	11	2
Kutucu	2	-
Fırın	1	1
İnşaat Bürosu	1	-
Dershane	1	-
İstidacı /Arzuhalci	1	4-
Özel ev	12	2
Halıcı	-	30
Kuyumcu	-	3
Tamirci	-	2
Banka	-	11
Makine Satıcısı	-	7
Turizm Şirketi	-	1
Tercüme Bürosu	-	1
Bilgisayarcı	-	2
Fotokopici	-	3
Elektrik Malzemesi	-	1
Cep Telefonu	-	6

Sigortacı	-	2
İthalat-İhracat	-	2
Foto Malzemesi	-	16
Spor Malzemesi	-	2
Ganyan Bayii	-	1

Kaynak: Orhan Koloğlu, **Bir Zamanlar Bâb-ı Âli**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998, s. 8-9.

Necip Fazıl 1928’de “*Bütün yollar Roma’ya çıkar sözünün bizde ki karşılığı, ‘Bütün yollar Bâbîâli’den geçer’ olur*” der.⁸⁰ Bâbîâli 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı ve Cumhuriyet aydınlarının neredeyse her gün sabah ve akşam yollarını aşındırdıkları, ömürlerinin büyük bir kısmını sokaklarında, caddelerinde, binalarında geçirdikleri, düşüncelerinin ve duygularının ete kemiğe büründüğü bir yerdir. Edebiyat ve düşünce dünyasının önemli isimlerinin hafızalarında belki evlerinden, ailelerinden daha çok yer kaplayan ve hayatlarında çok önemli bir nokta teşkil eden bu mekânlar aslında hem Osmanlı Devlet’inin hem de yeni kurulan Cumhuriyet’in hafızasıdır. Necip Fazıl’ın şu ifadelerin Bâbîâli Caddesi’nin basit bir mekân olmadığını ispatıdır:

“Bâbîâli insana ilk bakışta basit bir mekân hükmü içinde görünür. Bakırcılar, hasırcılar gibi bir mekân... Hâlbuki o bir mekân değil, zamanın gayet hususi bir tecelli noktasıdır. Onu, kokmuş da olsa, asrının asırlarca gerisinde de olsa zaman ölçüsü gözlüğünden seyredebiliyor musunuz?.. O zaman görürsünüz görülmeye değer olanı. Dedik ya, o, madde yerine ruhun çöreklandığı bir yuva... Başka bir mekâna nakledilemez. Nereye taşınsa ve üzerine ne püskürtülse zaman kepçesinin onda çalkalandığı mayonez tutturulmaz.”⁸¹

Cumhuriyet’in ilanından sonra Bâbîâli siyasi içeriğini kaybedip sadece basını ifade eder hale geldiğinde, Bâbîâli’ye “Yokuş” sözcüğü eklenmiş, hafızalara ve söylemlere “Bâbîâli Yokuşu” daha sonra “Cağaloğlu Yokuşu” ve nihayet “Bizim Yokuş” deyimleri yerleşmiştir. Bâbîâli hatıralarını kaleme alan yazarlar eserlerinde

⁸⁰ Necip Fazıl Kısakürek, **Bâbîâli**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1975, s. 1.

⁸¹ **A.e.**, s. 12.

sıklıkla bu “Yokuş” tabirini kullanmışlardır. Örneğin; Rıfat Ilgaz “Yokuş Yukarı”, Hikmet Feridun Es “Bir Yokuş’un Romani”, Yusuf Ziya Ortaç “Bizim Yokuş”.⁸²

Osmanlı döneminde önemli bir kültür mahfili olan cadde Cumhuriyet döneminde kısa bir süre daha bu kimliğini muhafaza edebilmiş ancak seksenlerin sonlarına doğru modernleşmenin etkisine daha fazla dayanamamıştır. Uzun yıllar cadde boyunca uzanan pek çok ilim, kültür ve sanat mekânları yerini, semtin yüzyıllardır taşıdığı kimlikle örtüşmeyen, modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap veren, teknoloji, sanayi, konfeksiyon, turizm gibi alanlara yönelik çeşitli müesseselere ve ticari işletmelere bırakmıştır.

3.2.2. Kırathaneler

Kırathane⁸³, *okumak* anlamına gelen Arapça kıraat sözcüğü ile farsça *ev, bina* anlamlarına gelen hane sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Bu bakımdan kırathaneyi “okuma evi” olarak düşünebiliriz. Osmanlıda ilk olarak Kanuni döneminde ortaya çıkan kahvehaneler, üç asır sonra kırathaneye dönüşecek olan mekânların atası olarak kabul edilebilir. Bu nedenle de kırathanelere kahvehanelerin Tanzimat döneminde işlevsel olarak bazı değişimler geçirmiş halidir denilebilir.⁸⁴ 19. yüzyılda kırathanesinin oluşumunu, toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamadaki fonksiyonunu anlayabilmek için Osmanlı’nın kahve ile tanışmasına ve İstanbul’da açılan ilk kahvehanelere bakmak gerekir.

Osmanlı toplumu kahve ile ilk kez 16. yüzyılda tanışmıştır. Kahve İstanbul’a ilk olarak 1543 yılında gelmiş ve ilk kahvehane İstanbul’da 1550’lerde açılmıştır. Daha öncesinde kahve Osmanlı toplumunun pek aşına olduğu bir içecek değildi. Ayrıca ulema tarafından yasaklanmış olduğu için de tüketimi oldukça sınırlı idi. 16. yüzyılda ulemanın bu yasağı kaldırması ve birçok önemli devlet adamının İstanbul’un

⁸² Koloğlu, a.g.e., s. 6-7.

⁸³ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük H-N: Kubbealtı Lugati*, C.II, 2.bs., İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2006, s. 1677.

⁸⁴ Kemalettin Kuzucu, “Kahvehaneden Kırathaneye Geçiş ve İlk Kırathaneler”, *Türk Kahvesi Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 2011, s. 161.

çeşitli semtlerinde açıp işlettikleri kahvehaneler ile birlikte kahve, gittikçe yaygın bir biçimde tüketilen bir içecek haline gelmiştir. Kahve tüketimdeki bu artışa paralel olarak kahvehane sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. II. Selim (1566-74) ve III. Murat (1574-95) dönemlerinde İstanbul'da yaklaşık 600 kahvehane olduğu ve bu kahvehanelerin İstanbul'un önemli noktalarında yer aldığı bilinmektedir. Bu sayı küçük kamusal mekânların sınırlı sayıda olduğu bir toplumda dış mekânda meydana gelen büyük bir değişimin çarpıcı bir göstergesidir. Kahvehanelerden önce Osmanlı toplumunun sosyalleşme mekânı çoğunlukla cami, tekke, çarşı ve hamamdır. Ancak bu mekânlar faaliyetlerinin çeşitliliği bakımından kahvehaneler kadar kapsayıcı değildi. Bir bakıma bu mekânlara alternatif sunan kahvehaneler, kamusal alanın sekülerleşmesinin de araçları olmuştur.⁸⁵

Osmanlı İstanbul'unda kahvehane kamusal alanın başlıca mekânı olarak, kamusal iletişimin mevkii, kanalı, sosyokültürel olanla siyasal olanın birbiri ile ilişkilendirildiği bir saha olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Özellikle camilerin yakınlarında bulunan kahvehaneler cemaatin namaz vakitleri dışındaki boş vaktini geçirdiği, diğer insanlarla karşılaşp sohbet ettiği, nezaket kurallarının geçerli olduğu sosyallik mekânlarıdır. Bu mekânlarda siyasi ve idari dedikoduların yanı sıra dini konularda da sohbetler yapılmaktaydı. Kahvehaneler bu eğitici yönünün yanında aynı zamanda bir eğlence merkeziydi. Özellikle Ramazan gecelerinde veya belirli günlerde kahvehanelerde Karagöz oynatılır, Orta oyunu denilen geleneksel halk tiyatrosu sergilenir ve meddahlar gösteri yaparlardı. Kahvehanelerin müşterileri birbirinden oldukça farklı olabilmekteydi. Sadece müdavimlerinin uğradığı, belirli kesimlere hitap eden -semai kahvehaneleri, tiryaki kahvehaneleri gibi- kahvehaneler olduğu gibi etnik ve sınıfsal olarak birbirinden farklı pek çok insanın yan yana gelebildiği kahvehanelerde bulunmaktaydı.⁸⁷

⁸⁵Uğur Kömeçoğlu, "Homo Ludend Ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri", **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Haz. Ahmet Yaşar, İstanbul, KitapYayınevi, 2009, s. 50-51.

⁸⁶A.e., s. 46.

⁸⁷François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Halk Kahvehaneleri", **Doğuda Kahve ve Kahvehaneler**, Ed. Helene Desmet Gregoire- François Georgeon, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 44-56.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı kahvehanesinin Avrupa'daki *coffee-house*'a benzer bir biçimde kıraathaneye dönüştüğü görülmektedir. Avrupa'da, 1700'lerin başında ortaya çıkan kahvehaneler aristokrat ve burjuvaların, yabancı ve yurttaş olmayanların aynı zamanda ve aynı yerde toplanmalarına olanak sağlayan demokratik mekânlar olarak kabul edilir. Aydınların, entelektüellerin ortak buluşma mekânı olarak ortaya çıkan kahvehaneler üniversite ve bilimsel akademilere bir alternatif teşkil etmesi bakımından da son derece önemlidir. Ayrıca 17. yüzyılda gazetenin yayımlanmasına önayak olan burjuva bilincinin uyanışı ve burjuvazinin soylu ve ruhban sınıfından bağımsızlaşması, İngiltere ve Fransa'da kahvehanenin kamusalılığı ile yakından ilgilidir. Eskiden çarşıda, pazarda ya da kilise gerçekleşen haber alışverişi bu dönemde artık kahvehanede gerçekleşiyordu.⁸⁸

Kahvehanelerde toplanan kitlelerin büyük çoğunluğu birbirleri ile görüş alışverişinde bulunan, sohbet eden, edebi ve fikri tartışmalar gerçekleştirenler aydın, entelektüel, edebiyatçı ve filozoflardan müteşekkildi. Gazete fikri de zaten bu kahvehanelerde toplanan edebiyatçı ve filozoflardan çıkmıştır. Böylelikle kahvehaneler haber merkezlerini artık önemsiz kıldığı gibi, bilimsel, edebi ve siyasa l kamuoyunun oluşmasında önemli bir rol oynar hale gelmiştir. 1700'lerden itibaren İngiltere, Fransa, Almanya ve İsveç gibi ülkelerde kamuoyu oluşturan merkezlerin başında artık ilk sırada kahvehaneler gelmekteydi. Bu kahvehanelerin gazetecilik, kitapçılık, okuma ve dernek odası, oyun ve eğlence gibi birbirinden farklı pek çok fonksiyonu vardı. Avrupa kahvehanesi 17. ve 18. yüzyıldaki gazete yayınından, 18. yüzyılın okuma salonlarına ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük okuma kafelerine dönüşerek büyük bir yol kat etmişti. Bu sürecin sonunda Avrupalı gazete okurları, akademisyenler ve diğer yurttaşlar, adına yakışır bir biçimde düzenlenen, aynı zamanda kahve ve diğer içeceklerin de içilebildiği büyük okuma salonlarında buluşur olmuşlardı.⁸⁹

Osmanlı kahvehanesi ile Avrupa *coffee-house*'ı 19. yüzyıla kadar zaman, mekân ve fonksiyon bakımından yer yer benzerlikler ve farklılıklar arz etse de her ikisinin de ortak buluşma noktası hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da okuma salonlarının

⁸⁸ Ulla Heise, **Kahve ve Kahvehane**, Ankara, Dost Kitapevi, 2001, s. 140-143.

⁸⁹ **A.e.**, s. 143-152.

yaygınlaşmaya başladığı dönemin 19. yüzyıl olmasıdır. Bu dönem Osmanlı dünyasının gazete ve dergi ile tanıştığı dönemdir. 1831 yılında yayımlanan ilk gazete olan *Takvîm-i Vekâyi*, yayımlandıktan hemen sonra kahvehanelere girmiş ve masaların üzerinde yerini almıştır. Vakitlerinin bir bölümünü bu mekânlarda geçiren kahve meraklıları bir yandan kahvelerini içerken diğer yandan masaların üzerinde bulunan gazeteyi okumakta, ülkedeki gelişmelerden haberdar olmaktaydı. Kahvehanede vakit geçiren ancak okuryazar olmayanlar içinse gazete, bilen biri tarafından yüksek sesle okunmaktaydı. Okuryazar olsun ya da olmasın gazetenin halkın büyük ilgisini çektiğini fark eden kahvehane sahipleri, Avrupa’da eğitim görmüş ve bu dünyanın kültürünü yakından tanıyan aydınların yanı sıra iç ve dış politik gelişmeleri takip etmek isteyen zümreyi de kahvehaneye çekmek düşüncesiyle, dükkânlarında günlük gazete ve mecmualar bulundurmaya başlamışlardır. Bu durum kahvehane müşterileri arasında bir ayrışma meydana getirmiş; belli bir kesim mahalle kahvelerinde kalırken, okuyup düşünmeyi ve tartışmayı yeğleyen sanat, edebiyat ve düşünce çevresi ise kıraathanelere yönelmiştir.⁹⁰

Osmanlı kamuoyunun oluşmaya başladığı, gazete ve dergi yayıncılığının geliştiği, Osmanlı elitlerinin ve aydınlarının toplumda daha fazla görünür olduğu, toplumun hayata bakış açısında ve edebiyat, sanat, mimari, musiki gibi alanlardaki zevk anlayışında büyük değişimlerin yaşadığı bir dönemde ortaya çıkan kıraathaneler; sohbet, eğlence, eğitim gibi ihtiyaçların karşılandığı yeni kamusal alanlardır. Bu dönemde İstanbul’un çeşitli semtlerine dağılmış pek çok ünlü kıraathane, kendine has özellikleri ve devamlı müşterileri ile hem Osmanlı kültürünün yaşatıldığı hem yeni düşünce akımlarının ve fikirlerin doğduğu 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unun yeni ilim ve kültür mekânlarıdır. Beyazıt’ta Sarrafım, Divanyolu’nda Arif’in Kıraathanesi, Şehzadebaşı’nda Çaycı Hacı Reşid’in dükkânı gibi daha pek çok ünlü kıraathane Şehzadebaşı, Beyazıt, Sultanahmet ve Cağaloğlu ekseninde konuşlanmıştır. Gazete ve matbaa idarehaneleri ile Bâbîâli’ye, nezaretlere ve bazı devlet dairelerine yakın olması hasebiyle İstanbul’daki önemli kıraathanelerden birkaçı Cağaloğlu’nda

⁹⁰ Kuzucu, **a.g.e.**, s. 162-164.

bulunmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinden 1960'lara kadar semtte varlığını sürdüren bu kıraathaneler Osmanlı ilim ve kültür dünyasına tanıklık eden önemli mekânlardır.

Cağaloğlu'nda, Bâbîâli (yeni adı Ankara Caddesi) Caddesi'nde iki önemli kıraathane vardır. Bunlar: bugünkü Ankara Caddesi ile Ebussud Caddesi'nin kesiştiği sol köşede yer alan Meserret ile Nuruosmaniye Caddesi'nin solunda ve Çemberlitaş'a çıkan sokağın köşesinde bulunan İkbal'dir. Bu iki kıraathane Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'e kadar varlığını sürdüren önemli bir kültür sanat mahfilidir. Diğer bir kıraathane ise hakkında Meserret ve İkbal kadar çok bilgi bulunmasa da Bâbîâli gazetecilerinin buluşma mekânı olan İhsan Kıraathanesi'dir.

3.2.2.1. Meserret Kıraathanesi

Sirkeci'den Bâbîâli Caddesi'ne çıkan yokuşun başında sol köşede yer alan Meserret Kıraathanesi'nin ilk ismi Yıldız'dır. Fakat daha sonra II. Abdülhamid'den çekindiği için adını Yıldız olarak değiştirmiştir. O dönemde kıraathane Salih Efendi adında biri tarafından işletilmektedir. Salih Efendi bütün müşterilerinin isimlerini ezberlemekte usta ve onların gönlünü kazanmasını bilen işini bilir bir kahvecidir. Burası 1800'lerin sonunda Halit Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit ve diğer Servet-i Funûn yazarlarının buluştuğu yerlerden biridir.⁹¹ Halit Ziya *Kırk Yıl*'da şair arkadaşı Abdülhalim Memduh ile sık sık burada buluştuğunu belirtir.⁹² 1903'te Paris'te bulunan Yahya Kemal, Yıldız 'ı Paris'in D'arcure Kahvesine benzeterek, "*1903'te D'arcure Kahvehanesinin gençleri arasında Tıpkı Sirkeci'de Yıldız Kıraathanesinde imiş gibi korkmak, korku ile düşünmek, düşündüğünü söylemek muhaldi.*" ifadesini kullanır.⁹³ Ne zaman Meserret ismini aldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Abdülhalim Memduh'un 1900'de Fransa'ya gittiği ve 1905'te vefat ettiği düşünüldüğünde, II. Meşrutiyet'ten biraz evvel veya sonra bu ismi aldığı düşünülebilir.⁹⁴ Meserret edebiyatımızda "nayiler" olarak bilinen aralarında Halit Fahri Ozansoy, Ali Naci

⁹¹ Salah Birsell, *Kahveler Kitabı*, İstanbul, Koza Yayınları, 1975, s. 334.

⁹² Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, Özgür Yayınları, 2008, s. 276.

⁹³ Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul, Baha Matbaası, 1973, s. 198.

⁹⁴ Cem Sökmen, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, s. 103.

Karacan, Salahattin Enis, Yakup Salih, Hakkı Tahsin gibi isimlerin bulunduğu grubun da toplanma yeridir.⁹⁵

Fotoğraf 52: Meserret Kırathanesi, t.y.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/752523418957081989/?lp=true> Çevrimiçi, 2017.

Meserret, bir kırathane olmasının yanı sıra aynı zamanda Sultanhamam, Mahmutpaşa, Eminönü, Kapalıçarşı gibi ticari merkezlere yakınlığı bakımından da Anadolu'dan ve başka ülkelerden gelen tacirlerin, ziyaretçilerin de konaklama yeri idi.⁹⁶ Bu yüzden de üst katları otel olarak kullanılmakta, Meserret Otel'i adıyla anılmakta ve hizmet vermektedir. 1912-1913 yıllarında İstanbul'da bulunan Kırım Tatarlarından gazeteci Fatih Kerimî** burada kaldığı süre boyunca Meserret Otel'i'nde konaklamıştır. Kerimî, otelin en üst katında yer alan bir kahvehaneden bahseder. Bu kahvehanenin eski Türk kahvehanelerine pek benzemediğini, büyük pencerelerine büyük camlar takılı olduğunu ve içerisinin oldukça aydınlık olduğunu belirtir.⁹⁷ Reşat Ekrem Koçu'nun yazdıkları da Fatih Kerimî'nin ifadelerini destekler niteliktedir. Koçu, önceleri Meserret 'in yerinde küçük köhne ahşap dükkânların bulunduğunu,

⁹⁵ M. Sabri Koz, "Meserret Kırathanesi", **DBİA**, C. V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 405.

⁹⁶ **A.e.**

** Fatih Kerimî hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Fazıl Gökçek, "Tatar Edibi Fatih Kerimî ve "İstanbul Mektupları" Adlı Eseri", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, No: 5, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Bahar 1998, ss. 77-86.

⁹⁷ Fatih Kerimî, **İstanbul Mektupları**, Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001, s. 108.

daha sonra bu dükkânların Ubud Efendi tarafından satın alınıp yıktırılarak yerine bu otelin yaptırıldığını belirtir.⁹⁸

Kerimî 1912’de Meserret Oteli’nin ahvaline dair bilgiler de vermektedir. Kerimî’nin aktardığına göre otelde kalorifer, restoran, çay içmek için semaver, banyo, telefon yoktur. Otelde bunların bulunmamasına şaşılmalıdır çünkü İstanbul tarafındaki otellerin hiçbirinde bunlar yoktur ancak Galata ve Beyoğlu’ndaki otellerde istirahat için gerekli her türlü şey mevcuttur. Fatih Kerimî bir gazeteci olarak şehirde bulunduğundan, en çok yakındığı şey kaldığı odada yazı yazmak için bir masa bulunmamasıdır. Bu yüzden yazılarını günlerce dizinin üzerinde yazmak zorunda kaldığını ifade eder.⁹⁹

Meserret Kiraathanesi Meşrutiyet’ten sonraki dönemde çoğunlukla siyasetle uğraşanların ve basın çevresinin toplandığı bir mekân haline gelmiştir. Hüsamettin Ertürk anılarında, Bâbîâli Baskını’ndan önceki günlerde pek çok İttihat ve Terakki mensubu askerin burada toplandığı yazar.¹⁰⁰ Yine 13 Temmuz 1916’da Babîâli’yi ikinci kez basıp Enver Paşa’yı ve hükümeti devirmeye niyetlenen Yakup Cemil ve arkadaşlarının karargâhı Meserret Oteli’nin 13 ve 14 numaralı odalarıdır. Baskından saatler önce Meserret Oteli’nde toplanan Yakup Cemil ve çete reisleri son hazırlıklarını yaparken, otelin etrafındaki sokaklar bu teşebbüsten haberdar olan polis ve jandarma ile sarılmıştır. Son dakikada Sapançalı Hakkı Bey otele gelerek Yakup Cemil’i güçlükle de olsa bu teşebbüsünden vazgeçirmiştir.¹⁰¹

Meserret’in Osmanlı dönemindeki iç mekân düzenine dair bilgiler mevcut değildir. Ancak Salah Bırsel, 1940 yılına dair gözlemlerinde Meserret’in o günkü durumuna ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Bırsel’in gözlemlerine göre bu yıllarda Meserret Kiraathanesi iki bölümdür. Kapıdan girince sağ tarafa yerleştirilmiş olan kanepeler kiraathaneyi iki böler. Kapının karşısındaki ve sol taraftaki bölüm çoğunlukla tavla oyuncularının bulunduğu yerdir. Sağ köşede, kahve ocağının önünde

⁹⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Ankara Caddesi”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1959, ss. 867.

⁹⁹ Kerimî, **a.g.e.**, s. 109-110.

¹⁰⁰ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Haz. Samih Nafiz Tansu, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964, s.94.

¹⁰¹ **A.e.**, s. 138-139.

kalan bölüm ise daha çok sohbet ve söyleşi yapanlar ile yazılarını yazacak olanların oturduğu yerdir. Kıraathanenin Ankara Caddesine bakan yüzü ile Ebusuud Caddesi'ndeki sol yüzü baştanbaşa camla kaplıdır. Sağdaki bölümün caddeye gelmeyen duvarı ise kirli ve sarı aynalar ile kaplanmıştır. Aynalar içerisi pek geniş olamayan kıraathaneye yeni boyutlar kazandırmıştır. Sol bölümün sonundaki camlı kapısı ise otele çıkan merdivene açılmaktadır. Ancak otelin asıl giriş kapısı Ebusuud Caddesi üzerindedir.¹⁰²

Meserret çoğu derginin de yönetim yeridir. Rıfat Ilgaz, Hüsamettin Bozok, Ömer Faruk Toprak, Lütfü Erişçi 1941-1943 yıllarında *Yürüş* dergisini çıkarırlarken çoğu kez burayı mesken tutmuşlar; *Yaratış*'çılar (Salahattin Hakkı Esatoğlu, Halit Eskişar, Sabahhattin Batur, Kemal Uluser) 1944-1946 yıllarını burada geçirmişlerdir.¹⁰³ Bunların yanı sıra Meserret Kıraathanesi yayın hayatına geçememiş pek çok gazete ve derginin tasarılarının konuşulup tartışıldığı bir yerdir. Fikret Adil *Asmalımescit 74* isimli kitabında aralarında Peyami Safa, Mahmut Yesari, Reşat Nuri, Necip Fazıl, Ahmet Kutsi, Nizamettin Nazif, Vala Nurettin, Sadri Ertem, Kemalettin Şükrü, Osman Cemal Kaygılı'nın bulunduğu grupla bir gazete çıkarmak için Meserret'de toplandıklarını yazar. Toplantıda gazetenin muhtevası, yazarları ve ismi gibi pek çok konu tartışılmıştır. Gazetenin ismine toplantıda bulunanların isimlerinin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan "Penfamoh" adını uygun görülmüş fakat ne yazık ki bu gazete daha oracıkta çıkmadan rafa kaldırılmıştır.¹⁰⁴

1950'lerde ise Meserret'in müdavimleri Orhan Veli, Cahit Sıtkı, Rıfat Ilgaz, Saik Faik, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fikret Otyam gibi isimlerdir. Fikret Otyam Meserret'e devam edenler hakkında bilgi verirken şu ifadeleri kullanır¹⁰⁵; "*Bu kahveye Haldun Taner'ler, Melih Cevdet'ler, Oktay Akbal'lar, Rıfat Ilgaz, ne bileyim Bab-ı âlî'nin hemen hemen tanınmış bütün kalemleri-başıyazarlar hariç- gelirlerdi.*" Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Meserret Kıraathanesi'nin Cumhuriyet döneminde de edebiyatçıların buluşma mekânı olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir.

¹⁰²Birsel, **a.g.e.**, s. 336.

¹⁰³**A.e.**, s. 338.

¹⁰⁴Fikret Adil, **Asmalı Mescid 74**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 56-57.

¹⁰⁵Fikret Otyam, **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, İstanbul, E Yayınları, 1975, s. 298.

1960'lara gelindiğinde bir döneme tanıklık eden bu ilim ve kültür mekânı pastaneye dönüştürülerek 1970'li yıllara kadar bu haliyle gelenleri misafir etmiştir. 1970'te hem pastane hem de otel kapanmış ve uzun yıllar bina metruk bir halde kalmıştır. 1980'de Ziraat Bankası tarafından satın alınıp restore edilerek banka şubesi olarak kullanılmaya devam etmiştir.¹⁰⁶ Bina 2011 yılında kuyumcu bir aile tarafından yirmi dokuz yıllığına kiralanmış ve butik otel olarak yeniden açılmak için binada restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.¹⁰⁷ Restorasyon çalışmaları Eylül 2018 tarihinde bitmiştir.

Fotoğraf 53: Meserret Otel Restorasyon Sonrası, 2018

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

Meserret hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde edebiyatçıların, gazetecilerin, şair ve yazarların, siyasetçilerin bazen tavla oynamak bazen de dostlarıyla muhabbet etmek yahut öyküsünü, şiirini, gazeteye göndereceği yazısını yazmak için uğradığı, vakitlerinin büyük bir çoğunluğunu geçirdikleri önemli bir mekândır. Yazar olmaya hevesli darülfünun öğrencilerinin de sıklıkla uğradığı kıraathane, gençlerin usta yazarlarla tanışmasına, onlarla fikir alışverişinde

¹⁰⁶ Sökmen, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁰⁷ Sirkeci'deki Meserret Otel'i Butik Otel Olacak! <https://emlakkulisi.com/sirkecideki-meserret-oteli-butik-otel-olacak/77495>, (Çevrimiçi, 10.08.2018.)

bulunmalarına olanak sağlaması bakımından da aynı zamanda bir edebiyat mektebidir. Uzun yıllar bir ilim ve kültür mahfili olarak kabul edilen Meserret Kırathanesi'nin 1980'lerde bir banka şubesine dönüşümü Cağaloğlu'ndan basın ve yayın camiasının çekilmeye başladığı döneme denk gelir. Bu durum semtin geçirdiği büyük değişimin ve dönüşümün önemli bir yansımasıdır. 2015'ten bu yana devam eden, Cağaloğlu'nda, zaten oldukça az sayıda bulunan yayınevlerinin bir bir kapandığı bir dönemde, Meserret'in restorasyon çalışmaları bittiğinde butik otel olarak hizmet vermeye başlayacak olması semtin geçirmekte olduğu başka bir dönüşümün de göstergesidir. Sultanahmet ve Ayasofya gibi tarihi mekânlara yakınlığı dolayısıyla semtte Turistik otellerin ve restoranların sayısı hızla artmakta, semtin asıl kimliği gittikçe unutulmakta ve kaybolmaktadır.

3.2.2.2. İkbal Kırathanesi

Cağaloğlu'ndaki bir diğer önemli edebiyat mahfili ise İkbal Kırathanesi'dir. Nuruosmaniye Caddesi'nin Vezir Hanı Caddesi ile kesiştiği sol köşede bulunan kırathane uzun yıllar Bâbiâli'nin gazeteci ve yazarlarını ağırlamıştır.¹⁰⁸ İlk olarak ne zaman açıldığı ve kim tarafından işletildiği bilinmemekle birlikte son sahibinin Malik Bey adında biri olduğu söylenmektedir. Malik Bey ile tanışma imkânı bulan Taha Toros, onun tam bir İstanbul beyefendisi olduğunu belirtir.¹⁰⁹ Oldukça geniş ve loş bir salonu bulunan kırathanede 20. yüzyılın başlarında hemen her akşam Karagöz oynatılmakta ya da Kemani Memduh ile Bülbüli Salih yönetimindeki saz takımlarınca fasıl yapılmaktadır.¹¹⁰

İkbal Kırathanesi, mütareke yıllarında ve sonrasında başta Yahya Kemal olmak üzere özellikle *Dergâh* ekibinin, 1950'lerden sonra ise Orhan Kemal ve arkadaşlarının toplanma yeridir. Ahmed Hamdi Tanpınar İkbal'i ilk keşfedenlerin yüksek muallim mektebi talebelerinden Hasan Ali Yücel ile arkadaşı Hikmet olduğunu

¹⁰⁸ M. Sabri Koz, "İkbal Kırathanesi", *DBİA*, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 144.

¹⁰⁹ Taha Toros, *Kahvenin Öyküsü*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 83.

¹¹⁰ Koz, *a.g.m.*, ss. 144.

söyler. Daha sonra Yahya Kemal'in ve Düyûn-ı Umûmîye'ye yakın olması nedeniyle bazı saatlerde veya akşamüzeri Ahmet Haşim'in de uğramaya başladığı İkbal, yavaş yavaş Dergâh mecmuası ekibinin ve darülfünun talebelerinin de buluşma mekânı haline gelmeye başlamıştır. Nitekim Dergâh idarehanesi kıraathanenin tam karşında bulunmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş Şehir* 'de İkbal'den uzun uzun bahseder ve Abdülhak Şinasi Hisar, Mustafa Şekip Tunç, Necmettin Halil Onan, Ali Mümtaz Arolat, Mustafa Nihat Özön, Nurullah Ataç, Yunus Kazım Köni, Mükrim'in Halil, Osman Cemal Kaygılı gibi isimlerle sık sık burada buluştuklarını, bazen de yemek saatlerinin dışında bütün günü ve gecenin büyük bir kısmını burada geçirdiklerini belirtir.¹¹¹

Yusuf Ziya Ortaç, kendisinin de içinde bulunduğu bir grup edebiyatçının “akademi” olarak adlandırdıkları ve kışlık mekânları olarak ifade ettiği İkbal'de; Hasan Saka, Halil Nihat Boztepe, Fuat Köprülü, İbrahim Alâaddin Gövsa, Hamamî Zade İhsan, Enis Behiç, Orhan Seyfi, Hakkı Süha, Falih Rıfkı, Ömer Seyfettin ve Celal Sahir ile sık sık karşılaştıklarını belirtir.¹¹²

Necip Fazıl ise İkbal için “*Babıali'de kahramanlaşmaya bakan, deha hasretlisi mustarip cücelerin yatağı*” ifadesini kullanır ve 1925'te Paris'ten döndüğü sıralarda sıklıkla uğradığı İkbal'i şöyle tasvir eder: “*Ortasında kocaman bir bilardo masası, etrafında nargilelerini fokurdatan türlü memur ve emekli tipleri, vitrine yakın masalarda da namsız ve gizli gamları içinde gamsız bedbaht yüzü ekşi suratlı dâhicikler...*” Necip Fazıl, tarih hocası Emin Ali'nin bu kahvenin müdavimlerine “Esafile-i Şark” yani “Şarkın Sefilleri” adını koyduğunu belirtir ve bir öğle vakti uğradığı İkbal'de gördüğü şu isimleri zikreder: Nurullah Atâ, Dergâhçı Mustafa Nihat, Halit Bayrı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Hilmi Ziya Ülgen, Mükrimin Halil.¹¹³ Her ne kadar Necip Fazıl'ın İkbal'e dair yorumları iğneleyici olsa da şairin Meserret'ten sonraki en önemli uğrak mekânı bu kıraathanedir.

¹¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 210-211.

¹¹² Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim Yokuş*, İstanbul, Akbaba Yayınları, 1966, s. 54.

¹¹³ Kısakürek, *a.g.e.*, s. 130.

İkbal Kırathanesi'nin sol köşesinde, duvara dayalı bir iskemlede, sabahtan akşama kadar ve hatta gece yarısına kadar oturan Tahir Nadi Bey adında demirbaş bir müşterisi daha vardır. Tahir Nadi önünde nargilesi, her gün sürmesini yenilediği gözleri ile hem sokaktan geçenleri seyrederek hem de kırathaneye girip çıkanları süzerdi. Tahir Nadi Bey öyle alelade bir kişi değildir. O hicivleriyle bir zamanların Şair Eşref'i kadar ün yapmış bir heccavdır.¹¹⁴ Divan edebiyatının son hiciv şairi, kırathaneye gelip giden herkesin kendisine üstat diye seslendiği Heccav Tahir Nadi, hiçbir mevsimde değiştirmedeği kalın aba elbisesi, kalıpsız, vişneçürüğü fesi, enfiye kutusu ve büyük lacivert mendili ile İkbal'in bir köşenin değişmez misafiridir.¹¹⁵

İkbal bir kırathaneden çok tıpkı Meserret gibi bir edebiyat mekteptir. Burası kimi zaman Yahya Kemal'in, Darülfünun 'da verdiği derslerine devam ettiği gayri resmî bir okul olmuştur. Burada bazı günler etraflarını saran darülfünun talebelerinin önünde Yahya Kemal ve Ahmet Haşim, edebi münakaşalara giriştikleri gibi tatlı sohbetler de gerçekleştirmişlerdir. O dönemde Yahya Kemal'in talebesi olan ve bu sohbetlere şahit olan Ahmet Hamdi Tanpınar, o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Haşim hemen her gününde Dergâh'a ve Dergâhçılara birkaç saat ayırırdı. Onunla ve Yahya Kemal ile ayrı ayrı buluşurduk. İkisi de sohbeti monolog şekline getirenlerden olduğu için beraber bulundukları zaman hangisinin söyleyip ötekinin dinleyeceğini merak etmiştik. Nihayet bir gün bu mühim hadise oldu. İkbal Kırathanesi'nde Haşim'in çok sevimli, komik mimikleri ve el işaretleriyle Yahya Kemal'in kahkahalarıyla zenginleşen bir konuşmaya şahit olduk. İkisi de bizi unutmuşlardı.”¹¹⁶

İkbal sadece edebiyatçıların değil emekli veya ordudan atılmış askerlerin ve bazı memurların da buluşma mekânıdır. Yine Tanpınar'ın aktardığına göre birkaç neslin farklı rütbelere ve mesleklerden önemli kişileri İkbal'de toplanmaktadır.

“Kaç nesil ve kaç terbiye burada birleşirdi. Birkaç cephesinin hatırasını vücutlarında, hatta yüzlerinde taşıyan çoğu malul ihtiyat zabıtları, ordudan yaralı ve sakat ayrılmış muvazzaf zabıtlar, henüz Anadolu'ya geçememiş yüksek rütbeli askerler,

¹¹⁴Toros, a.g.e., s.83.

¹¹⁵Ortaç, a.g.e., s. 55.

¹¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yahya Kemal**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995, s. 35-36.

yarı mutasavvıf, yarı pederast son derece kibar, kimi satranç, kimi dama meraklısı ve hemen hepsi müflis birkaç Abdülhamid devri kazaskeri, kim bilir hangi devrin ikinci, üçüncü derecede, halim çehreli ve mütereddit ricali, aşırı milliyetçi ve Ferid Paşa casusu burada, Baudelaire'in Valerlaine'in, Yahya Kemal'in, Ahmet Haşim'in, Nedim ve Şeyh Galip'in hayranı genç Dergâhçılarla beraberdiler.”¹¹⁷

Dergâh mecmuasının 1923'te kapatılmasından sonra otuz yıla yakın bir süre İkbâl, herhangi bir edebiyat ekolü veya grubu ile anılmaz. Bu süre zarfında İkbâl'in müdavimleri çoğunlukla Bâbîâlî'de konuşlanmış olan gazete ve basın çevresidir. 1951'de yazar Orhan Kemal'in Adana'dan İstanbul'a gelmesi ve İkbâli mesken tutması ile kıraathane, yeniden edebiyat dünyasının önemli bir mekânı haline gelmiştir.¹¹⁸

Orhan Kemal, günün çoğunu İkbâl'de geçirmekte, hatta burasını adeta bir yazıhane gibi kullanmaktadır. Yazılarının, romanlarının pek çok kısmını burada yazmış, bazı kitapların tasarılarını da yine burada yapmıştır. Onunla görüşmek ya da tanışmak isteyenler onun her daim İkbâl'de olduğunu bildiklerinden önce buraya uğramakta, eğer bulamazlarsa İkbâl'in garsonlarına haber bırakmaktadırlar. Orhan Kemal'in burada ki varlığı o dönemde İkbâl'in, bir anlamda edebiyat dünyasının çekim merkezi olmasını sağlamıştır.¹¹⁹

Orhan Kemal ve arkadaşlarının “Kahvetü'l İkbâl” adını taktıkları bu kahvehaneye ısınmasının nedeni babasının burası ile ilgili bir anıdır. Meşrutiyetin ilanında babası Abdülkadir Kemal Bey kahvenin bahçe kısmındaki bir masada peynir ve simitle çayını içerken, bir hemşerisi heyecanla yanına gelip, Kanuni Esasi'nin ilan edildiği haberini vermiştir.¹²⁰ Çocukluğunda babasından dinlediği bu anı Orhan Kemal'in duygu dünyasında oldukça güçlü bir yer edinmiş olacak ki, İstanbul'a ilk geldiği günlerde devam ettiği Meserret'te tutunamayıp kendini İkbâl'e atmıştır.

¹¹⁷ Tanpınar, **a.g.e.**, 1969, s. 211.

¹¹⁸ Sökmen, **a.g.e.**, s. 100.

¹¹⁹ **A.e.**, s. 100-101.

¹²⁰ Nurer Uğurlu, **Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1973, s. 12.

Salah Birsell'in anlattığına göre, Orhan Kemal kuraathaneye erkenden gelir ve hemen sağ köşedeki bir masayı tutardı. Çünkü sol taraftaki masalar genellikle Dergâhçıların olurdu. Daha sonra Kemal'in arkadaşları teker teker kuraathaneye gelirler ve ilk çaylar içildikten sonra aralarında koyu bir sohbet başlardı. Orhan Kemal ve arkadaşları içtikleri ilk çaylarına "sabahiyye" adını vermişlerdir. Çaya simit ve poğça gibi yiyecekler de eklenerek bir nevi kahvaltılarını burada yapmış olurlardı.¹²¹

Orhan Kemal ve arkadaşları için İkbal, kendilerine evlerinden daha yakındır. Devletin ve dünyanın politik meselelerine kafa yordukları, hükümetlerin politikalarını eleştirdikleri, edebiyat dedikodularının yapıldığı, yeni oyunların, kitap, şiir, roman ve dergilerin incelenip tartışıldığı bu kahvehane onların adeta evi gibidir.¹²² Edip Cansever, Muzaffer Buyrukçu, Ferit Öngören, Yaşar Kemal, Ece Ayhan, Fikret Otyam, Oktay Akbal, Ara Güler, Faiz Turhan, Ümit Yaşar Oğuzcan, Behçet Necatigil, Erol Sadi Erdiñ, Haldun Taner, Enver Aytekin, Hasan İzzettin Dinamo ve daha pek çok isim İkbal'in müdavimleridir.¹²³

Gazeteci ve matbaacıların, yazarların, muharrirlerin, muhabirlerin buluştuğu İkbal Kuraathanesi 1965 yılında kapanmış ve halıcı, turistik eşya satılan bir yer olmuştur. Yaklaşık on beş yıl boyunca kahvehanenin müdavimi ve en önemli kişisi olan Orhan Kemal, o günlerde Yön dergisinde "İkbal Öldü" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıya arkadaşı Fikret Otyam, Orhan Kemal ile yazışmalarını derlediği kitabında yer vermiştir. Yazıda Orhan Kemal, kahvehanenin kapanmasından duyduğu derin üzüntüyü dile getirirken, bu tür mekânların böyle anlamlar yüklenip önemli ve değerli bir yer vasfı kazanmasının ancak üzerinden yüz yıl gibi uzun bir süre geçmesi halinde mümkün olacağını belirtir.

"Evet, İkbal öldü. Kahkahalarımızın sindiğine inandığım tozlu aynalar, öfkeli yumruklarımızı kim bilir ne kadar yemiş masalarının mermerleri, bizi sırtlarında taşımış iskemleler, kahvelerimizi çaylarımızı hızla yudumladığımız, susuzluğumuzu giderdiğimiz bardaklar, fincanlar falan satıldı."¹²⁴

¹²¹ Birsell, a.g.e., s. 327.

¹²² Uğurlu, a.g.e., s. 14.

¹²³ Birsell, a.g.e., s.329.

¹²⁴ Otyam, a.g.e., s. 298.

Yazının devamında Orhan Kemal, Bâbîâli’de çalışan, yaşayan basın ve yayın çevresi için yeni bir kahvehanenin şart olduğunu ama nasıl ve nerden İkbâl gibi bir kahve bulacaklarını, bulsalar bile İkbâl’in yerini tutmayacağını belirtir. Yeni bir kahvehanenin ise üzerinden yüz yıla yakın bir süre geçmesi sonunda “İkbâlleşebileceğini” söyler.

“Sanmıyorum nerdeyse Yüzyıla yaklaşan bir süre içinde, kim bilir kaç edebiyatçı, sanatçı kuşağına kucak açmış İkbâl’in yerini hiçbir, ama hiçbir kahve tutamaz. Gerçekten de böyle bu. Yeni bir kahve, üzerinden yüz yıla yakın bir sürenin geçmesi sonunda İkbâlleşebilir.”¹²⁵

Kıraathane kapandıktan sonra İkbâlciler, bir süre köşe başındaki Acem’in Kahvesi’nde toplanıp sabahıyyelerini orada sürdürmüşlerdir. Bu kahvehaneyi pek beğenmeseler de, anılarının hala zihinlerinde taze olduğu İkbâl’e yakınlığı dolayısıyla burayı kolay kolay terk edememişlerdir.¹²⁶

3.2.2.3. İhsan Kıraathanesi

Bâbîâli Yokuşu’nda, bugünkü valilik binasının karşısındaki köşede bulunan kıraathanenin ilk ne zaman açıldığı bilinmemektedir. 1870’lerde faaliyette olan kıraathane 1948’de kapanmış, yerine matbaa ve bayi açılmış, 1950’de ise bina yıkılarak yerine işhanı yapılmıştır. İhsan Kıraathanesi, Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı devletinin sadaret makamı olan Bâbîâli’ye, nezaretlere ve devlet dairelerine yakınlığı nedeniyle ayrı bir işlev kazanmıştır. İstanbul kıraathanelerine ve özellikle Sirkeci, Bâbîâli, Divanyolu, Nuruosmaniye ve Şehzadebaşı kıraathanelerine dönemin tanınmış şair ve yazarları, sanat ve siyaset adamları devam ederken İhsan Kıraathanesi’ne ise daha çok gazeteciler ilgi göstermiştir.¹²⁷ İhsan Kıraathanesi 1950’lere kadar

¹²⁵ A.e.

¹²⁶ Birsell, a.g.e., s. 331-332.

¹²⁷ M. Sabri Koz, “İhsan kıraathanesi”, DBİA, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 142.

Türkiye'nin haber merkezi konumunda olmuştur. Bâbîâli binasının karşısında halinde bulunan kıraathanede gazeteciler toplanmakta ve muhabirler özel olmayan sıradan haberlerini değış tokuş etmekteydiler. Mekânsal olarak bulunduğı konum itibariyle İhsan Kıraathanesi, hem bir toplanma yeri hem de bir gözetleme merkezidir. Kıraathanede toplanan muhabirler Bâbîâli'ye girip çıkanları, yoldan gelip geçen önemli kişileri ve olayları buradan takip etmektedirler.¹²⁸

Kıraathaneye devam edenlerin isimleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak 1950'lerin basın dünyasının önemli isimlerinden Hikmet Feridun Es, Bâbîâli ve çevresindeki haber kaynaklarını sıralarken İhsan Kıraathanesi'nden de söz eder. Es, kıraathanede, dönemin haber dünyasının en ünlü simalarından Fuat Dunyar, Mekki Sait, Sabahattin Sönmez, Burunsuz Tevfik, Burhaneddin Ali Sadettin, Tahsin Banguoğlu, Ragıp Esatlı gibi isimlere sık sık rastladığını belirtir.¹²⁹ Zikredilen bu isimler kıraathanenin müdavimlerinin basın dünyasından kişiler olduğu bilgisini destekler niteliktedir.

3.2.3. Kitapçı Dükkânları

Osmanlı kitapçılık tarihinde kitapçı dükkânlarının ortaya çıkışı, Türkçe kitap basan matbaaların çoğalmasından çok sonra ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Daha önceleri İstanbul'da basılan kitaplar, mecmualar ve gazeteler tütüncü ve tömbekici (nargile tütünü) dükkânlarında ve Okçularbaşı'ndaki Sarafım Kıraathanesi'nde satılmaktaydı. Sahaflar Çarşısı'nda ise yalnızca yazma eserler satılmaktaydı. Beyoğlu ve Galata'da ecnebi dilde kitap ve gazete basan matbaalar ile kitapçı dükkânları dışında kitap basma ve satma işi Simkeşhane (Beyazıt), Kürkcüler Hanı (Mercan Yokuşu), Vezir Hanı (Çemberlitaş), Camlı Han (Asmaaltı), Sabuncu Han (Beyazıt), Küçük Yeni Han (Çemberlitaş), Aşir Efendi Hanı, Halil Hanı (Alaca

¹²⁸ "İhsan Kıraathanesi", **İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1985, ss. 1944.

¹²⁹ Sökmen, **a.g.e.**, s. 94-95.

Hamam), Küçük Yıldız Han, Yorgiyadis Hanı (Bahçekapı), Fatih, Süleymaniye, Eyüp ve Üsküdar gibi mahallerde yapılmaktaydı.

Bâbîâli Caddesi henüz bu sıralarda bir matbaa açmak için mekân olarak seçilmemiştir. Burada matbaa açmak için ilk müracaatta bulunan kişinin müderrisinden Ahmet Muhtar Efendi*** olduğu bilinmektedir. Bâbîâli’de matbaaların ve kitapçıların toplanmaya başlaması daha çok II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir.¹³⁰ Ahmet Rasim’in Kitapçı Kirkor’dan öğrendiğine göre Bâbîâli Caddesi’nde ilk kitapçı dükkânını açan Toros adında biridir. Toros’ un kitapçı dükkânı sonradan Reşid Efendi Hanı olan o zamanlar İkdâm matbaasının bulunduğu hanın kapısı karşısında, bir zamanlar ünlü hakkâk Antranik’in bulunduğu dükkândır. Toros, işleri iyi gitmeyince kitaplarını çuvallara doldurup okka hesabı ile satmış ve kitapçılığı da bırakmıştır.¹³¹

Ahmet Rasim 1883 yılının başlarında Şehzadebaşı’nda Direklerarası’ndan başlayarak Cağaloğlu’na uzanan bir hattan söz eder.¹³² Bu hat üzerinde ismi zikredilen kitapçılar ve daha sonraki yıllarda bunlara eklenen kitapçı dükkânları ve matbaalar, 19. yüzyılın ikinci yarısından yaklaşık 1980’lere kadar şair ve yazarların, gazetecilerin, darülfünun hocalarının uğrak yeri olan bir diğer önemli ilim ve kültür mekânlarıdır. Matbaaların ve gazete idarelerinin etrafında yer alan kitapçı dükkânları kıraathanelerle beraber 19. yüzyılın yeni edebiyat mahfilleridir. Bu yüzden de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ilim ve kültür hayatının kalbinin attığı yer Bâbîâli ve çevresi yani Cağaloğlu’dur denilebilir.

Ahmet Rasim’in sözünü ettiği hat 1880’lerde, Şehzadebaşı’nda Direklerarası’ndaki Osman Baba Türbesi’nden başlayarak berber dükkânları, çayhaneler, mürekkepçiler çarşısı içinde bulunan birkaç kitapçı ile beraber Kirkor’un

***Ahmet Muhtar Efendi’nin müracaatı, (BOA Zaptiye Ayniyat Defteri No. 1058) Ancak matbaayı açıp açmadığı tespit edilememiştir. Ali Birinci, “Kitapçılık Tarihimizde Bir İsim: Kaspar Efendi”, **Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri**, Ed. İdris BAL- Mustafa Çufalı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s. 165.

¹³⁰ Ali Birinci, “Kitapçılık Tarihimizde Bir İsim: Kaspar Efendi”, **Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri**, Ed. İdris BAL- Mustafa Çufalı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s. 165.

¹³¹ Ahmet Rasim, “Matbuat Tarihinden Bir Nokta Daha”, **Vakit Gazetesi**, No: 1352, 15 Eylül 1921, s. 3.

¹³² Ahmet Rasim, **a.g.e.**, 1980, s. 81-82.

kitapçı dükkânı, Sarrafim Kıraathanesi yoluyla Sultan Mahmud Türbesi'ne uzanır ve Çemberlitaş Hamamı'nın bitişiğindeki ilk kitapçılardan Celil'e varırdı. Buradan tramvay yolunu takip ederek Cağaloğlu istikametine döner, tomruk dairesini sağda bırakarak Kitapçı Arakel, Kitapçı Karabet, Kitapçı Parsih Efendi'nin dükkânlarıyla, Yeni Postahane Arkası Sokağı ile karşında yer alan Ebusuud Sokağını ve Sabah matbaasını da içine aldıktan sonra, daha sonraları İkbâl Kütüphanesi olacak olan bakkal dükkânında son bulmaktaydı.¹³³

Bu yıllarda kitap yayıncılığı, dönemin kendi dinamiği gereği Avrupa tarzı bir gelişim göstermiştir. Nitekim bu dönemde Bâbiâli Caddesi'nde art arda alafranga tarzda kitapçı dükkânları açılmaya başlamıştır. Bu yeni dükkânlar eski dönemlerdeki sahaflar gibi tasnifsiz ve bakımsız değildir. Bu dükkânların vitrinlerinde ve raflarında yazma eserler yerine Avrupa'dan getirilmiş yabancı gazete ve kitaplar ile pek çoğu Osmanlı aydınları tarafından yapılmış çeviri eserler bulunmaktadır. Bu dükkânlar işlevsel bir değişikliğin yanı sıra biçimsel olarak da bir değişikliğe uğramıştır. Eskinin kitap satılan tütün ve tönbeği dükkânları yerini temiz ve düzenli dükkânlara bırakmıştır. Dükkân sahipleri de genellikle redingot giyen, yakalılık takan gayrimüslimlerdir. Çoğunluğu Ermeni olan bu kitapçıların ikinci ya da üçüncü bir yabancı dil bilmeleri, batı kültürünü yakından tanımaları bu sahada öncü olmalarına olanak sağlayan etkenlerden biridir.¹³⁴

Bu dönemde Bâbiâli Caddesi Ermeni ve İranlı yayıncı ve matbaacılar tarafından kuşatılmıştır. Ermeni kitapçıları bilimsel ve edebi kitaplar ile okul kitapları piyasasını, İranlı kitapçıları ise halk ve medrese kitapları piyasasını ellerinde bulundurmaktadırlar.¹³⁵ Bâbiâli Caddesi üzerinde yer alan Ermeni kitapçıların en ünlüleri; üç kardeş olan Kayserili Kaspar, Ohanes ve Kirkor ile kitapçı Arakel, Karabet, Aleksan ve Parsih Efendilerdir. Bunların dışında sahibi Türk olan tek dükkân, ulemeden birinin dükkânıdır. Esad Efendi Kütüphanesi diye de bilinen bu dükkân

¹³³ A.e., s. 81-82.

¹³⁴ İ. Lütüf Seymen, "Erbâb-ı Mütalaaya Hizmet, I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozluyan Efendi'nin Mektupları", *Müteferrika*, No: 1, İstanbul, Müteferrika Basım, Güz- 1993, s. 67-68.

¹³⁵ Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Çığıracan*, İstanbul, Müteferrika Yayınları, 2003, s. 18.

1890'ların sonunda Abdülhamid tarafından kapatılmış, Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Basiretçi Ali Efendi ile birleşerek yeniden açılmıştır.¹³⁶ Ayrıca 19. yüzyılın son çeyreğinden Cumhuriyet'e kadar geçen sürede yaşamış ve hatıralarını kalem almış olan edebiyat ve matbuat dünyasından önemli isimlerin eserleri dikkatle incelendiğinde, eserlerin kitap ve kitapçılık dünyası ile ilgili bölümlerinde sıklıkla Bâbîâlî'deki Ermeni kitapçılardan ve matbaacılardan bahsettiklerini görürüz. Pek çoğu kitaplarını, dergilerini bu isimlerin matbaalarında bastırdıklarını, aradıkları yabancı eserlere bu kitapçılar aracılığıyla ulaştıklarını ve hem öğrencilik yıllarında hem de yetişkinliklerinde en sık uğradıkları kitapçıların Arakel, Karabet, Kirkor gibi Ermeni kitapçılar olduklarını açıkça belirtmektedirler.

1880'lerde kitapçılıkta kendine yer edinmiş olan Kirkor Efendi bu işe nasıl başladıklarını ve bu alanı nasıl kullandıklarını Ahmet Rasim'e şöyle anlatmaktadır.

“Kitapçılığa nerde başladın? diye sordum “Gazete müvezzinliğiyle diye yanıtladı.

-Müvezzi mi idin?

-Hangimiz değildik. Arakel, Karabet, Kardeşim Ohannes Ferit ne idiler? Hepsi müvezzi... Arakel köprü başında, Kasbar ile Karabet de Beyazıt tarafında bulunurlarmış. Sonradan Kasbar Efendi benimle Ohannes'i memleketten getirtti, müvezzi yaptı. Biz ta Yedikule dışarısındaki Kazlıçeşme'ye kadar giderdik. Bizim geldiğimizde Kasbar Efendi Ferah Apartmanı tarafında bir dükkânda kitapçılık ediyordu. Sonradan Karabet ile ortak oldu. Ebusuud Caddesi'nin karşısındaki sokağın başında dükkânı açtılar.”¹³⁷

Görüldüğü üzere bu kitapçılar basım ve yayım faaliyetlerine bir biçimde aşina olan insanlardır. Ayrıca hemşehricilik ilişkilerinin de oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ermenilerin çok eski tarihlerden beri matbaacılıkla uğraşmaları ve bu konudaki tecrübeleri bu sahada nerdeyse bir tekel oluşturmalarında oldukça etkili olmuştur denilebilir.

¹³⁶ Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım 1888-1923**, C. I, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930, s. 33-34.

¹³⁷ Ahmet Rasim, “Matbuat Tarihinden Bir Nokta Daha”, **Vakit Gazetesi**, No: 1352, 15 Eylül 1921, s. 3.

Türklerin kitapçılık alanına dâhil olmaları ise ancak 1890'ların sonunda başlamıştır. Emin Nedret İşli, Şark yıllıkları ve ticari listelere göre 1883-1941 yılları arasında Bâbîâli Caddesi üzerinde yer alan kitapçı, yayınevi ve kitap yayını da yapan matbaaların bir listesini hazırlamıştır.

Tablo 10. Bâbîâli'deki Kitapçılar, 1880-1941.

YIL	İSİM	Bâbîâli Caddesi /No
1883	Avedis Papazyan	18
	Arakel Tozluyan	46
1885	Paskal Lazaryan	42
	Avedis Papazyan	18
	Arakel Tozluyan	46
1889/1890	Artin Asaduryan	52
	Biberciyan	12
	Ohannes Ferit	38
	Aleksan Kocabıyıkyan	18
	Avedis Jamgoçyan	5
	Kasbar Kayseryan	23/25/27
	Kirkor Kayseryan	44
	Karabet Keşişyan	20
	H. Michel	62
	Arakel Tozluyan	46
1896	Asaduryan	50
	Biberciyan	12

	Hiristodulos	32
	Hüseyin Efendi, Şems	40
	Kasbar Kayseryan	13
	Kirkor Kayseryan	44
	O. Kayseryan	73
	Karabet Keşişyan	13
	Mihran Mardiroşyan	73
	Hilmi Michel	62
	M. Ohanyan	19
	A.D. Çuhacıyan	40
	A. Tozluyan	46
	İ.H. Tüccarzade	42
	M. Macaryan	64
1909	A. Biberçian	12
	G. İpekçian	12
	İrfanyan	13
	Parseh Keşişyan	36/38
	Kasbar Kayseryan	14
	Nazaret Mihalyan	18
	Garabet Keşişyan	20
	G. Garbis	24
	Mihran Mardiroşyan	32 (Cihan Kütüphanesi)
	N.A. Jeannidis	32
	Mihran Ohanyan	40
	Hasan Hüseyin Biraderler	40 (Şems Kütüphanesi)

	Hüseyin Hüsnü	40 (Darüşşafaka Kütüphanesi)
	Kirkor Kayseryan	44(Asır Kütüphanesi)
	Simpad Davutyan	47
	Hilmi	42
	İbrahim Hilmi	46
	Ohannes M. Aznavur	56
	Leon Karakyan	73
1913	Ahmed Akif	77
	Ohannes M. Aznavur	56
	Elia Behar	38
	Biberciyan	12
	Ohannes Boyacıyan	80
	Simpat Davutyan	47
	Haygazan Garabet	27
	Hilmi	42
	Hüseyin ve Kasım	48
	İbrahim Hilmi	46
	G. İpekçiyan	12
	Avedis İrfan	13
	N. Jeannidis	32
	Arsen Keşişyan	40
	Garabed Keşişyan	40

	Parseh Keşişyan	36/38
	Kasbar kayseryan	14
	M. Mardirosyan	32
	Mehmed Ali	34
	Mehmed Tevfik	48
	Garbis Balamudyan	24
	Leon Balamudyan	42
	Seyyid Hüseyin	38
1914	A.Biberciyan	12
	G. İpekciyan	12
	Avedis İrfan	13
	Parseh Keşişyan	36/38
	Nazareth Mihalyan	18
	Garabed Keşişyan	40
	Haygazan Garabed	27
	Mihran Mardirosyan	23
	Garbis Balamudyan	24
	Mihran Mardirosyan	32
	N. A. Jeannidis	32
	Mehmed Ali	34
	Mihran Ohanyan	40
	Hüseyin Hüsni	40
	Leon Balamudyan	42
	Kirkor Kayseryan	44

	Simpat Davutyan	47
	Misak	38
	Balamudyan	38
	Seyyid Hüseyin	42
	Hilmi	40
	Arsen Keşişyan	38
	Elia Behar	46
	İbrahim Hilmi	48
	Mehmed Tevfik	48
	Hüseyin Kasım	56
	Ohannes M. Aznavur	77
	Ahmet Akif	73
	Leon Karakışyan	80
	Ohannes Boyacıyan	82
	Cemil Ali	
1921	Hüseyin/ Hasan	2
	Aznif Mikelyan	18
	Elia Behar	30
	Misak	38
	Balamudyan	40
	Hüseyin	40
	Parseh Keşişyan	58
	Abdülmeçid	86
	Muhtar Halid	89
	Seyyid Tahir	121
	Sudi	

	Avedis İrfan	138
	Gayret	24
	N. A. Jeannidis	32

Kaynak: Emin Nedret İşli, **Kitaphaneden Yayınevine Bâbîâli**, İstanbul, Türkiye Yayıncılar Birliği, Bilgi Üniversitesi Yayınları, t.y, s.y.

Bu liste dikkatle incelendiğinde 1896 yılına kadar listede yer alan kitapçıların tümünün yabancılardan oluştuğu görülmektedir. 1896’dan itibaren listede Türk isimlere de rastlanmaya başlar ve 1908 Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte bu sayı gittikçe artar.¹³⁸ Ancak bu rakamsal artışlar oldukça küçüktür. Her ne kadar Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan basın patlamasının bir benzerinin kitapçılık dünyasında da yaşandığı, bu dönemde Türk girişimciler tarafından açılan kitapçıların yavaş yavaş Cağaloğlu Yokuşunu doldurmaya başladığı görüle de¹³⁹, yine bu dönemde de değişmeyen tek şey kitapçıların büyük çoğunluğunun Ermeni, Yahudi ve İranlı olmasıdır. Balkan savaşları sırasında (1912-1913) İstanbul’da bulunan Fatih Kerimî yokuşu dolduran kitapçıların hemen hemen hepsinin Türk mekteplerinde ders kitaplarını da hazırlayan Ermeni ve Yahudiler olduğunu belirtir ve bu durumu “*Bir Türk âlimin hayatı, bir Ermeni’nin lütfedip vereceği ‘kalem hakkı’na mevkufur.*” sözleriyle ifade eder.¹⁴⁰ Ahmet İhsan da benzer bir şekilde Meşrutiyet döneminde gazetecilik, kitapçılık ve hatta matbaacılığın Türk olmayanların elinde olduğunu belirtir.¹⁴¹

Meşrutiyet’in ilanından sonra Türklerin yayıncılık alanına bir girme ile birlikte Ermeni kitapçıların Bâbîâli’deki varlığı gittikçe azalmış ve bilhassa Cumhuriyet’in ilanından sonra Bâbîâli kitapçılığı ve yayıncılığı bu kez Türkler tarafından kuşatılmıştır. 1933 ve 1936 yıllarında yayımlanan önemli iki eser bu yargıları destekleyen sonuçlar ortaya koymaktadır. 1933 yılında Selim Nüzhet Gerçek

¹³⁸ Emin Nedret İşli, , **Kitaphaneden Yayınevine Bâbîâli**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, t.y, s.y.

¹³⁹ Burhan Arpad, **Bir İstanbul Var İdi**, Haz. Ahmet Arpad, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000, s. 188-193.

¹⁴⁰ Kerimî, **a.g.e.**, s. 110.

¹⁴¹ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 112.

tarafından hazırlanan 1933 *Almanak* ve 1936 yılında yayımlanan *Kitap ve Kitapçılık* dergisi 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ortalarına kadar Bâbîâli'de bulunan kitapçılara dair önemli bilgiler vermektedir.

1908'de İstanbul genelinde yaklaşık 128 kitapçı olduğu ve bunların 35 tanesinin Bâbîâli'de bulunduğunu 1933 *Almanağından* öğrenmekteyiz. *Almanak* 1933'te belirtildiği üzere 1908'de Bâbîâli'de bulunan kitapçılar ve dükkânlarının isimleri şöyledir: Muhtar Halil, Osmanlı İktisat, Leon (Kâinat K.), Ziya (Hilal K.), Artin, Kasım (Cemiyet K.), Arakel, Ohannes Artur (Osmanlı K.), Baha Tefvik (Pişano K.), İbrahim Hilmi (İslam Ve Askeri K.), Kirkor (Asır), Hüseyin Hüsnü (Darüşşefaka K.), İsak (Zaman K.), Mehmet Ali (Tütüncü), Mihran (Türkiye K.), Seyyit Hüseyin (Meşrutiyet K.), Arsin (Dersaadet), Leon (Sühulet), Karabet, Garbis (Gayret), İlyas (Kanaat), Nusret (Şefkat), Parsih (Tefeyyüz), Yani (Mart Oğlu), Haykazun (Kaspar), Karabet (Şarkıye), Hüseyin (İkbal), Mehmet Bakır (Terbiye), Avedis (İrfan), Mihran (Cihan), Yorgi, Ahmet (Tababet), Ali (Kadıköy), Hüseyin (Üsküdar), Faik (Tophane).¹⁴²

Görüldüğü üzere kitapçıların birkaçı dışında hemen hemen hepsi Ermeni asıllıdır. *Almanak*'ta ayrıca 1933 yılında İstanbul genelinde 51 kitapçı olduğu bunların 26'sının Bâbîâli'de bulunduğu belirtilmektedir. Bu kitapçılar ise şunlardır: Devlet Matbaası, Kâinat, Memleket, Sühulet, Remzi, Zaman, Cumhuriyet, Asarı İlmi, Maarif, Yeni Şark, Gayret, Kanaat, Şafak, Tefeyyüz, İrfan, İnkılâp, İkbal, İdare, Hilmi, Cihan, Halk, Millet, Sudi, Çiftçi, Ahmet Halit, Kitapçılık Şirketi.¹⁴³ *Almanak* listenin bu kısmında sadece dükkânların isimlerini belirtmiş, sahiplerinden bahsetmemiştir. Emin Nedret İşli'nin çalışmasında ise bu dükkânların sahiplerinin pek çoğunun isimleri mevcuttur ve bu kitapçı dükkânlarının büyük çoğunluğunun sahipleri Türklerdir.

Yine 1936 tarihli *Kitap ve Kitapçılık* mecmuasının 22. sayısında "Eski Bâbîâli Kitapçıları" başlığı altında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Bâbîâli'de yer alan kitapçıların bir listesi verilmiştir. Listede o tarihlerde halen hayatta olanları belirtmek için isimlerinin yanına (S), belli olmayan için de (B) işareti konmuştur. Bu listede

¹⁴² 1933 *Almanak*, İstanbul, Matbuat Cemiyeti, 1933, s. 148-149.

¹⁴³ A.e., s. 149-150.

bulunan kitapçılar şunlardır: Agâh Sabri (S / Agâh Sabri), Akif (Çiftçi), Aleksan (İstanbul), Arakel (Arakel), Arsen Keşişoğlu (Dersaadet), Artin Ağa (B), Avadis (İrfan), Hüseyin (S / Şems), Hüseyin (S / Darüşşafaka), Hüseyin (S / İzmir), Biberciyan (Fransız), Karabet (Şarkıye), Karabet (Karabet), Kasbar (Kasbar), Kasım (Umumi), Kirkor (Asır), Leon Çiçekciyan (B), Madatya (B), Mehmet Emin (Türk), Sabahcı Mihran (B) Nahlikyan (s) (B), Nasrullah (Köprü Üstü), Nazaret (Şafak), Ohannes (Osmanlı) Ohannes Ferit (Vatan), Ohannes Aznavur (S / Yeni Osmanlı), Rauf (B), Setrak (Terakki), Tomas (B), Tahir (S / İtimat), Yani (Matoğlu), Yorgaki (İstanbul).¹⁴⁴

Listenin devamında o günlerde Bâbîâli’de bulunan kitapçılar da yer alır. Bunlar: Ali (Cumhuriyet), Tefeyyüz, Eşref (İlmiye), Fuad Muallim (Anadolu), Halk (Aziz), Hüseyin (Şark), Hilmi (Hilmi), Karabet (Gayret), Karabet (İnkılap), Kenan Yusuf (Yeni Kitapçı), Lüfti (Genç Kitapçı), Muallim Halit (Muallim Halit), Misak (Zaman), Mihran (Cihan), Naci (Maarif), Ohanes (Kâinat), Remzi (Remzi), Sadi (Çocuk), Semih Lütfi (Sühulet), İlyas (Kanaat), Vakıf (Vakıf), Yuvanidis (Fransız).¹⁴⁵ Hem Nedret İşli’nin çalışmasında hem de 1933 *Almanak ve Kitap ve Kitapçılık* dergisinde görüldüğü üzere 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ermenilerle beraber Türk müteşebbisler de kitapçılık mesleğine dâhil olmuşlardır.

Bâbîâli Caddesi’nde yer alan bu kitapçılar yeni çıkan eserlere hevesli gençlerin, yazarların ve şairlerin uğrak mekânlarıdır. Özellikle yazar olmaya meraklı gençler ilk eserlerini yazdıklarında soluğu bu kitapçılarda almaktaydı. Eserlerinin basımı için Karbet’in, Arkel’in kapsını aşındırır ya da onlardan gazetelerde yazılarının yayınlanması için kendilerine aracı olmalarını isterlerdi. Örneğin Hüseyin Cahit’in henüz on altı yaşındayken, “Nadide” isimli ilk eserini yazdığı kitabını bastırmak için kapısını çaldığı ilk kişi kitapçı Arakel’dir.¹⁴⁶ Yine Ahmet İhsan Tokgöz Mülkiye

¹⁴⁴ “Eski Bâbîâli Kitapçıları”, *Kitap ve Kitapçılık Dergisi*, No: 22, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1936, s. 3.

¹⁴⁵ *A.e.*, s. 3-4.

¹⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, s.26.

Mektebi'nde öğrenciyken yaptığı ilk çeviriyi Tercüman-ı Hakikat'e göndermek istediğinde kitapçı Kirkor'un aracılığına başvurmuştur.¹⁴⁷

Bâbîâli'deki bu kitapçılar aynı zamanda hem yayıncı hem de matbaacıdır. Örneğin Kitapçı Karabet “*Mekteb*” adında bir dergi çıkardığı gibi Meşrutiyet'in ilanından sonra da “*Resimli Gazete*”yi çıkarmıştır. Karabet ayrıca Sultan Abdülhamid için saraya cinai romanlar çeviren bu çevirilerin sayfasına kırk para veren bir kitapçıdır. Karabet 'in çevirileri çok kalın kamyş kalemle küçük mektupluk yaldızlı kâğıtlara yazılmaktaydı. Karabet'in dükkânında çevirmenlerin yanı sıra yazılanları temize çeken çalışanları da bulunmaktaydı. Kayserili bir Ermeni olan Karabet'in dükkânı daha sonraları Kanaat Kitaplığı olacak olan binanın yerinde bulunuyordu. Hüseyin Cahit, Karabet'in Ermeni olmasına rağmen tek kelime dahi Ermenice bilmediğini belirtir. Kara sakallı, zeki bakışlı, kıpırdak ve kurnaz bir girişimci olan Karabet; genç yeteneklere ve düzenli çalışmaya saygısı olan ancak dükkânında çalıştırdığı yazarlara ve gençlere her zaman en az parayı ödemesi ile meşhur bir Bâbîâli kitapçısıdır.¹⁴⁸

Bir diğer kitapçı Arakel Tozluyan, Karabet gibi muharrir ve mütercimlerden eser alır ve bunların basımını yapardı.¹⁴⁹ Aslen Afyonkarahisarlı olan Arakel, İstanbul'a geldiği vakitlerde İstanbul'da belli başı kitapçılar yoktur. Arakel, yalnız kitapçılık yapmak istediğinden dükkânını kitaplara tahsis ederek kitapçılığı bütün ve tönbeği dükkânlarından kurtarmıştır. Arakel'in kitapçı dükkânı I. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan alafranga kitapçı dükkânlarının ilklerinden biridir ve 1875'te Bâbîâli Caddesi'nde 46 numarada açılmıştır. Kaynakların pek çoğunda Toros Efendi'ye rağmen Bâbîâli'nin ilk kitapçısı olarak Arakel'in ismi zikredilmektedir. 1892 yılında bütün mekteplerde okutulan *Talimi Kiraat*'i ilk defa toplatıp tertip ettiren ve Muallim Naci'ye tashih ettirerek bastıran Kitapçı Arakel'dir. Arakel, kitaplarının fiyatını kırmak istememesi ve her zaman en yüksek fiyattan satması ile meşhurdur.

¹⁴⁷Tokgöz, a.g.e., s. 36.

¹⁴⁸ Yalçın, a.g.e., s. 62-65.

¹⁴⁹Tokgöz, a.g.e., s. 33-34.

Borçlarını ödeyemediği için iflas eden Arakel dükkânını Andon Nahnikyan’a satarak sefil ve perişan bir halde ölmüştür.¹⁵⁰

Kitapçılığa gazete müvezziliği ile başlayan ve kardeşlerinin de bu işe girmesini sağlayan Kasbar ise 1860 yılında Kayseri’de doğmuş, 11 Şubat 1894 yılında henüz otuz dört yaşında iken İstanbul’da vefat etmiştir. Kasbar Kayseryan, Hazine-i Fünun mecmuası müdürü ve Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor ile Vatan Kütüphanesi sahibi Ohannes Ferit ve hukuk mezunlarından Avukat Artin ‘in büyük kardeşleridir. 1885’te İstanbul’a geldiğinde elinde birkaç yüz kuruş sermaye bulunan Kasbar Efendi işe gazete müvezziliği ile başlamıştır. Kısa bir süre içinde birkaç yüz kuruş sermayesini birkaç bin kuruşa çıkararak müvezziliği kitapçılığa çevirip Beyazıt’ta küçük bir dükkân açmıştır. Daha sonra Resimli Gazete ve Mektep mecmuaları sahibi Karabet Efendi ile müştereken Bâbîâli’de Ceride-i Şarkıye matbaası altındaki sucu dükkânını kiralamışlar ve burada asıl kitapçı dükkânını açmışlardır. Kasbar Efendi “Tedrisat Kütüphanesi” adı altında yaklaşık beş yüz eserin ve Maarif Risalesi’nin neşrini gerçekleştirmiştir. Bu başarılarından dolayı Mecidi nişanıyla da ödüllendirilmiştir.¹⁵¹

Kasbar’ın dükkânında yazıcı olarak çalışan Parsih Keşişyan, patronunun ölümü üzerine onun eşiyle evlenmiş ve dükkânın adını Tefeyyüz Kütüphanesi olarak değiştirmiştir. Pek çok mektep kitabının basımını gerçekleştiren Parsih Efendi mesleğini 1960’lara kadar sürdürmüştür.¹⁵²

Kasbar’ın küçük kardeşi Kirkor (Faik) Kayseryan ise abisi Kasbar gibi işe gazete satıcılığı ile başlamıştır. Sonrasında, biriktirdiği para ile Asır Kütüphanesi’ni açmıştır. Kısa bir süre sonra da yine aynı isimle Asır matbaasını kurmuş, böylelikle hem kitap ve mecmua çıkartmış hem de kitapçılık yapmıştır. Kirkor, matbaasında *Musavver Terakki*, *Mecmuai Lisan* ve bazı mecmuaları çıkarmış ve Endülüs tarihini bastırmıştır. Ayrıca Kirkor çok kısa bir süre de olsa, kütüphanesinde on yedi yıl

¹⁵⁰ Server İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939, s. 119.

¹⁵¹ **A.e.**, s. 117-118.

Kasbar Hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bakınız: Ali Birinci, “Kitapçılık Tarihimizde Bir İsim: Kaspar Efendi”, **Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri**, Ed. İdris BAL- Mustafa Çufalı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s. 165-171.

¹⁵² İskit, **a.g.e.**, s. 118.

tarihçilik yapan Ohanes Anzavur'ın başmuharriri olduğu Ermenice *Zagik* gazetesini de çıkarmıştır. En büyük hayali gündelik bir gazete çıkarmak olan Kirkor ne yazık ki bu emeline ulaşmadan vefat etmiştir.¹⁵³

Kitapçı Ohanes Aznavur ise 1870 yılında İzmir'in Bahçecik nahiyesinde doğmuş ve henüz on yaşındayken İstanbul'a gelmiştir. Galata'daki Getronagon Ermeni Mektebi'nde okuduktan sonra Kitapçı Kirkor'un dükkânında kâtip olarak çalışmaya başlamıştır. Ohanes burada tam on yedi sene çalıştıktan sonra önce *Osmanlı*, sonra *Yeni Osmanlı*, daha sonra ise *Yeni Türkiye* isimlerinde kütüphane ve matbaalar açmıştır. *Kendi Kendine Fransızca Öğrenmek*, *Genç Tacirin Següzeşti* gibi telif ettiği kitaplardan başka, Abdülhak Hamit ve Celal Nuri gibi pek çok tanınmış ismin eserlerini neşretmiştir. 1928 yılında Üsküdar Ermeni Yetimhanesi müdürlüğüne tayin edildikten sonra kitapçılığı bırakmıştır.¹⁵⁴

Misak Balamudoğlu (1875-1967) tarafından Bâbîâli Caddesi'nde açılan bir diğer kitapçı ise Zaman Kütüphanesi'dir. Bir süre Asır Kütüphanesi'nde çalıştıktan sonra İstanbul Kitaphanesi sahibi Yorgaki'ye ortak olan Kayserili Misak Efendi işi öğrendikten sonra kardeşi Garbis Balamudoğlu'nun kurduğu Zaman Kitaphanesi'ni devralmıştır. Kitapevi kısa zaman içerisinde yerli ve yabancı kitap meraklılarının uğrak yeri haline gelmiştir.¹⁵⁵ Kendisinin anlattığına göre musikiye meraklı olduğu için çoğunlukla şarkı, kanto, nota, hocasız ut ve keman öğrenmek için musiki kitapları bastırılmıştır. Dükkân 1965 yılında kapanmıştır.¹⁵⁶

Bâbîâli'de kitapçı dükkânı olan yabancıların öldüklerinde veya iflas ettiklerinde dükkânlarının yine bir başka yabancıya geçtiğini görmekteyiz. Bazıları ise uzun yıllar çalıştıkları dükkânlardan ayrılp kendi dükkânlarını açmışlardır.

Hem *1933 Almanak'ta* hem de *Kitap ve Kitapçılık* dergisinde yer alan listelerde, Bâbîâli'de Ermeni ve Yahudi kitapçıların yanı sıra Türk ve Müslüman kitapçıların da bulunduğunu belirtmiştik. Kitap ve Kitapçılık dergisi hemen her

¹⁵³ A.e., s. 118.

¹⁵⁴ A.e., s.119.

¹⁵⁵ İşli, a.g.e., s. y.

¹⁵⁶ A.e., s. 120.

sayısında, 1900'lerin başından itibaren Bâbiâli'de bulunan ünlü kitapçılarla bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemin basım ve yayın hayatına, kitap ve kitapçılık kültürüne, Cağaloğlu'ndaki kitapçıların hayatlarına ve mesleklerine dair önemli bilgiler içermektedir. Bu isimlerin görüşmelerde verdikleri bilgiler, bastıkları eserler ve mesleklerinde geçirdikleri uzun yıllar göz önünde bulundurulduğunda özellikle Meşrutiyet'ten sonra Türklerin kitap ve kitapçılıkta büyük bir gelişme kaydettiği görülmektedir. Kendileri ile mülakat yapılan Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığraçan, Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas Bayar, İkbal Kütüphanesi sahibi Hüseyin Bey hem kendi hayat hikâyelerine hem de Osmanlı ve Cumhuriyet İstanbul'unun kitap ve kitapçılık dünyasına ve kültürüne dair önemli bilgiler vermişlerdir.

Yayın dünyasına 1895 yılında İkdâm gazetesinde mürettip (dizgici) olarak başlayan İbrahim Hilmi, burada Hüseyin Rahmi ile tanışmış ve gazetenin idari bölümüne geçmiştir. İdari bölüme geçmesinin nedeni yazarlarla tanışmak ve bilgisini artırmak arzusudur. Gazeteden aldığı ücret geçimine yetmeyince İkdâm gazetesinden ayrılıp bir avukatın yanında dava takip işleri ile uğraşmaya başlamıştır. Aynı zamanda gazete ve mecmualara müstear isimlerle yazılar yazmaya devam etmiştir. Nihayet 1896 yılında hayalini kurduğu kitapçı dükkânını Kütüphane-i İslam adıyla Bâbiâli Caddesi'nde açmıştır.¹⁵⁷ Daha sonra 1899'da bu kitapçı dükkânını bugünkü Postane binasının olduğu sokağa taşımış ve adını Kütüphane-i İslam ve Askeri olarak değiştirmiştir. İbrahim Hilmi o yıllarda henüz inşa edilmemiş olan postanenin olduğu yerde pek çok salaş dükkân bulunduğunu, daha sonra hükümetin postane inşaatı için bu dükkânları satın alıp yıktırdığını ve bu nedenle kütüphanesini tekrardan Bâbiâli Caddesi'ne taşımak zorunda kaldığını belirtir. Bir süre sonra da Cağaloğlu Yokuşu'nun başındaki eskiden Kitapçı Arakel'in kullandığı binaya geçtiklerini ve yaklaşık yirmi beş yıl boyunca bu dükkânda kitapçılık faaliyetini sürdürdüklerini ifade etmektedir. Asıl mesleği terzilik olan Hilmi Bey, kitaba çok meraklı olduğu ve okumayı çok sevdiği için bu işe girmiştir. Önce mürettip olmuş ardından da kitapçılığa başlamıştır. İlk bastığı kitap Tesalya Harbi sırasında Tesalya hakkında coğrafi malumat toplayarak yazdığı kendi eseridir. Genellikle edebiyat, askeriye, harita ve cep

¹⁵⁷ Ocak, a.g.e., s. 35-36.

atlası ile mektep kitaplarının basımını yapan Hilmi Bey, Balkan Harbinden sonra *Kur'an-ı Kerim* 'in Türkçe tercümesini yapıp beş forma kadar bastırdığını ancak Meşihatın “*Kur'an Arapçadan başka dilde olmaz*” diyerek bunu yasakladığı belirtir. Aynı zamanda gazetecilik de yapan Hilmi Bey 1908'de *Millet* gazetesi, *Ordu ve Donanma* isimli bir mecmua ile Hüseyin Rahmi'nin *Boşboğaz* isimli mecmuasını da çıkarmıştır.¹⁵⁸

Bâbîâli'nin en tanınmış kütüphanelerinden biri de şüphesiz ki İkbâl Kütüphanesi'dir. Kütüphanenin sahibi Hüseyin Bey mesleğe 1901'de başlamıştır. Bâbîâli Caddesi'ndeki Şems Kütüphanesi'nde bir yıl çalıştıktan sonra, bu meslekte iyi, temiz ve terbiyeli insanlarla temas edildiğini görüp kitapçılığın iyi bir meslek olduğuna kanaat getirmiştir. Bu nedenle de Beyazıt'ta Hakkaklar çarşısında kendi dükkânını açmış ve adını da Zafer koymuştur. Daha sonra Köprübaşı'nda açılan dükkânlardan birini kiralayarak buraya taşınmış ve kütüphanenin adını da İkbâl olarak değiştirmiştir. O günlerde ahşap köprünün üzerinde bulunan kitapçı dükkânı bir İtalyan vapurunun köprüye çarpması sonucunda büyük hasar görünce Bâbîâli Yokuşu'na taşınmıştır. Neşrettiği kitaplar arasında Ahmet Rasim'in dört ciltlik *Osmanlı Tarihi*, Reşat Nuri'nin *Çalılıkusu*, Halit Ziya'nın *Aşk Memnu* ve *Kırık Hayatlar* romanları, *Nedim Divanı*, *Ömer Hayyam Rubaileri*, Mişel Zevako'nun bütün eserleri, Şarlo Holmes, Nik Karter gibi cinai romanlar, piyesler, haritalar, edebi ve tıbbi pek çok eser yer alır.¹⁵⁹

¹⁵⁸ “Meşihat Yasak Ediyor”, **Kitap ve Kitapçılık Dergisi**, No: 2, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1936, s. 7-9.

Hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Başak Ocak, **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Çığıracan**, İstanbul, Müteferrika Yayınları, 2003.

¹⁵⁹ “Hem İkrâm Hem Dava!”, **Kitap ve Kitapçılık Dergisi**, No: 3, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1936, s. 18-21.

Fotoğraf 54: İkbâl Kütüphanesi, t.y.

Kaynak: <https://www.dunyabizim.com/> , Çevrimiçi, 2018.

Bâbîâli Caddesi'nde Ermeni ve Türk kitapçılardan başka İran kökenli kitapçılarda vardır. Yeni Şark Kütüphanesi veya Türk Neşriyat Yurdu adıyla bilinen kitapçı dükkânı bunlardan biridir. Yeni Şark Kütüphanesi, 1862 yılında Hacı Kasım Efendi tarafından Beyazıt Hakkaklar Çarşısı'nda kurulmuştur. Beyazıt'ta 1912 yılına kadar ticari faaliyetini sürdüren Yeni Şark Kütüphanesi, 1914 yılında daha sonraları Vakıf matbaası olacak binayı bir Rum terziden kiralayarak Bâbîâli'ye taşınmıştır. Yeni Şark Kütüphanesi sahibi Hacı Kasım Efendi İran Azerbaycan'ının (Hoy) kasabasından İstanbul'a 1862 yılında henüz 21 yaşındayken gelmiştir. Hacı Kasım Efendi kitapçılığa başladığı 1862 yılından 1926 yılına kadar dükkânının başında durmuş, 1926'da dükkânı oğlu M. Hüseyin Tutya'ya bırakarak emekli olmuştur.¹⁶⁰ Cumhuriyet'in ilanından sonra Yeni Şark Kütüphanesi "*Türk'ün altın Kitabı- Gazinin Hayatı*" adında, Atatürk'ü anlatan bir kitap yayımlamış ve bu kitap büyük bir yankı yapmıştır. Hacı Kasım Efendi'nin oğulları Naci Kasım ve Hüseyin Tutya kardeşler Bâbîâli'ye ve Türk yayıncılığına daha sonraki yıllarda Cemiyet Kütüphanesi adıyla bir yayınevi kurarak hizmet etmeye devam etmişlerdir.¹⁶¹

¹⁶⁰Naşid Baylav, **İlk Türk Kitapçılardan Hacı Kasım Efendi**, İstanbul, Tıp ve Eczacılık Neşriyatı, Baha Matbaası, 1962, s. 6-20.

¹⁶¹İşli, **a.g.e.**, s.y.

Çok genç yaşlarda müvezzi, çevirmen veya muharrir olarak girdikleri yayıncılık dünyasına daha sonralarda kendi matbaalarını ya da kitapçı dükkânlarını açarak devam eden bu isimler kitap meraklılarının Bâbîâli Caddesi'nde kapısını aşındırdıkları kişiler olmuşlardır. Kitapçılık mesleğini hayatlarının son zamanlarına kadar devam ettirip ardında iyi bir şöhet bırakanlar olduğu gibi borçları yüzünden dükkânını başkalarına devretmek zorunda kalan, kitapçılığı bırakıp başka mesleklere yönelen, rakipleri karşısında tutunamayıp iflas edenler de vardır. Necip Fazıl'ın *Babîâli* isimli eserinde bahsettiği Kitapçı Abdülaziz Bâbîâli'nin tutunamayan kitapçılarından yalnızca biridir. Abdülaziz, Necip Fazıl'ın ilk şiir kitabını basan ve aynı zamanda da şair olma hevesinde olan bir Anadolu insanıdır. Anadolu'dan küçük bir sermaye ile İstanbul'a gelen Abdülaziz, şiirleriyle adından söz ettiremeyince kitapçılığa geçmiş Abdülhak Hamit, Halide Edip, Süleyman Şevket, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya ve daha pek çok ismin kitaplarını basmıştır. Necip Fazıl, Abdülaziz'in Donkişot olma hevesiyle yurdundan ayrılıp İstanbul'a geldiğini fakat Donkişot değil de Sanşo Paşa olmakla yetinmek zorunda kaldığını, hiçbir zaman işinin esnafı olmadığını, yarım idealistliğinin cezasını iflasla ödediğini belirtir. İflas eden Abdülaziz kitapçı dükkânını kapatmış ve uzun süre Bâbîâli sokaklarında meczup bir biçimde dolaştıktan sonra sessiz sedasız hayattan göç etmiştir. Necip Fazıl onun, Ermeni rakipleri karşısında gerçek bir feragat ve esere inanma tipi olan bir adam olduğunu belirtir.¹⁶²

Cumhuriyet döneminde Bâbîâli Yokuşunu İkbâl, İnkılap, Çığır, Semih Lütfi, Tefeyyüz, Kanaat, Gayret, Ahmet Halit (önceleri Sudî Kütüphanesi), Resimli Mecmua satış yeri (sonraları Yedigün daha sonra Avni İnsel), Cumhuriyet, Remzi, Arif Bolat, İkinci dünya savaşından sonra ise varlık, Yüksel (Hamdi Varoğlu- Ö. Rıza Doğrul), Arpad, Nebioğlu, Batı (N. Z. Ekeren), Türkiye (Tahsin Demiray) gibi kitapçılar doldurmuştur. Bu dönemde özellikle bahsedilmesi gereken önemli bir kitapçı daha vardır: Remzi Bengi ve sahibi olduğu Remzi Kitapevi.

¹⁶²Kısakürek, **a.g.e.**, s.60.

55: Bâbîâli Caddesi'nde Kitapçılar, t.y.

Kaynak:<http://www.arkaguverte.com/basin-anilari/bir-zamanlar-bab-i-ali-yokusu-turk-haberler-ajansi-afitap-matbaasi-yedigun-remzi-kitap-evi-ve-diger-matbaalar-47380/> Çevrimiçi, 2017.

Kitapçılığa ilk olarak 1928 yılında Beyazıt'ta açtığı kitapçı dükkânı ile adım adan Remzi Bengi, bundan iki yıl sonra kitapevini Bâbîâli'ye (yeni adıyla Ankara Caddesi'ne) taşımış ve yetmiş bir yıllık ömrünün elli yılını yayıncılığa vermiştir. Tanıyanların kendisine “Kitapçı Remzi”, “Editör Remzi” ya da çoğunlukla “Remzi Baba” diye hitap ettikleri Remzi Bengi'nin Beyazıt'taki ilk dükkânının ismi Ümit Kütüphanesi'dir. 1930'da Ankara Caddesi'nde eski Cemiyet Kütüphanesi'nin olduğu yeri kiralamış ve burada da Remzi Kitabevi'ni kurmuştur. Kısa bir süre sonra Ümit Kütüphanesini devretmiş ve ölümüne kadar Remzi Kitabevi ile sayısız kitabın basım ve yayımını gerçekleştirmiştir. Ümit Kütüphanesini kurduğunda yayımladığı ilk eser Ömer Seyfettin'in *Yüksek Ökçeler* kitabıdır. Bâbîâli'deki yayınevinin ilk eseri ise Hasan Ali Yücel'in *Goethe- Bir Dehanın Romanı* isimli kitabıdır. Remzi Bengi hem yayıncı hem de basımcıdır. Çeşitli türden ve diziden çıkardığı kitaplarla Cumhuriyet sonrası Türk yayıncılığına katkısı büyüktür.¹⁶³ Bengi, Bâbîâli kitapçılarının harf devriminin yarattığı maddi ve manevi sorunlarla boğuştuğu bir dönemde gayretli ve özenli bir müteşebbis olarak Türk yayıncılık dünyasına, bilhassa Cumhuriyet dönemi

¹⁶³ **Remzi Bengi'ye Saygı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 9-32.

yayıncılığına edebiyat, düşün, bilim ve okul kitapları alanında binlerce eserin basım ve yayımını gerçekleştirerek büyük bir katkı sunmuştur. Remzi Bey'in küçük ve gösterişsiz dükkânı uzun yıllar Bâbîâli'de hem İstanbullu hem de taşralı yazarların, okurların, öğrencilerin önemli uğrak mekânlarından biri olmuştur. Günümüzde halen varlığını devam ettiren Remzi kitabevi 1990'lı yılların başından itibaren İstanbul Akmerkez şubesine taşınarak perakende kitap satışına başlamış ve ardından İstanbul'un pek çok yerinde satış şubesi açmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra gerçekleştiren Atatürk devrimlerinin en önemlilerinden biri de şüphesiz ki harf devrimidir. Bu yenilik okuryazar olan ve olmayanları etkilediği gibi basım ve yayıncılık sektörünü de derinden etkilemiştir. Harf inkılabı sonrasında Bâbîâli'nin matbaacı ve kitapçıları ellerinde bulunan yüzlerce sayıda Arap harfleri ile basılı yayınları bir an önce ellerinden çıkarmaya çalışmışlardır. Bu durum Bâbîâli kitapçılarını maddi olarak oldukça zora sokmuştur. Bazı kitabevleri bu yükün altında kalamayıp kapanmış ya da iflas etmiş, bazıları ise ortaklık yoluyla ayakta kalmaya çalışmışlardır. Arap harfli yayınların elde kalıp satılamaması kitapçıları zarara sokarken, yeni alfabe ile hazırlanacak kitapların nasıl olacağı konusundaki kaygılar ise kitapçıların ve matbaacıların bir diğer sorunu olmuştur. Matbaalara yeni harflerin sağlanması, makinelerin düzenlenmesi, dizgicilerin bulunması ve bunların yetiştirilmesi konusunda basımevleri kendilerini maddi ve manevi olarak hazır hissetmediklerini, hazırladıkları raporlarlar da ve gazetelere verdikleri röportajlarda sık sık dile getirmişlerdir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Niyazi Çiçek- Nurhan Kabakulak, "Harf Devriminin İstanbul Kitapçılarına Ekonomik Etkileri", **Türkiyat Mecmuası**, C. XXVII/1, 2017, s. 124.125.

Fotoğraf 56: Bâbüâli Caddesi'nde Yazarlar,1936.

Kaynak: <https://www.ucuztarih.com>, Çevrimiçi, 2018.

Fotoğraf 57: Bâbüâli Caddesi'nde
Mahmud Yesari, 1936.

Kaynak: <https://www.ucuztarih.com>
Çevrimiçi, 2018.

Fotoğraf 58: Bâbüâli Caddesi'nde Karikatürist
Cemal Nadir, 1936

Kaynak: <https://www.ucuztarih.com>
Çevrimiçi, 2018.

3.2.4. Sucu Kosti'nin Dükkânı

19. yüzyılda Bâbîâli'de kıraathane, kitapçı, gazete ve matbaa gibi büyük mekânların yanı sıra çok küçük ve köhne bazı dükkânlarda vardır ki adeta edebiyatçıların evidir. Bunlardan biri, yazı yazmak ve yazılarını bastırmak isteyen genç yazar adaylarının, ünlü muharrirlerin, büyük muharrirlerin olduğu dükkânlardan içeriye girmeğe cesaret edemeyenlerin bulunduğu bir mekân olan Sucu Kosti'nin dükkânıdır.¹⁶⁵ Bâbîâli Caddesi'nde, eski İkbal Kütüphanesi'nin üstünde yer alan dükkân aslında bir sucu dükkânıdır ancak müşterilerine çay, kahve, gazoz, limonata, nargile gibi içecekler de sunmaktaydı. Matbaalarda sıkılan, bunalan, parasız olup para bulmak için çare arayan muharrirler, mütercimler, musahhihler ve şairler kendilerini buraya atarlardı. Küçük bir o kadar da harap halde olan bu dükkân aynı zamanda matbuat dünyasını ünlü isimlerinin buluşup edebiyat ve siyaset sohbetleri yaptıkları önemli bir edebiyat mahfilidir. Başta Ahmet Rasim olmak üzere Mehmet Celal, Müstecabizade İsmet, Andelip Faik Esat, Şeyh Vasfi, Nuri Şeyda, Mehmed Celal gibi pek çok isim Kosti'nin dükkânının müdavimlerindendir.¹⁶⁶

Ahmet Rasim Kosti'nin dükkânının üst katındaki odada Müstecabizade İsmet ve Andelip ile sık sık buluştuklarını, günün edebi ve siyasi meselelerini tek tek tetkik ettiklerini, gece boyunca burada üç dilden seçilen mısralar, beyitler, gazel ve kaside parçalarını okuduklarını belirtir. Bu isimlerin buluşup derin sohbetler ettikleri odanın hali ise bir o kadar berbattır. Bâbîâli Caddesi'ne bakan çerçeveleri bozuk iki pencereden ibaret küçük ve oldukça bakımsız bir odadır burası. Kalanların yatması için yerde yatakların serili olduğu, birkaç sandalye ve masa ile içerisinde yiyecek ve içecek bulunan bir büfeden ibarettir.¹⁶⁷

Son dönem edebiyatındaki şair ve yazarların edebi zevkleri, kültüre anlayışları ne kadar yüksek ise yaşam şartlarının oldukça zor, toplandıkları mekânların da bir o kadar bakımsız, dar ve köhne yerler olduğunu görmekteyiz. Ancak yine de günlerinin

¹⁶⁵ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁶⁶ Sadri Sema, **Eski İstanbul'dan Hatıralar**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 116.

¹⁶⁷ Rasim, **Muharrir, Şair, Edip' Matbuat Hatıralarından**, s. 147-148.

büyük çoğunluğunu geçirdikleri mekânlardaki bu eksikliklere ve yoksunluklara rağmen edebi sohbetlerinden, fikri münakaşalarından da geri kalmamışlardır.

3.2.5. Gazete ve Matbaa İdarehaneleri

Bâbîâli Caddesi'nin gazete idarehaneleri ve matbaa daireleri 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar belirli bir meslek grubunun çalışma alanından çok daha fazlasını ifade eder. Bu dönemde çıkarılan gazeteler, hürriyet, adalet, hak, anayasa gibi yeni fikirleri muhteva ederken, gazete idarehaneleri de sosyo-kültürel mekânda meydana gelen bir değişimin habercisidir. Bu mekânlar edebiyata ve gazeteciliğe hevesli gençlerin, gazetecilerin, yazarların, şairlerin kendileri gibi olan diğer insanlarla hem sosyalleşme mekânı hem de görüşlerini, fikirlerini, eserlerini kamuoyuna duyurabildikleri özel mekânlardır.

19. yüzyıl Osmanlı aydınlarının pek çoğunun devlet bürokrasinin herhangi bir kademesinde görev alan memurlar olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yüzden bu kişiler resmi görevleri dolayısıyla kurum içinde yeteri kadar özgür ve rahat değillerdir. Gazete ve matbaaların devlet dairelerine göre daha serbest olması edebi ve fikri tartışmaların daha rahat ve açık bir şekilde yapılabilmesine olanak sağladığından, bir önceki yüzyılda önemli devlet adamlarının konaklarında ya da yalılarında yapılan siyaset, kültür, sanat ve edebiyat sohbetleri artık matbaa daireleri ile gazete merkezlerinde yapılmaya başlamıştır.¹⁶⁸ Bu sohbetlerde ve tartışmalarda ortaya atılan fikir ve görüşler neticesinde Osmanlı siyaset, edebiyat ve düşünce dünyasında önemli bir nokta teşkil eden birçok siyasi ve edebi akım ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un sosyal ve kültürel hayatının en önemli mekânlarından biri olan, dönemin ünlü kalemlerin bir araya geldiği bu mekânların fiziki durumları ve çalışma koşulları pek çok yönden yetersizdir. Osmanlı matbaaları ilk dönemlerde, hem araç ve gereç yönünden hem de basım teknikleri bakımından batıdaki teknolojik şartlardan yoksun olduklarından oldukça güç şartlar altında faaliyette bulunuyordu. Bu

¹⁶⁸ Abdullah Uçman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da İlim ve Kültür Hayatı", **İstanbul Şehir ve Medeniyet**, Haz. Şevket Kamil Akar, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 174.

yetersizlikler batıdaki gibi tek seferde, çok yüksek sayılarda basım yapmalarına engel olduğu gibi, özellikle resimli bir eser basmak ya da bir mecmuaya resim koymak oldukça güç olmaktaydı.

Ahmet Rasim, *Matbuat Hatıralarından: Muharrir Şair, Edib* isimli eserinde, *Karagöz* mecmuası sahibi Fuat Bey ile bir gün Hacı Bekir'in dükkânı önünden geçerken yaşanan bir konuşmayı aktarır. Bu diyalog Tercüman-ı Ahval gazetesini ve matbaası nezdinde o yıllardaki ilk matbaalara dair önemli bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Fuat Bey'in sözünü ettiği yıllar 1860'ların sonudur. Bu anekdot Bâbîâli'de gazetecilik ve matbaacılığın yeni yeni hareketlenmeye başladığı bir dönemde yeterli teknik bilgiden ve iş gücünden yoksun olan girişimcilerin hangi şartlar altında faaliyette bulunduğu bir göstergesidir. Fuat Bey Ahmet Rasim'e, Tercüman-ı Ahval gazetesinin ilk defa Şekerci Hacı Bekir'in dükkânının karşısında bulunan ve alt katında Tönbekici Hasan Ağa'nın dükkânın bulunduğu binanın üst katında çıkarıldığı söyledikten sonra dükkânın ve baskı makinelerinin o gün ki halini şöyle anlatır:

“...
- Kapı da dâhil olduğu halde bütün üst kat matbaa idi. Beş oda kadar vardı. Odaların birinde el tezgâhı, birinde mürettepler, diğerlerinde de muharrirler bulunuyordu.

...
- Nerede basarlardı?
- El tezgâhında!
- Ne?
- O zaman makine nerede ?... İstanbul'a ilk makine Amerika'dan gelmiştir. Bunlara körüklü makine derlerdi ki evvela “Matbaa-i Amire” ye getirilmiş, para basılmıştır.

...
- Mürettepler, diyordun, çok var mıydı?
- Vardı. Fakat sen görmeliydin!... Bunlar “Matbaa-i Amire'den”, başka yerden güçlkle alınmış cami hatibi, imam, âlimlerden kimselerdi. En genci altmışlık!.. Kasaların önünde birer kürsü, onların üzerlerinde birer minder, iki tarafta yastıklar... Bunların içinde otururlardı. Şimdiki gibi ayakta durmazlardı. Arada bir:

Hasan efendi bir mim başı ver! diye bir ses çıkar, öteden biri atardı.”¹⁶⁹

¹⁶⁹ Ahmet Rasim, *a.g.e.*, 1980, s. 57-58.

Hüseyin Cahit Yalçın da o yıllarda matbaalarda makinelerin monitör ile değil elle çevrilerek çalıştırıldığını bu yüzden bu işi için hamallara ihtiyaç duyulduğunu belirtir.¹⁷⁰ Aslında dönemin alaylı denilebilecek gazeteci ve matbaacılarının yaşam öyküleri dikkatle incelendiğinde pek çoğunun çok küçük yaşlarda matbaa mürettiphanelerinde çalışarak işi öğrenen hamal, işçi ya da gazete müvezzii olduklarını görmek bu açıdan hiç de şaşırtıcı değildir.

Ahmet İhsan Tokgöz ve Halit Ziya'nın, Ebusuud Caddesi'nde bulunan ve dönemin en ünlü matbaalarından biri olan Tercümân-ı Hakikat gazetesinin çıkarıldığı Ahmet Midhat Efendi'nin Kırkambar matbaasına dair kaydettikleri, 1890'lara gelindiğinde matbaaların durumunda pek fazla değişen bir şey olmadığını gösterir. Ahmet İhsan henüz Mülkiye Mektebi'nde öğrenci iken ilk kez gittiği matbaanın kapısında Ahmet Midhat ile karşılaşp beraber odasına çıktıklarında karşılaştığı manzarayı şöyle tasvir eder¹⁷¹:

“Tahta merdivenlerden yukarıya beraber çıktık. Odasına girdim. Üzeri her türlü kâğıt ve gazete dolu iri tahta bir masa; ortada büyük bir bakır mangal; mangalın kenarında kahve cezvesi sürülü... Yer tahta, duvarlar kirli beyaz badana; pencerelerde perde yok; köşelerinde tek tük örümcek bağlı... Üstadın arkasında koyu lacivert ve göğsü çifte düğmeli bir ceket; devirme yakalı mintanın kenarlarından el ile fiyango bağlanmış siyah kravatın uçları fırlamış... Omuzları geniş, sakal, bıyığı gür, saçları fes kenarlarından dağınık çıkmış... Fakat hepsinin üstünde çok parlak ve çok zekâlı bir çift göz... Ben o gözlere bakıyordum.”¹⁷²

¹⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **Edebiyat Anıları**, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1975, s. 99.

¹⁷¹ Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım 1883-1923**, C. I, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930, s.38-39.

¹⁷² Ahmet İhsan hatıratının devamında Ahmet Midhat'ın odasına muhtemelen kendisiyle yazı bahsinde bir şeyler görüşmeye gelen iki kişiyi kapıdan kovmasını anlatır. Bu kişiler Ahmet Midhat'ın hem akrabası hem de Tercümân-ı Hakikat 'in imtiyaz sahibi Beyazıt dairesi belediye müdürü Mehmet Cevdet Bey ile devrin sarıklı gazelcisi Şeyh Vasfi'dir. Cevdet Bey daha ağzını açmadan Ahmet Midhat gürleyerek “*Birader nafile gelme! Gazel, gulâm, çarebru, bade, saki bunların hepsini muallim Naci ile beraber matbaadan dışarı attım! Evvel zaman şiiirlerine kapılarımız artık kapandı. Ne söylesen nafile.*” diyerek ve yine Şeyh Vasfi'nin suratına “*Paydos!*” diye bağırarak kapıyı kapatmış artık matbaasında eski edebiyat tarzına ve usullerine yer vermeyeceğini açık ve sert bir biçimde ifade etmiştir. Nitekim Ahmet Midhat, Tercümân-ı Hakikat 'in olayın olduğu günün ertesi çıkan sayısında damadı Muallim Naci'yi ve Şeyh Vasfi'yi matbaasından çıkardığı ve artık eski tarz şiirle alakasını kestğini açıkça ilan etmiştir. **A.e.**, s. 39-41.

Tercümân-ı Hakikat 'in idaresini görüp büyük hayal kırıklığı yaşayanlardan biri de Halit Ziya'dır. İstanbul'a geldiğinde kitapçı dükkânlarının, matbaaların ve Bâbîâli Caddesi'nin hayallerinden çok farklı olduğunu görmüş ve Tercümân-ı Hakikat nezdinde hayalindeki bütün matbuat âleminin çöktüğünü ifade etmiştir.¹⁷³

"Muallim Naci'nin odasına girdik. Dar bir merdivenden kirli duvarların arasından, perdesiz, döşemesiz, çıplak ve pis bir odacık. Bir iki kişi, fakir ve küçük bir masanın başında gülerek önünde başlanmış bir gazelin yeni doğan mısralarını okuyan muallimin karşısında alkışlamakla meşguldü.

...

"Demek Koca Ahmet Mithad Efendinin koca Tercüman-ı hakikat gazetesi ve bir kütüphane dolduran o mebzul asarı, Ebusuud caddesinin bu dar merdivenli, pis divarlı, fakir, sefil, küçük bir bezirgânın iflasa yaklaşmış yazıhanesi kadar olsun gösterişe malik olmayan harab, sanki metruk bir matbaadan mı çıkıyordu? Ben ki muasır Fransız risalelerinde resimlerini gördükçe emsalini İstanbul'da da göreceğime zahib olduğum tantanalı, debdebeli, mermer cepheli, cila ve ziynete müstağrak dairelerin içinde insana yolunu şaşırtan gazete idarehanelerinden birine muntazırdım."

Matbaaların ve gazete idarehanelerinin fiziki şartları her ne kadar kötü olsa da, bu mekânlar sosyal ve kültürel işlevleri bakımından son derece büyük önem arz etmektedirler. Bu dar, karanlık, dağınık mekânlar bazen yeni bir düşüncenin, bir gazelin, şiirin ya da bir romanın doğduğu mekânlardır. Örneğin, 1862'de İbrahim Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların devraldıkları Tasvir- Efkâr gazetesi ve idarehanesi Osmanlı aydınları arasında siyasi bilincin genişlemesinde birinci derecede rol oynamıştır.¹⁷⁴ Yine Ahmet İhsan'ın Servet-i Fünûn matbaası Edebiyat-ı Cedidecilerin bir araya geldiği Meşrutiyetten sonrada Fecr-i Ati topluluğunun doğduğu yerdir.¹⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi'nin Ebusuud Sokağı'ndaki Tercüman-ı Hakikat gazetesi ve Kırkanbar matbaası, Baba Tahir'in

¹⁷³ Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2008, s. 257.

¹⁷⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 16.

¹⁷⁵ Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, C. I, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930, s. 93.

Bâbîâli Yokuşu'ndan bulunan üç katlı Mâ'lûmât matbaası, Ahmet İhsan'ın Servet-i Fünûn'u, Mihran Efendi'nin Sabah gazetesi ve matbaası Muallim Naci, Tevfik Fikret, Ahmet Rasim, Halit Ziya, Cenab Şahabbetin, Süleyman, Nazif, Refik Halit ve daha pek çok yazarın yetiştiği adeta bir mekteptir.

Bâbîâli Caddesi ve Ebusuud Caddesi hem Osmanlı basınının hem de matbaacılığın hafıza mekânıdır. Semt, bu iki cadde başta olmak üzere ona yan kollardan katılan diğer caddeler ile birlikte 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı basın, yayın, kitap, kültür ve siyaset hafızasının depolama alanıdır. Ahmet İhsan Tokgöz, 1888 yılında Ebusuud Caddesinde bulunan gazete ve matbaa idarehanelerini şöyle sıralar: Sirkeci yönünden çıkıldığında caddenin başındaki sağ köşede bir odun deposu bulunmaktadır. Bu deponun yerine daha sonra Meserret Kırathanesi ve oteli inşa edilecektir. Depoyu biraz geçtikten sonra Ahmet Mithat'ın Kırkanbar matbaası ve Tercüman-ı Hakikat gazetesi idarehanesi, biraz daha ilerleyince sol köşede Elcevayip matbaası binası vardır. Bu matbaada Suriyeli ve Filistinliler tarafından aynı isimle Arapça bir mecmua çıkarılmaktadır. Tramvay caddesine doğru gidildiğinde en sonda Sanayi-i Nefise Mektebi'ne gelir getirmesi için Midhat Paşa tarafından yaptırılan yirmi kadar dükkânın sekizinin birleştirilmesi ile oluşturulan Mahmud Bey matbaası bulunur. Mahmud Bey matbaasının hemen yanındaki binayı Ahmet İhsan Tokgöz 1890 yılında kiralamış ve burada matbuat dünyasına ilk adımını attığı Âlem matbaasını kurmuştur.¹⁷⁶ Nuri Efendi'nin günlük Saadet, Filip'in Tarik ve bir zamanların Ceride-i Havadis gazetelerinin matbaaları ve idarehaneleri ise caddeden sola kıvrılan ve Şengül Hamamı'na ulaşan Fatma Sultan Sokağı'ndaki Tomruk dairelerinde yer almaktadır.¹⁷⁷

Ahmet İhsan Tokgöz'ün sonraları Servet-i Fünûn adını alacak olan Âlem matbaası, Mahmut Bey matbaası, Mihran Efendi'nin Sabah gazetesi matbaası, şantajcılığı ve jurnalcılığı ile Bâbîâli'nin kötü şöhretlilerinden olan Mâ'lûmâtçı Baba

¹⁷⁶ Ahmet İhsan Tokgöz, "Matbaacılıkta Bir Hatıra", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/42786/001522576006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Çevrimiçi, 18.10.2018)

¹⁷⁷ Ali Birinci, "Osmanlı Tıbaat ve Matbuat Hayatında (1567-1908) Ermeniler", No: 60, Ankara, **Yeni Türkiye Dergisi**, 2014. s. 8.

Tahir'in Mâ'lûmât matbaası, Ahmet Midhat Efendi'nin Kırkanbar'ı II. Meşrutiyet'e kadar Bâbîâli Caddesi'nin en meşhur matbaaları olmuştur.

3.2.5.1. Mahmud Bey Matbaası

Açılmasıyla birlikte Bâbîâli'deki matbuat hayatının canlanmasını sağlayan en önemli matbaa Mahmud Bey matbaasıdır denilebilir. Midhat Paşa (1822-1884) Mekteb-i Sanayi'yi kurduğu sırada Bâbîâli parkının yanında gelirleriyle sanat okulunun mali yapısını desteklemek için yirmi kadar dükkân yaptırmıştır. Bu dükkânlardan sekiz tanesini birleştirilerek Matbaa-i Mahmut Bey tesis edilmiştir.¹⁷⁸ Ebusuud Caddesi'ndeki ve çevredeki diğer matbaalardan çok daha büyük ve geniş bir alanda faaliyette bulunan matbaada devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi ve mektep kitapları basılmaktadır. Matbaa bu haliyle Ebusuud Caddesi 72 numarada uzun yıllar hizmet vermiştir.

3.2.5.2. Kırkanbar Matbaası

Ebusuud Caddesi'nin bir diğer önemli matbaası Ahmet Midhat'ın Kırkanbar matbaasıdır. Ahmet Midhat Efendi basıncı ve yayıncı olarak ilk deneyimini taşrada Bulgaristan ve Bağdat'ta kazandıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve eserlerini yayımlamak için bir basımevi arayışına girmiştir. 1874'te Tercümân-ı Hakikat gazetesinin idarehanesinin yanında Vlora Han'a yakın bir yerde (Bâbîâli Caddesi No:28) Kırkambar matbaasını kurmuştur. O yıllarda Pera'daki Avrupalı birkaç kitabevinin dışında, düzenli bir ticaret olmadığından Ahmet Midhat ve ailesinin diğer üyeleri matbaada hem mürettip, makinist hem de müvezzi olarak kendileri çalışmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁹

Ebusuud Caddesi 28 numarada bulunan matbaada çıkarılan Tercüman-ı Hakikat gazetesi, Türk edebiyatında eski-yeni tartışmalarının yaşandığı sırada, yenilik taraftarı isimlerin eserlerine ve bu konudaki görüşlerine yer vererek yeni edebiyatı

¹⁷⁸ Johann Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri", Çev. Erol Üyepazarcı, **Müteferrika**, NO: 1, İstanbul, Müteferrika Sahaf, 1993, s. 11.

¹⁷⁹ **A.e.**, s. 8-12.

savunuculuğunu üstlenmiştir. Ahmet Midhat, toplumcu- faydacı bir anlayışla, batı tarzı eserlerin önce taklit yoluyla daha sonra mahalli ve milli bir yolla edebiyata kazandırılması taraftarıdır.¹⁸⁰ Bu yüzden gazetenin edebiyat sayfasını yöneten damadı Muallim Naci'yi eski yeni tartışmalarında, eskinin savunucularının ocağı haline getirdiği için gazeteden uzaklaştırmıştır.¹⁸¹

3.2.5.3. Servet-i Fünûn Matbaası

Ahmet Midhat ve gazetesi, sonraki dönemlerde kendi gazete ve matbaalarını açacak olan isimler için bir mektep gibidir. Bu mektebin öğrencilerin biri de Servet-i Fünûn matbaasının kurucusu Ahmet İhsan Tokgöz'dür. 1886'da Mülkiye Mektebinden mezun olduktan sonra, öğrencilik yıllarından beri aklında olan matbaa açmak ve gazete çıkarmak fikrini 1890'da gerçekleştirmiştir. Ebussuud Caddesi'nde, Mahmut Bey matbaasının yanındaki iki katlı iki dükkânı kiralayarak "Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekâsı" adıyla kurduğu matbaayı bir sene sonra aynı yerdeki beş dükkânı birleştirerek büyötmüştür.¹⁸² Ahmet İhsan resimli bir gazete çıkarmayı çok istemesine rağmen, o yıllarda basın üzerindeki baskılar nedeniyle imtiyaz almayı başaramamıştır. Bunun yerine Galata'da neşredilen *Servet* gazetesinin fenni ilavesi olarak Servet-i Fünûn adıyla bir mecmua çıkarma iznini alabilmiştir. Mecmuanın ilk sayısı 27 Mart 1891'de, Avrupa'da henüz yeni doğmuş olan çinkografi kullanılarak hazırlanmış ve edebi ve fenni nitelikte resimli mecmua olarak yayın hayatına başlamıştır.¹⁸³

¹⁸⁰ M. Orhan Okay, "Ahmet Midhat Efendi", *DİA*, C. II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, ss. 100-103.

¹⁸¹ Mehmet Tekin, "Tercümân-ı Hakikat", *DİA*, C. XXXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 497-498.

¹⁸² Tokgöz, *a.g.*, C. I, 1930, s. 51.

¹⁸³ Reşat Ekrem Koçu, "Ahmetihsan Matbaası", *Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1958, ss. 374.

Fotoğraf 59: Servet-i Fünûn Matbaası, Nuruosmaniye, 1912.

Kaynak: Servet-i Fünûn, No: 1108, 16 Ağustos 1328/ 29 Ağustos 1912.

Ahmet İhsan 1896'da, Ebusuud Caddesi'ndeki matbaanın yerinin ücra bir köşede olması, binanın basık, karanlık ve arkasındaki Bâbiâli binasının bahçesinden sızan sızıntılar nedeniyle sürekli rutubetli oluşundan matbaayı daha geniş bir caddeye çıkarmayı düşünmüştür. O sırada hazine-i hassanın inşa ettirdiği ve katlarını kiraya verdiği binanın birinci katını ayda dört altına kiralamıştır. 1896'da Bâbiâli Caddesi'nden Büyük Postane'ye giden cadde üzerine taşınan matbaanın adını Matba-i Ahmet İhsan olarak değiştirmiş ve Servet-i Fünûn İdaresi ile matbaa idaresini birbirinden ayırmıştır.¹⁸⁴ Bu bina 1930'larda Sanayi ve Maadin Bankası olarak kullanılmış ve 1950'lerdeki imar faaliyetleri sırasında tamamen yıkılmıştır.¹⁸⁵

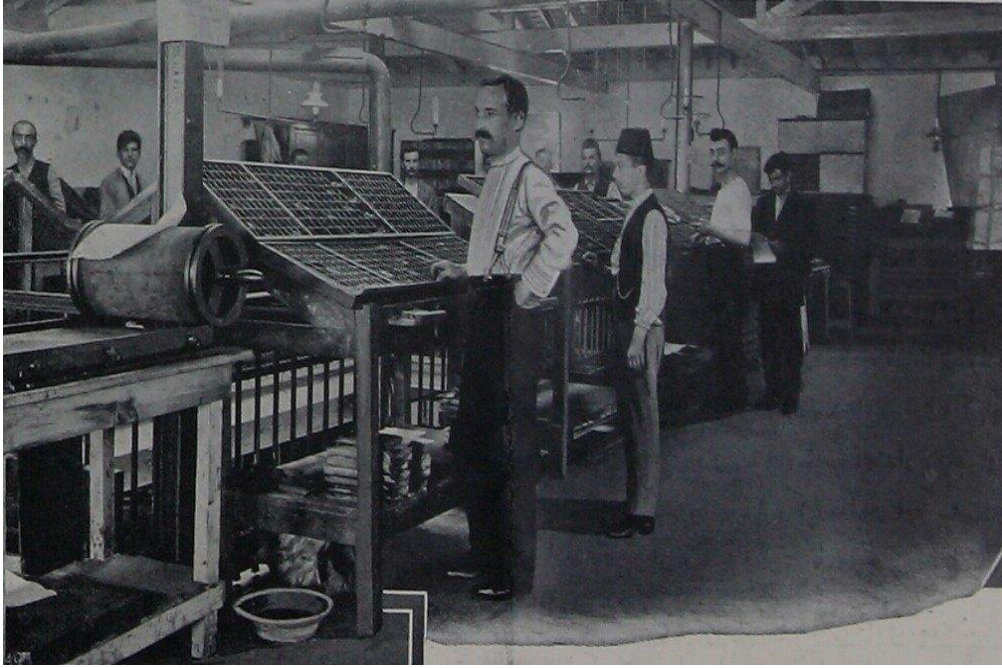
Ahmet İhsan, matbaasını II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir kez daha başka bir yere taşınmak zorunda kalmıştır. Servet-i Fünûn matbaası ve idarehanesi 1910'da Sultan Mahmud Türbesi'nin yanına, eski Mülkiye Mektebi binasının karşısında, Türbedar Sokağına inşa edilen binaya taşınmıştır. Ancak bu taşınmanın nedeni öncekiler gibi mekânsal şartların eksikliğinden ya da yetersizliğinden değildir. Tokgöz hatıralarında, özellikle bu arsayı seçmesinin tesadüf olmadığını bunun Mülkiye

¹⁸⁴ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 91-92.

¹⁸⁵ Koçu, **a.g.e.**, s. 375.

Mektebi'ne karşı yüreğinde saklı sevginin bir tecellisi olduğunu ve mektebin kendisinin ilk irfan mabedi olması hasebiyle kendisine gösterilen diğer arsaları değil de burayı seçtiğini belirtir.¹⁸⁶ Dergi son sayısının yayınlandığı 1944'e kadar basım faaliyetini bu binada sürdürmüştür.

Fotoğraf 60: Servet-i Fünûn Mürettiphanesi.

Kaynak: Servet-i Fünûn, No: 1108, 16 Ağustos 1328/29 Ağustos 1912.

Servet-i Fünûn mecmuası ve idarehanesi II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Edebiyat-ı Cedide mensuplarına, Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Fecr-i Ati topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Ahmet İhsan, Edebiyat-ı Cedide neslinin matbaada muharrirlere mahsus güzelce döşenmiş kütüphaneli bir odada yetiştiğini ve 1901'de Abdülhamid'in baskısı ile dağıldığını belirtir.¹⁸⁷ Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan 31 Mart Vakası'ndan sonraki günlerde, yine Servet-i Fünûn dergisi himayesinde toplanan ve toplanma yeri olarak da matbaanın üst katını kullanan bir diğer grupta Türk edebiyatında Fecr-i Ati nesli diye anılan gruptur.

Servet-i Fünûn matbaası ve idarehanesi yeni edebi akımların doğmasına olanak sağlamak, edebiyatçılara hem dergide bünyesinde hem idarehanesinde mekânsal bir

¹⁸⁶ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁸⁷ **A.e.**, C. I, s. 93.

alan oluşturmanın yanı sıra o yıllarda yaşanan siyasal ve sosyal olayların bizzat şahidi olan önemli bir hafıza mekânıdır. 1908 Meşrutiyet'in ilanında matbaa, mekânsal konumu dolayısıyla Bâbıâli'de meydana gelen hemen her olaya yakından tanıklık etmiştir; Bâbıâli'nin tam karşında yer alan matbaa binası Meşrutiyet'in ilanından sonraki günlerde yaşanan hürriyet şenliklerinin, siyasal kargaşanın ve basın patlamasının da yakın tanığıdır.

Fotoğraf 61: Servet-i Fünûn Kâğıt Deposu

Kaynak: Servet-i Fünûn, No: 1108, 16 Ağustos 1328/29 Ağustos 1912.

3.2.5.4. Mâ'lûmât Matbaası

Matbuat dünyasının kötü şöhretlilerinden olan ve “Baba Tahir” adıyla anılan gazeteci Mehmet Tahir'in sahibi olduğu Mâ'lûmât matbaası ve mecmuası, Cağaloğlu'nda Bâbıâli Yokuşu'ndaki bulunmaktaydı. Mehmet Tahir, buradaki üç konağı birleştirerek meydana getirdiği matbaada başta *Mâ'lûmât* (1895-1903) mecmuası olmak üzere, *Bahar* (1883), *Servet* (1898-1903), *İrtika* (1899-1904),

Musavver Fen ve Edeb (1899-1903) isimli gazete ve mecmuaları çıkarmaktaydı.¹⁸⁸ Mâ'lûmât mecmuası Abdülhamid'in basını sıkı kontrol altında tuttuğu bir dönemde rejime muhalifliği değil de taraftarlığı seçen, Sultan Abdülhamid tarafından, Servet-i Fünûn gibi yeni edebi oluşumlara bir denge unsuru olarak desteklendiği düşünülen bir mecmuadır.¹⁸⁹ Nitekim sahibi Mehmet Tahir'in sarayla ve Abdülhamid ile olan iyi ilişkileri bu görüşü destekler niteliktedir. Mâ'lûmât mecmuası, Türk edebiyatındaki eski-yeni tartışmasında doğrudan taraf olmuş ve yenilik taraftarı Servet-i Fünûn 'un karşısında eski edebiyatın savunuculuğu yapmıştır. Kafiye, dil ve sanat gibi edebi tartışmalarda Rezaizade Mahmud Ekrem ve taraftarları Servet-i Fünûn'da toplanırken, muhalif kanat da Mâ'lûmât idaresi altında toplanmıştır.¹⁹⁰

Mâ'lûmât mecmuası sahibi Mehmet Tahir Bey'in adı matbuat dünyasında gazeteci kimliğinden ziyade yalan haber, şantaj, rüşvet, jurnalcılık, izinsiz eser yayımlamak, sahte nişan hazırlamak ve satmak gibi çeşitli suçlar ile anılır. Nitekim Mehmet Tahir, 1903'te, yabancılara sahte nişan hazırlamak ve satmak suçundan on beş yıl hapse mahkûm olmuş, Meşrutiyet'in ilanından sonra 26 Temmuz 1908'te çıkarılan umumi afıa yeniden serbest kalmış, fakat daha sonra adının 31 Mart olayına (13 Nisan 1909) karışması üzerine Trablusgarp'a sürgüne gönderilmiştir. İstanbul'da biriktirdiği servet sayesinde 21 Kasım 1909'da Trablusgarp'tan Paris' e firar eden Mehmed Tahir, İstanbul'dan tanıdığı ve evinde misafir ettiği Rum bir kişinin mücevherlerini çalması üzerine üzüntüden felç geçirip 4 Şubat 1912'de Paris'te vefat etmiştir.¹⁹¹

3.2.5.5. Sabah Gazetesi Matbaası

Bu dönemde Bâbüâli Caddesi'nde Türk matbaacıların yanı sıra hatırı sayılır bir şöhrete sahip ermeni matbaacılar da vardır. Aslen Kayserili bir Ermeni olan Mihran

¹⁸⁸Hatice Aynur, "Mâ'lûmâtçı Mehmet Tahir", C. 27, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 545-546.

¹⁸⁹Halit Ziya, **Kırk Yıl**, s. 647-648.

¹⁹⁰ Abdullah Uçman, "Ma'lûmât", **DİA**, C. XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 543-545.

¹⁹¹ Ahmet İhsan Tokgöz, "Osmanlı Matbuatı: Malumatçı Baba Tahir", **Servet-i Fünûn**, 1912, No:1801, s.438-440.

Nakkaşyan'ın Sabah gazetesi ve matbaası Bâbîâli Caddesi'nin önemli matbaalarından biridir. Bu gazete çıkarıldığı dönemde İstanbul'un en geniş kadroya sahip gazetelerinden biridir. Gazete uzun yıllar Bâbîâli'de, 1930-1945 yılları arasında Tan matbaasının bulunduğu binada, çıkarılmıştır. Mihran, okuma yazması olan fakat bilgisiz biridir. Gazeteciliğe makine hamallığı ve müvezzilikle başlamış, uzun yıllar çıkardığı Sabah gazetesi ile Bâbîâli'de hatırı sayılır bir şöhrete sahip olmuştur. I. Dünya savaşının başlarında ailesi ile birlikte istemeyerek Avrupa'ya giden ve İsviçre'nin Nice şehrine yerleşen Mihran Efendi II. Dünya savaşının son günlerinde 94 yaşında Nice'de vefat etmiştir.¹⁹²

Sabah matbaasının yerinde önceleri iki katlı bir kahvehane bulunmaktadır. Mihran Efendi burayı satın alınca üzerine iki kat daha çıkmış fakat binanın temeli bu kadar ağırlığı taşımayacağından, sonradan eklenen bu iki katı tamamen ince tahtadan yaptırmıştır. Matbaanın alt katında berber dükkânı ile terzi dükkânı vardır ve dükkânlardan birinin arkasında kâğıt deposu diğerinin arakasında da matbaanın kapısına giden dar bir merdiven bulunur. İkinci katta ise mermer döşeli bir sofa; biri küçük, diğeri büyük iki oda ve sofadan camekânla ayrılmış bir bölüm bulunuyordu.¹⁹³ Oldukça karanlık olan bu kısım gece gündüz hava gazı lambalarıyla aydınlatılırdı. Mihran Efendi daima mermer taşlıkta, kapı dibinde otururdu. Çünkü bu bölüm matbaanın her tarafına nazır, muharrirlerin, mürettiplerin ve makina dairesinin bile rahatça görülebildiği bir yerdir. Çalışanlarını sürekli kontrol altında tutmaya özen gösteren Mihran Efendi işini titizlikle yapan, diğer gazetelerin atladığı haberleri Sabah'ta verebilmek için canla başla çalışan Bâbîâli'nin alaylı gazetecilerindendir.¹⁹⁴

Gazete ve matbaaların taşıdığı fonksiyon II. Meşrutiyet'in ilanından sonra aynı şekilde devam etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* gazetesi, Çatalçeşme Sokağı'nda bugün hala

¹⁹² Enis Tahsin Til, **Gazeteler ve Gazeteciler**, Haz. İbrahim Şahin, Ankara, Bilge Yayınları, 2004, s. 4.

¹⁹³ **A.e.** s. 4.

¹⁹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **Edebiyat Anıları**, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, İş bankası Yayınları, 1975, s. 101. Mihran Efendi'nin en büyük rakibi "İkdam"cı Ahmet Cevdet Bey'dir. Mihran Efendi Ermeni olmasına rağmen tek kelime Ermenice bilmemektedir. Ahmet Cevdet ise Hukuk mektebi mezunudur ve birkaç lisan biliyordur. Ahmet Cevdet Mihran için "Cahil adam", Mihran da Ahmet Cevdet için "Koca kafası beyin değil et dolu" derdi. Bu iki rakip hayatları boyunca yalnızca bir kez karşılaşmıştır. Bu da II. Abdülhamid idaresinin istibdadının en ağır olduğu dönemde İkdam ve Sabah muharrirlerinin maaşlarının artırılması isteyip grev yaptıkları zaman olmuştur. Til, **a.g.e.**, s. 7.

mevcudiyeti koruyan Doktor Abdullah Cevdet'in İctihat Evi, 1909'da Fecr-i Ati topluluğunun bir araya geldiği Hilal matbaası, önce Sırat-ı Müstakim daha sonra *Sebilürreşad* adıyla yayımlanan mecmuanın idarehanesi II. Meşrutiyet döneminin önemli ilim ve kültür muhitlerindendir.¹⁹⁵

3.2.5.6. Hilal Matbaası

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın alanında yaşanan özgürlük ortamının da etkisiyle, edebiyatta Edebiyat-ı Cedide 'den kalan boşluğu doldurmak gerektiğini düşünen bir grup genç şair ve yazar yeni bir edebi okula ihtiyaç olduğu ve edebiyatta yeni bir devrin başlaması gerektiğine kanaat getirmişti. 1909 yılında, Faik Ali (Ozansoy) önderliğinde bir grup genç edebiyatçı bir cemiyet kurmak için, Bâbüâli mescidinin karşısındaki Hilal matbaasında toplanmışlardır. Aralarında Yakup Kadri, Şahabettin Süleyman, Refik Halit, Hamdullah Suphi, Ahmet Haşim, Tahsin Nahit, Emin Bülent, Müfit Ratip, Fazıl Ahmet(Aykaç) gibi isimlerin bulunduğu bu grup, saatler süren görüşmede bu yeni edebi akımın içeriğini, sloganını ve adını belirlemiştir. Grubun adı için ilk ortaya atılan isim Sinâ-i Emel'dir.¹⁹⁶ Ancak bu isim toplantıdakiler tarafından pek tutulmamıştır. Sunulan teklifler neticesinde aynı zamanda cemiyetin geçici başkanlığını da yürüten Faik Ali Bey'in teklif ettiği Fecr-i Ati ismi kabul edilmiştir.¹⁹⁷

31 Mart'ın henüz daha yankıları sürerken, Fecr-i Ati'ye sonradan katılan gazeteci Ahmet Samim'in ve mensur şiirci Ali Süha'nın, irtica hareketlerini lanetlemek için Hilal gazetesinde yazdıkları yazılar yüzünden Hilal matbaası silahlı bir baskına uğramıştır. Yakup Kadri, kendisi ile beraber pek çok yazarın matbaada olduğu sırada yapılan baskından Fecr-i Ati'nin kurulduğu odanın arka pencerelerinden atlayıp kaçarak kurtulduklarını belirtir. Baskın olayının ardından matbaadaki odalarını terk eden Fecr-i Ati üyeleri bir süre Nuruosmaniye civarındaki bir evde, ardından

¹⁹⁵ Uçman, **a.g.e.**, 2004, s.

¹⁹⁶ Refik Halid Karay, **Bir Ömür Boyunca**, İkinci Baskı, İstanbul, İletişim, 1996, s. 182-183.

¹⁹⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, s. 40.

Beyoğlu'nda tuttukları bir odada ve nihayet Ahmet İhsan Tokgöz'ün Servet-i Fünûn matbaasında grup için tahsis ettiği bir odada toplantılarına devam etmişlerdir.¹⁹⁸

3.2.5.7. İctihad Evi

Abdülhamid rejiminin önemli muhaliflerinden, Jön Türk hareketinin liderlerinden Doktor Abdullah Cevdet'in İctihad mecmuası Türkçülük ve İslamcılık düşüncesi taraftarları karşısında batılılaşmayı savunan Meşrutiyet döneminin bir diğer önemli mecmualarından biridir. Mecmuanın ilk sayısı Cenevre'de son sayısı ise İstanbul'da çıkmıştır.¹⁹⁹ İctihad mecmuası kapatmalar dışında farklı yerlerde, farklı siyasal rejimlerde 1904'ten 1932'ye kadar 28 yıl yayımlamıştır. İctihad'ın 1 Eylül 1904 tarihli 3. sayısında "Matbaa-i İctihad İslam dünyasının Avrupa'da kurulan ilk matbaası oluyor" yazılıken son sayısının kapağında ise "Abdullah Cevdet ve İctihad'a Fatiha" yazılıdır.²⁰⁰

Abdullah Cevdet sürgünde geçen yılların ardından II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1911'de İstanbul'a dönmüş, Cağaloğlu'nda Çatalçeşme Sokakta, eski Zaptiye Nezareti karşısındaki üç katlı köşe başı bir apartman olan İctihad Evi'nde Cuma ve Pazar günleri dışında her gün hem göz hastalarını kabul etmiş hem de gazetecilik ve yayıncılık faaliyetlerini buradan sürdürmüştür.²⁰¹ Cağaloğlu'nda bugün hala mevcudiyetini koruyan İctihad Evi Abdullah Cevdet'in ölümüne kadar da hususi ikametgâhı olmuştur. Abdullah Cevdet burada yaşamaya başladığında köşkün birinci ve ikinci katlarını iki bölüme ayırmıştır. Sağ ve sol bölümlerde Orhan Bey matbaasının makine ve dizgi daireleri bulunmakta ve İctihad bu odalarda dizilip basılmaktadır. Kendisi için de üçüncü kattaki iki daireyi birleştirerek burayı ölümüne kadar ev olarak kullanmıştır.²⁰²

İctihad Evi, uzun yıllar devrin yazarlarının özellikle de Garpcıların toplanıp, tartıştıkları bir fikir ve edebiyat meclisi haline gelmiştir. Buradaki toplantılara Meşrutiyet sonrasında başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Rıza Tevfik,

¹⁹⁸ A.e., s. 42-43.

¹⁹⁹ Nazım H. Polat, "İctihad", *DİA*, C.XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, ss. 446-448.

²⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979, s. 164.

²⁰¹ A.e., s. 164.

²⁰² Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim Yokuş*, İstanbul, Akbaba Yayınları, 1966, s. 18.

Süleyman Nazif, Faik Âli, Cenab Şahabeddin, Abdülhak Hâmid, Peyami Safa, İsmail Hâmi, Yusuf Ziya, Halid Fahri, Necip Fazıl (Kısakürek) gibi şahsiyetlerin devam ettiği bilinmektedir.²⁰³ İctihad Evi'nde Abdullah Cevdet'in ev sahipliğinde, Çarşamba günleri çay ve simit eşliğinde yapılan bu toplantılardan birine davet edilen ve toplantıya ilk kez katılan Yusuf Ziya Ortaç, Abdülhak Hamit, Rıza Tevfik, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri gibi isimlerin orada bulunduğunu belirtir.²⁰⁴

Fotoğraf 62: İctihad Evi

Kaynak: Melek Yalvaç Arşivi, 2018.

²⁰³ Polat, **a.g.e.**, ss. 448.

²⁰⁴ Ortaç, **a.g.e.**, s. 18.

3.2.5.8. Diğerleri

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı devletinin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sorunlarına çözüm arayışına giren Osmanlı aydınları, Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik ortamının ve sonraki günlerde yaşanan siyasi bunalımların da etkisi ile sorunların çözümü için farklı görüşler ortaya atmışlardır. Her grup kendi görüşlerini dile getirebildiği bir dergi veya gazete çevresinde toplanmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra yayın hayatına başlayan pek çok gazete ve dergi bir siyasal düşüncenin ya da bir kuruluşun, cemiyetin resmi yayın organı haline gelmiştir. Örneğin Garpcılar Abdullah Cevdet'in *İctihad* gazetesinde toplanırken İslamcılar da önceleri *Sebillürreşad* daha sonra *Sırat-ı Müstakim* adını alacak olan mecmua ve idarehanesi etrafında toplanmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları ve taraftarlarının adresi ise Hüseyin Cahit Yalçın'ın Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, ilk sayısını 1 Ağustos 1908'de çıkardığı *Tanin* gazetesidir. Tanin, başlangıçta bağımsız bir gazete olmak için yola çıkmış olsa da zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı haline gelmiştir.²⁰⁵ Türkiye 'de ilk kez sosyalist düşüncenin savunuculuğunu üstlenen *İştirak* dergisi ise sosyalizm taraftarların toplandığı yerdir.

Gazeteler üstlendikleri bu misyonu Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ettirmişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından çok kısa bir süre önce yayın hayatına başlayan Hakkı Tarık ve Mehmet Asım Us kardeşlerin *Vakit* (1917) gazetesi, milli mücadele yıllarında İstanbul'un nabızı sayılan, Cumhuriyet ideolojisinin ve Atatürk inkılaplarının en büyük savunucusudur.²⁰⁶ Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon'un *Akbaba* (1922) dergisi, Yahya Kemal'in başyazarlığında çıkmaya başlayan ve bugün hala yayın hayatına devam eden *Dergâh* (1923), yeni kurulan Cumhuriyet rejimini savunmak ve kamuoyu oluşturmak amacıyla Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi ortaklığıyla kurulan ve uzun yıllar Cağaloğlu'nda, Pembe Konak'ta basılan *Cumhuriyet* (1924) gazetesi, sol ve muhalif kimliği ile rejime ve iktidara karşı sert bir muhalefet yürüten Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel'in *Tan* (1926) gazetesi, Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* dergisi, Babîlî

²⁰⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 18-19.

²⁰⁶ Zeynep Uysal, *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*, İstanbul, İstanbul Basın Kurumu, 1991, s. 105-111.

Caddesi'ndeki Cumhuriyet döneminin belirli bir geleneğin temsil edildiği ve yaşatıldığı önemli gazete ve dergileridir.

Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ünlü matbaa ve gazete idarehaneleri kuşkusuz yukarıda sıraladıklarımız ile sınırlı değildir. Özellikle Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan özgürlük ortamından sonra Bâbıâli Caddesi'nde birbiri ardına çıkan gazeteler ve açılan matbaalar düşünüldüğünde bu sayı daha da arttırılabilir. Çalışmanın bu bölümde daha çok her üç dönemde de Türk basınında, siyasal ve kültürel hayatta önemli bir rol oynamış, Türk edebiyatında ve düşüncesinde bir gelenek oluşmasına aracı olmuş mekânları incelemeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Cağaloğlu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasal ve kültürel anılarını sokaklarında, caddelerinde, binalarında barındıran bir nevi bir açık hava müzesidir. Semtin yükselişi 17. yüzyılın ortalarında, sadrazam sarayının Paşa Kapısı denilen mevkide mukim olması ile başlamış, semt, Tanzimat döneminde adeta altın çağını yaşamıştır. Tanzimat bürokratlarının çabaları ile bürokratik yönetim modelinde yapılan değişimler kent mekânına yansımış, Bâbîâli kompleksi ve etrafında kümelenen kamu binaları ile Cağaloğlu İstanbul'un gözde semtlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gücünün ve otoritesinin kent mekândaki temsili olan Bâbîâli binası ve diğer pek çok kamu kurumunun buradaki varlığı semte her daim özel bir ihtimam gösterilmesini gerektirmiştir. Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde devletin fiili yönetim merkezi olan Bâbîâli sayesinde semt, siyasal kimliğini Cumhuriyet'in ilanına kadar muhafaza etmeyi başarmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in siyaseti Yıldız Sarayı'ndan yönetmeğe başladığı dönemde Babîâli'nin siyasi nüfuzu kaybetmesi nedeniyle semtin eski önemini yitirdiği ve artık İstanbul'un yükselen semtlerinin Yıldız Sarayı'nın bulunduğu Beşiktaş ve çevresi olduğu söylenir. Şüphesiz ki bunda bir doğruluk payı vardır. Bu dönemde paşa ve ulema konaklarının Nişantaşı'na doğru kayması, semtin siyaseten gözden düşüşünü simgelemesi bakımından son derece önemlidir. Ancak aynı dönem semtin kültürel kimliğinin, dönemin siyasi atmosferinin de etkisiyle yükselişe geçtiği dönemdir. Bu dönemde, yaşanan bu yönetsel iktidar değişikliği semtin yeni bir kimlik kazanmasına olanak sağlamıştır. Aslında 19. yüzyılın ortalarından itibaren oluşmaya başlayan bu kültürel kimlik, Abdülhamid döneminde ve II. Meşrutiyet yıllarında iyice belirginlik kazanmıştır.

Semtin kültürel kimliğinin oluşumundaki en önemli etken "gazete"nin Osmanlı dünyasına girmesidir. 1831'de Osmanlının ilk Türkçe resmi gazetesi Takvim-i Vekayi yayın hayatına başladıktan kısa bir süre birbiri ardına çıkan pek çok gazete Bâbîâli Caddesi'nin doldurmaya başlamıştır. Gazete idarehaneleri ve matbaaların büyük çoğunluğunun burada toplanması, bu müesseselerde çalışan ya da bir şekilde

matbuatla iç içe olan okuryazar takımının, kitapçı dükkânlarının, aydın kıraathanelerinin Beyazıt'tan Cağaloğlu'na doğru kaymasına neden olmuştur.

II. Abdülhamid'in tahta kaldığı süre boyunca (1876-1908) basını sıkı kontrol altında tutması, gazetelere uygulanan yoğun sansür, gazetelerin politik içerikten çok edebi ve fenni konulara yönelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde çoğunlukla batılı yazarların roman, öykü ve tiyatro eserlerinden yapılan çeviriler, tefrika halinde yayımlanan romanlar, dil ve edebiyat tartışmaları, batıdaki fenni ve teknik gelişmelere dair haberler, gündelik hayata yönelik yazılar, İstanbul ve imparatorluğun çeşitli vilayetlerine dair havadisler gazetelerin sütunlarını doldurmaktadır. Basının politik düşünceden ve tartışmalardan iktidar baskı nedeniyle uzaklaşıp edebi ve sanatsal tartışmalara yönelmesi, yeni edebiyat akımlarının doğmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle gazete-matbaa-kıraathane mekânında bir araya gelen Osmanlı aydınları edebiyat ve sanata dair düşüncelerini ve kimi zamanda politik görüşlerini kamusal bir ortamda serbestçe dile getirebilmişlerdir.

Osmanlı modernleşmesinin hem fikir babası hem de uygulayıcısı olan Osmanlı elitlerinin vakitlerin büyük bir çoğunluğu geçirdikleri devlet daireleri, matbaa ve gazete idarehaneleri ile en önemli serbest iletişim mekânları olan kıraathane ve kitapçı dükkânları 19.yüzyıl Osmanlı İstanbul'unun yeni ilim ve kültür muhitleridir. Bu açıdan bakıldığında Cağaloğlu, modernleşme sancılarının yaşandığı bir dönemde kültürün, sanatın, edebiyatın, siyasetin ve eleştirinin üretildiği yerdir. Semt aynı zamanda bu üretimin baş aktörleri olan 19. yüzyıl Osmanlı elitlerinin ve entelektüellerinin modernleşme dönemindeki varoluş mücadelesinin de en önemli tanığıdır. Aslında bu açıdan değerlendirildiğinde, 19. yüzyılda, Cağaloğlu'ndaki mekânlara ve olaylara bakmak bir bakıma Osmanlı entelektüellerinin yaşamlarına ve düşünce dünyalarına bakmaktır.

Cağaloğlu'ndaki mekânlar kültürel misyonlarını Cumhuriyet döneminde de devam ettirmişlerdir. Bunun en büyük kanıtı Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkarılmaya başlayan, Cumhuriyet rejiminin ve ideolojisinin taraftarı ya da karşıtı olan gazete ve dergilerin yine Bâbüâli'de toplanmasıdır. Bu kez de 1980'lere kadar Cumhuriyet dönemi entelektüelleri Bâbüâli Yokuşu'nun taşlarını aşındırmışlardır. Bu

nedenle incelenen dönemde Cağaloğlu'nun, sosyo-kültürel kimliğinde keskin bir değişim ya da dönüşümden ziyade, bir süreklilik içerisinde farklı kimlikleri yaşatmaya devam ettiğini görülmektedir.

Bugün Cağaloğlu'nda, İstanbul Valiliği, İstanbul İl Kültür Turizm Müdürlüğü, defterdarlık gibi kurumların yanı sıra Dergâh, Say, Sel, Huzur, Yeditepe, Çizgi, Alfa, Pınar, Damla gibi yayınevlerinin varlığı toplumsal ve kültürel bellekte yer alan siyasal ve kültürel kimliğin az da olsa hala devam ettiğinin bir göstergesidir. Semtın sokaklarını dolaşmaya başladığınızda bazen bir caddenin isminde, bazen de bir binanın ya da çeşmenin kitabesinde geçmişin izlerine rastlandığı gibi çok yakın bir zaman diliminde yaşanan değişim ve dönüşümde aynı anda aynı mekân üzerinde izlenebilmektedir. Bugün semt, İstanbul'un tarihi ve turistik mekânlarına olan yakınlığı nedeniyle butik otellerin, ticaret merkezlerinin, toptan satış mağazalarının, halı ve kuyumcu dükkânlarının ve bankaların arasında kalmıştır. Birkaç yayınevi, kırtasiye ve matbaa dışında semtin kültürel kimliğinin ana öğeleri olan basın, yayın ya da kitapçılığa dair bir ize rastlamak pek mümkün değildir. Yüzyıllardır semtte yer alan ve tarihi öneme sahip bazı binalar, yüksek ücretlerle satın alınıp ya yıkmaya terk edilmiştir ya da restore edilip butik otel veya dükkân gibi ticari amaçlara hizmet eder şekilde kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

T.C. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri Belgeleri

Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No: 79, Gömlek No: 5907.

Dâhiliye Mektubi Kalemi, Dosya No: 1743, Gömlek Sıra No: 88

Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü, Dosya No: 105, Gömlek No: 6.

İrade-i Dâhiliye, Dosya No: 902, Gömlek No: 71685.

Maarif Mektubi Kalemi, Dosya No: 86, Gömlek No: 20

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Dosya No: 501, Gömlek No: 56.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Dosya No: 632, Gömlek Sıra No: 35

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Dosya No: 632, Gömlek Sıra No: 38

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Dosya No: 632, Gömlek Sıra No: 53

Yıldız Şehremaneti Maruzatı, Dosya No: 14, Gömlek Sıra No: 53.

ANSİKLOPEDİLER

..... : Acımusluk Sokağı Sarnıcı, "**DBİA**", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 64-65.

..... : "Mektebi Mülkiye" , **DBİA**, C.V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 374.

..... : "İhsan Kiraathanesi", **İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, 1985, ss. 1944.

- Ahunbay, Zeynep : “Mehmet Ağa Medresesi”, **DBİA**, C.V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 356-357.
- Ahunbay, Zeynep : “Damat İbrahim Paşa Darülhadisî”, **DBİA**, C.II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, ss. 546-547.
- Ahunbay, Zeynep : “Rüstem Paşa Medresesi”, **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 374-376.
- Akgün, Ömer Faruk : “Samipaşazade Sezai”, **DİA**, C.XXXVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, ss. 77-78.
- Akyıldız, Ali : “Mahmud Nedim Paşa”, **DİA**, C. XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 374-376.
- Aynur, Hatice : “Mâ’lûmâtçı Mehmet Tahir”, C.XXVII, **DİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 545-546.
- Can, Cengiz : “İran Elçilik Binası”, **DBİA**, C.IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih vakfı Ortak Yayını, 1994, s.189-190.
- Doğan, İsmail : “Münif Mehmed Paşa”, **DİA**, C.XXXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 9-12.
- Erdoğan, Kutlay : “Kız Meslek Liseleri”, **DBİA**, C.V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 12-13.

- Ertuğrul, Özkan : “Acı Hamam”, **DBİA**, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 62.
- Eyice, Semavi : “Cağaloğlu Hamamı”, **DİA**, C.VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 12-13.
- Eyice, Semavi : “Bâbiâli”, **DİA**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 378-386.
- Eyice, Semavi : “Beşir Ağa Külliyesi”, **DİA**, C.VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, ss. 1-3.
- Eyice, Semavi : “Fatma Sultan Camü”, **DBİA**, C.III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 273-274.
- Eyice, Semavi : “Hadım Hasan Paşa Külliyesi”, **DİA**, C. XV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, ss. 5-7.
- Göktürk, Hakkı : “Fatma Sultan Medresesi”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C.X, İstanbul, Koçu Yayınları, 1971, ss. 5582.
- Göktürk, Hakkı : “Cağaloğlu Kız Enstitüsü”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, Hüsnütabiat ve Ercan Matbaası, 1963, ss. 3343.
- İpşirli, Mehmet : “Bâbiâli”, **DİA**, C. IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 386-389.

- Karakaya, Enis : “Nuruosmaniye Sarnıcı”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 104-105.
- Karakaya, Enis : “Nallı Mescid”, **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss.42.
- Karakaya, Enis : “Şengül Hamamı”, **DBİA**, C.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 160.
- Karakaya, Enis : “Nallı Mescid”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 42-43.
- Kınaylı, Hüsnü : “Cağaloğlu İttifakı”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, Hüsnütabiat ve Ercan Matbaası, 1963, ss. 3341-3342.
- Kınaylı, Hüsnü : “Cağaloğlu”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1963, ss. 3336.
- Koçu, Reşat Ekrem : “Acımusluk Mescidi”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1958, ss. 195.
- Koçu, Reşat Ekrem : “Ahmetihsan Matbaası”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. I,

İstanbul, Nurgök Matbaası, 1958, ss. 373-377.

Koçu, Reşat Ekrem : “Bâbîâli Yangınları”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1960, ss. 1762-1765.

Koçu, Reşat Ekrem : “Acımusluk Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1958, ss. 194-195.

Koçu, Reşat Ekrem : “Bâbîâli”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1960, ss. 1746-1750.

Koçu, Reşat Ekrem : “Ankara Caddesi”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1959, ss. 862-874.

Koçu, Reşat Ekrem : “Balamudoğlu (Misak)”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası, 1960, ss. 1960-1961.

Koz, M. Sabri : “Meserret Kıraathanesi”, **DBİA**, C.V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 405-406.

- Koz, M. Sabri : “İkbal Kıraathanesi”, **DBİA**, C.IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 144-145.
- Koz, M. Sabri : “İhsan Kıraathanesi”, **DBİA**, C. IV, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 142.
- Köloğlu, Doğan : “Babıâli Caddesi”, **DBİA**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 524-525.
- Küçük, Cevdet, Ertüzün, Tevfik : , “Düÿûn-ı Umûmiyye”, **DİA**, C.X, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 58-62.
- Necdet Sakaoglu, Necdet : “31 Mart Olayı”, **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortaklığı Yayını, 1994, ss. 184.
- Okay, M. Orhan : “Ahmed Midhat Efendi”, **DİA**, C.II, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, ss. 100-103.
- Okçuoğlu, Tarkan : “Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi”, **DBİA**, C. VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 536.
- Polat, Nazım H : “İctihad”, **DİA**, C.XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, ss. 446-448.

- Sakaoğlu, Necdet : “Cağalazadeler”, **DBİA**, C.II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 370.
- Sakaoğlu, Necdet : “Valide Mektebi”, **DBİA**, C.VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 363-364.
- Şakiroğlu, Mahmut H. : “Cıgalazâde Sinan Paşa”, **DİA**, C. VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 525-526.
- Şentürk, M. Hüdayi : “Dârülmaârif”, **DİA**, C.VIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 548-549.
- Şentürk, M. Hüdayi : “Bezmîaleml Vâlide Sultan”, **DİA**, C.VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, ss. 108-113.
- Taşkın, Figen : “Cağaloğlu”, **DBİA**, C. II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 370-371.
- Tekin, Mehmet : “Tercümân-ı Hakikat”, **DİA**, C. XXXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 497-498.
- Toprak, Zafer., Tanyeli, Uğur : “Babıâli”, **DBİA**, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, s. 519-523.

- Toprak, Zafer : “Babîâli Baskını”, **DBİA**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih ve Ortak Yayını, 1993, ss. 523.
- Uçman, Abdullah : “Ma’lûmât”, **DİA**, C. XXVII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 543-545.
- Uçman, Abdullah : “Recaizade Mahmud Ekrem”, **DİA**, C.XXXIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, ss. 503-504.
- Uçman, Abdullah : “Encümen-i Dâniş”, **DİA**, C. XI İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, ss. 176-178.
- Yergün, Uzun : “Nafia Nezareti Binası”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 25-26.

MAKALELER

- : “Meşihat Yasak Ediyor”, **Kitap ve Kitapçılık Dergisi**, No: 2, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1936, ss. 7-9.
- : “Şahametlü Şah Muzaferüddin”, **İkdam**, 7 Cemaziyelahir 1318/ 2 Ekim 1900, No 2249, ss. 1.
- : “Şahametlü Şah Muzaferüddin”, **İkdam**, 6 Cemaziyelahir 1318/1 Ekim 1900, No: 2248, ss. 3.

- : “Babıali’de Yangın”, **Malumat**, 1
: Rebiyülahir 1320, Pazartesi, No: 1851.
- : “Babıali’de Yangın”, **Tanin**, 27 Receb
1331, Çarşamba, No:1648.
- : “Hem İkrâm Hem Dava !”, **Kitap ve
Kitapçılık Dergisi**, No:3, İstanbul, Vakıf
Basımevi, 1936, ss. 18-21.
- Abdurrahman Şeref : “Eski Babıali Kitapçıları”, **Kitap ve
Kitapçılık Dergisi**, No:22, İstanbul, Vakıf
Basımevi, 1936, ss. 3-4.
- Ahmet Rasim : “Matbuat Tarihinden Bir Nokta Daha”,
Vakıf Gazetesi, No: 1352, 15 Eylül 1921, ss.
3.
- Alkan, Mehmet Ö. : “Modernleşme ve Eğitim”, **II.
Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde
İstanbul**, Ed. Coskun Yılmaz, İstanbul,
İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti,
2010, ss. 299-319.
- Artuç, Nevzat : “II. Meşrutiyet’in İlanı”, **Doğubatı**, C.I. No:
45, Ankara, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008,
ss. 65-82.
- Birinci, Ali : “Osmanlı Tarihinde Matbuat ve Neşriyat
Yasakları Tarihine Medhal”, **Türkiye
Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. IV,
No:7, İstanbul, Bilim Ve Sanat Vakfı
Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2006, ss.
291-349.

- Birinci, Ali : “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, **Türkler**, C.XIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 193-211.
- Birinci, Ali : “Osmanlı Tıbaat ve Matbuat Hayatında (1567-1908) Ermeniler”, No: 60, Ankara, **Yeni Türkiye Dergisi**, 2014. s. 8-22.
- Birinci, Ali: “Kitapçılık Tarihimizde Bir İsim: Kaspar Efendi”, **Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri**, Ed. İdris BAL- Mustafa Çufalı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003, ss. 165-171.
- Ceylan, Ayhan : “Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma”, **Türkler**, C.XIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 586-598.
- Çetin, Atilla : “Sadaret Müsteşarı İki Vezir: Mehmet Tevfik Paşa (Bülbül), Mehmet Ali Paşa”, **Türk Dünyası Dergisi**, No:48, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, ss. 7-9.
- Doğan, Muzaffer : “Tanzimat Dönemine Kadar İstanbul Ve Bâbîâlî,” **Tarih İçinde İstanbul: Bildiriler**, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2011, ss. 201-210
- Ebuzziya Tevfik : “Münif Paşa”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, No:253, 1910, ss. 2.

Ebuzziya Tevfik : “Münif Paşa”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, No:251, 1910, ss. 4-5.

Efdaluddin Bey : “ Alemdar Mustafa Paşa”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, Ahmet İhsan Matbaası, No:20, İstanbul, 1913, ss. 1305-1307.

Georgeon, François : “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul Halk Kahvehaneleri”, **Doğuda Kahve ve Kahvehaneler**, Ed. Helene Desmet Gregoire- François Georgeon, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, ss. 43-85.

Gerçek, Selim Nüzhet : “Müteferrika Matbaası hakkında Üç yeni Vesika”, **Akşam Gazetesi**, No: 8089, 30 Nisan 1941.

Gökçek, Fazıl : “Tatar Edibi Fatih Kerimî ve “İstanbul Mektupları” Adlı Eseri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, No.5, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Bahar 1998, ss. 77-86.

İgüs, Esmâ-İsmailoğlu, Hayriye : “Osmanlı Kenti İstanbul’u Yıkma ve Yeniden Yapma Paradoksu: Menderes Yıkımları” **Osmanlı İstanbul’u IV**, İstanbul, ss. 115-158.

- Kömeçoğlu, Uğur : “Homo Ludend Ve Homo Sapiens Arasında Kamusalılık ve Toplumsalılık: Osmanlı Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar**, Haz. Ahmet Yaşar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009, ss. 45-81.
- Kuzucu, Kemalettin : “1897 Bâbîâli Olayı”, **19-20. Yüzyıllarda Türk – Ermeni İlişkileri Sempozyumu: Kaynaşma- Kırğınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar**, C. I, İstanbul, Türk Ocakları İstanbul Şubesi, 2015, ss. 588-616.
- Kuzucu, Kemalettin : “Kahvehaneden Kırâathaneye Geçiş ve İlk Kırâathaneler”, **Türk Kahvesi Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 2011, ss.161-208.
- Mülayim, Selçuk : “XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’u”, **İstanbul Şehir ve Medeniyet**, Haz. Şevket Kamil Akar, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, ss. 81-95.
- Niyazi Çiçek- Nurhan Kabakulak : “Harf Devriminin İstanbul Kitapçılarına Ekonomik Etkileri”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XXVII/1, 2017, ss. 124-125.
- Nuhoğlu, Hidayet : “Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülâhazalar”, **Osmanlı: Düşünce**, Ed. Güler Eren, C. VII, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, ss. 221-229.

- Özaloğlu, Serpil : “Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek İle ilişkisi Üzerine”, **Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Der. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 13-19.
- Özkurt, Mehmet Çağlayan : “Duyun-u Umumiye’den İstanbul Erkek Lisesi’ne”, **İstanbul’un Kitabı Fatih III: Eminönü 2**, İstanbul, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013, ss.149-151.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet : Yerel Yönetim Metinleri II: Zokaklara Dair Nizâm-nâme", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. V, No: 1, 1996, ss. 59-70.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet : “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Türkler**, C.XII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 561-576.
- Seymen, İ. Lütfi : “Erbâb-ı Mütalaaya Hizmet, I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozluyan Efendi’nin Mektupları”, **Müteferrika Dergisi**, No: 1, İstanbul, Sahaf Müteferrika, Güz- 993, ss. 67-68.
- Strauss, Johann : “İstanbul’da Kitap Yayını ve Basımevleri”, Çev. Erol Üyepazarcı, **Müteferrika Dergisi**, No: 1, İstanbul, Sahaf Müteferrika, 1993, ss. 5-17.

- Tanyeli, Uğur : “İstanbul’u Yazmak”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.VIII, No: 16, İstanbul, 2010, ss. 259-275.
- Tokgöz, Ahmet İhsan : “Osmanlı Matbuatı: Malumatçı Baba Tahir”, **Servet-i Fünun**, 1912, No: 1801, ss. 438-440.
- Toprak, Zafer : “Düyun-ı Umûmîye-i Osmaniye”, **Düyun-ı Umûmîye’den İstanbul (Erkek) Lisesi’ne**, Ed. Sabri Koz, İstanbul, İstanbul erkek Liseliler Vakfı Yayını, 2006, s.19-22.
- Uçman, Abdullah : “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İstanbul’da İlim ve Kültür Hayatı”, **İstanbul Şehir ve Medeniyet**, Haz. Şevket Kamil Akar, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, ss. 173-185.

YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

- : **Alman Mavileri, 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları**, C.II, İstanbul, Yay. Haz. İrfan Dağdelen, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2006.
- : **Charles Edouard Goad’un İstanbul Sigorta Haritaları**, Haz. İrfan Dağdelen, İstanbul, İBB Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2007.

- : **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henry Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, Ed. F. Canan Birsell, Pierre Pinon, İstanbul, Suna Ve İnan Kırac Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- : **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı**, Ed. Necdet Ertuğ, C.II, İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.
- : **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, Haz. Tarih Vakfı, İstanbul, Axa Oyak Holding A.Ş., t.y.,
- : **1933 Almanak**, İstanbul, Matbuat Cemiyeti, 1933.
- : **Remzi Bengi'ye Saygı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- Adil, Fikret : **Asmalı Mescid 74**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.
- Ahmet Rasim : **Matbuat Hatıralarından: Muharrir, Şair, Edib**, Haz. Kazım Yetiş, İstanbul, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1980.
- Ahmet Mithat Efendi : **Yeryüzünde Bir Melek**, Haz. Nuri Sağlam, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Akyıldız, Ali : **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yayınları, 1993.

- Arpad, Burhan : **Bir İstanbul Var İdi**, Yay. Haz. Ahmet Arpad, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2000.
- Avcı, Yasemin : **Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Meydanında Devlet Erkinin Temsili**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Ayvansarayı Hüseyin Efendi : **Hadikatü'l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Sivil Mimari Yapılar**, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret yayınları, 2001.
- Ayvazoğlu, Beşir : **Divanyolu: Bir Caddenin Hikayesi**, 2. ve 3.bs., İstanbul, Kapı Yayınları, 2018.
- Ayvazoğlu, Beşir : **Bozgunda Fetih Rüyası**, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2001.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı : **19. Asırda İstanbul Haritası**, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı : **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri: Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
- Balcı, Sezai : **Babîâli Tercüme Odası**, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2013.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet : **İstanbul Cehennemi Tarihte Büyük Yangınlar**, İstanbul, Kapı yayınları, 2008.

- Baylav, Naşid : **İlk Türk Kitapçılardan Hacı Kasım Efendi**, İstanbul, Tıp ve Eczacılık Neşriyatı, 1962.
- Berkes, Niyazi : **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 21. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Beyatlı, Yahya Kemal : **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, İstanbul, Baha Matbaası, 1973.
- Birsel, Salah : **Kahveler Kitabı**, İstanbul, Koza Yayınları, 1975.
- Budak, Ali : **Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa**, İstanbul, Kitabevi, 2004.
- Canatar, Mehmet : **İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri 1009 (1600) tarihli**, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.
- Carleson, Edvard : **İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler**, Yay. Haz. Mustafa Akbulut, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1949.
- Cevdet Paşa : **Tezakir-i Cevdet**, Yay. Cevdet Baysun, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960.
- Crawford, Francis Marion : **1890’larda İstanbul**, Çev. Şeniz Türkömer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.

- Çapanoğlu, M. Süleyman : **Basın Tarihimizde İlave**, İstanbul, Yeni Doğu Matbaası, 1960.
- Çelik, Zeynep : **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Çev. Selim Deringil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Çetintaş, M. Burak : **Dolmabahçe'den Nişantaşı'na Sultanların Ve Paşaların Semtinin Tarihi**, İstanbul, Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2005.
- Davutoğlu, Ahmet : **Şehirler Ve Medeniyetler**, 16. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2016.
- Demirel, Fatmagül : **Sultan Abdülhamid Han'ın Mirası İstanbul'da Kamu Binaları**, İstanbul, İstanbul ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Emin Nedret İşli : **Kitaphaneden Yayınevine Bâbîâli**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, t.y.
- Ergin, Osman Nuri : **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.II- III, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.
- Ergin, Osman Nuri : **Türkiye Maarif Tarihi**, C.II, İstanbul, Osman Bey Matbaası, 1939.
- Ertürk, Hüsamettin : **İki Devrin Perde Arkası**, Haz. Samih Nafiz Tansu, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964.
- Evliyâ Çelebi, : **Seyâhatnâme (I.II. cilt) İndeksli Tıpkıbasım**, Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

- Findley, Carter V. : **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Findley, Carter V. : **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı memurlarının Toplumsal Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Galanti, Avram : **Türkler ve Yahudiler**, 3. bs., İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1995.
- Gerçek, Selim Nüzhet : **Türk Gazeteciliği (1831-1931)**, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931.
- Gerçek, Selim Nüzhet : **Türk Matbuatı**, Der. Ali Birinci, Ankara, Gezgin Kitapevi, 2002.
- Habermas, Jürgen : **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, 5.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Halbwachs, Maurice : **Kolektif Hafıza**, Çev. Banu Barış, Ankara, Heretik Yayınları, 2017.
- Hastaş, Mehmet T. : **Ahmet Samim: II. Meşrutiyet'te Muhalif Bir Gazeteci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Hathaway, Jane : **Osmanlı Sarayının En ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa**, Çev. Hazal Yalın, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

- Heise, Ulla : **Kahve ve Kahvehane**, Ankara, Dost Kitapevi, 2001.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal : **Son Asır Türk Şairleri**, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- İskit, Server : **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.
- Kabacalı, Alpay : **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2000.
- Karaca, Emin : **Cumhuriyet Olayı**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri : **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969.
- Karay, Refik Halid : **Üç Nesil Üç Hayat**, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, t.y.
- Karay, Refik Halid : **Bir Ömür Boyunca**, 2.bs., İstanbul, İletişim, 1996.
- Karay, Refik Halid : **Hep İstanbul**, yay. Haz. Tuncay Birkan, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2014.
- Kemal, Ali : **Ömrüm**, Haz. Zeki Kuneralp, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1985.
- Kerimi, Fatih : **İstanbul Mektupları**, Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001.

- Kısakürek, Necip Fazıl : **Bâbîâli**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1975.
- Kocabaşoğlu, Uygur : **Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Kolcuoğlu, Mutlu Kerem : **Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine Bir Sahil Kasabası ve Bir Yaşam**, İstanbul, Cinius Yayınları, 2013.
- Koloğlu, Orhan : **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, BAS-HAŞ, 2005.
- Koloğlu, Orhan : **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan : **Bir Zamanlar Bab-ı Âli**, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1998.
- Koloğlu, Orhan : **Osmanlı'dan 21. Yüzyıl'a Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.
- Köktener, Aysun : **Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Kuban, Doğan : **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İstanbul, Yem Yayın, 1998.
- Küçükalioglu Özkılıç, Sema : **1894 depremi ve İstanbul**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Mardin, Şerif : **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

- Mehmet Süreyya : **Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri**, Haz. Nuri Akbayer, C. IV-V, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mevlânâzâde Rıfat : **31 Mart Bir İhtilâlin Hikâyesi**, İstanbul, Pınar yayınları, 1996.
- Mümtaz, Ahmet S. : **Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler**, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1948.
- Nora, Pierre : **Hafıza Mekânları**, Ankara, Dost Kitabevi, 2006.
- Ocak, Başak : **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığ ıraçan**, İstanbul, Müteferrika Yayınları, 2003.
- Ortaç, Yusuf Ziya : **Bizim Yokuş**, İstanbul, Akbaba Yayınları, 1966.
- Ortaylı, İlber : **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 4. bs., Ankara, Cedit Neşriyat, 2012.
- Ortaylı, İlber : **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Ortaylı, İlber : **İstanbul'dan Sayfalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Ortaylı, İlber, Engin Vahdettin, Afyoncu, Erhan : **Payitaht-ı Zemin Eminönü Bir Dünya Başkenti I-II**, İstanbul, Eminönü Belediyesi, 2008.

- Otyam, Fikret : **Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları**, İstanbul, E Yayınları, 1975.
- Ölçer, Erol : **Hanelerden Numaralı Evlere Osman Nuri Ergin'den 1927 İstanbul'u Bina ve Arazi Cetvelleri**, Ed. Ali Adem Yörük, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Ölçer, Erol : **Şehir Sokak Hafıza Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin İle İstanbul Sokak Adları**, Ed. Ali Adem Yörük, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Raşid Mehmed Efendi : **Çelebizade İsmail Asım Efendi, Tarih-i Raşid ve Zeyli**, C.II, İstanbul, Klasik Yayınları, 2013.
- Renda, Günsel : **Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Sabev, Orlin : **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbua Serüveni (1726-1746)**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Sasani, Han Melik : **Payitahtın Son yıllarında Bir Sefir**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Sema, Sadri : **Eski İstanbul'dan Hatıralar**, 2.bs., İstanbul, İletişim, 1991.

- Sema, Sadri : **Eski İstanbul Hatıraları**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, , İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002.
- Sökmen, Cem : **Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011.
- Suphi Mehmed Efendi : **Suphi Tarihi**, Haz. Mesut Aydıner, İstanbul, Kitapevi yayınları, 2007.
- Şemdanizade Fındıklı Süleyman Efendi: **Mür’i’t – Tevarih**, Haz. Münir Aktepe, C.I, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- Tanışık, İbrahim Hilmi : **İstanbul Çesmeleri İstanbul Ciheti**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi : **Beş Şehir**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi : **Yahya Kemal**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1995.
- Tekeli, İlhan : **Türkiye’nin kent planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Tekeli, İlhan : **İstanbul’un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Til, Enis Tahsin : **Gazeteler ve Gazeteciler**, Haz. İbrahim Şahin, Ankara, Bilge Yayınları, 2004.

- Tokgöz, Ahmet İhsan : **Matbuat Hatıralarım**, C.I-II, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1930.
- Topuzlu, Cemil : **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, 3.bs., İstanbul, Arma Yayınları, 1994.
- Toros, Taha : **Kahvenin Öyküsü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- TUNAŞAR, Ceyhun : **Dört MasonSadrazam 2**, Ankara, Piramit Yayıncılık, 2003.
- Tunaya, T. Zafer : **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979.
- Ubicini, F.H.A. : **1855’de İstanbul I**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Uğurlu, Nurer : **Orhan Kemal’in İkbal Kahvesi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1973
- Uşaklıgil, Halid Ziya : **Kırk Yıl**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2008.
- Uysal, Zeynep : **Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi**, İstanbul, İstanbul Basın Kurumu, 1991.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı : **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. XVI, 1948.
- Yalçın, Hüseyin Cahit : **Siyasal Anılar**, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976

- Yalçın, Hüseyin Cahit : **Edebiyat Anıları**, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- Yetişkin Kubilay, Ayşe : **İstanbul Haritaları 1422-1922**, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2010.
- Yılmaz, Ömer Faruk : **Asırlar Boyunca Eminönü**, C.III, İstanbul, Eminönü Belediyesi Başkanlığı, 2003.

SÖZLÜKLER

- Ayverdi, İlhan : **Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük H-N: Kubbealtı Lugati**, C.II, 2.bs., İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2006.

ELEKTRONİK (ÇEVİRİMİÇİ) KAYNAKLAR

- (Çevrimiçi) : <https://tr.pinterest.com/pin/752523418957081989/>, 2017.
- (Çevrimiçi) : “Babıâli Caddesi Menazırından”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/529> 2018.
- (Çevrimiçi) : <https://www.loc.gov/pictures/>, 2017.
- (Çevrimiçi) <http://www.eskiistanbul.net>, 2018.
- (Çevrimiçi) : <https://www.dunyabizim.com/> 2018.
- (Çevrimiçi) : <http://www.obmuze.com/#duyun-u-umumiye-idaresi/toparlanma>, 2018.

- (Çevrimiçi) : <https://m.sondakika.com/haber/haber-istanbul-il-milli-egitim-mudurlugu-nde-yangin-4194944/> 04.09.2018.
- (Çevrimiçi) : Sirkeci'deki Meserret Otel'i Butik Otel Olacak! <https://emlakkulisi.com/sirkecideki-meserret-oteli-butik-otel-olacak/77495>, 10.08.2018.
- (Çevrimiçi) : <https://www.ucuztarih.com>, 2018.
- (Çevrimiçi) : <https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/> 2018.
- (Çevrimiçi) : İstanbul büyükşehir Belediyesi Şehir Rehberi <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>, 2018.
- (Çevrimiçi) : <https://tr.wikipedia.org> , 2017.
- (Çevrimiçi) : “Sirkeci’de Feci İnfilak” <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> 10.08.2018.
- (Çevrimiçi) : “Semih Lütfü Kitabevi’nde Son sayfa,” <http://earsiv.sehir.edu.tr>, TT509523, 10.08.2018.
- Akın, Doğan(Çevrimiçi) : “Cumhuriyet, Atatürk’ün Verdiği İttihat ve Terakki Konağı’nı Satıyor.” <http://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/cumhuriyet-ataturkun-verdigi-ittihat-ve-terakki-konagini-satiyor,4689>, 11.06 2018
- Öncan, Erkin (Çevrimiçi) : “Harabeye Dönen Binanın Tarihini Öğrenince Ağzınız Açık Kalacak” <https://odatv.com/cumhuriyetin-dogusuna-taniklik-eden-bina-perisan-halde-1105171200.html> 11.06.2018.

Özyalçiner, Adnan : “Babıâli Ölüyor”,
(Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr>, TT50093, 10.08.2018.

Şehsuvaroğlu Haluk Y. : “İstanbul Konaklarına Dair”
(Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr>. 17.10.2017.

(Çevrimiçi) : <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/cagaloglu-rauf-pasa-konagi/>,
2018.

Tokgöz, Ahmet İhsan : “Matbaacılıkta Bir Hatıra”,
(Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr> 18.10.2018.

OSMANLICA GAZETELER

Ayine-i Vatan, No:1, 14 Ocak 1867.

Ceride-i Havadis, No: 9, 21 Şaban 1256, s.y.

Hayal-i Cedid, No: 43, 23 Ağustos 1910.

Kelebek Mecmuası, No: 28, 18 Ekim 1923.

Servet-i Fünun, No: 1108, 16 Ağustos 1328/ 29 Ağustos 1912.

TEZLER

Çelik, Gözde : “İstanbul Tarihi Yarımadası’nda Tanzimat
Dönemi İdari Yapılar”, Yayınlanmamış
Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Teknik
Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,
2007.

Kuzucu, Kemalettin : “Babıâli Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000.

Ortaylı, İlber : “Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler Kuruluş Dönemi (1840-1878)”, Yayınlanmış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, Ankara, 1974.

Yıldırım, Mehmet Ali : “Tanzimat Döneminde Meslek Okulları”, Ankara, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı** Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.

EKLER

Tablo 1. Camii Ve Mescitler

Vilayet Cami/ Nallı Mescid	Ankara Caddesi üzerinde bulunan Nallı Mescid semtin en eski tarihli yapılarından biridir. Minare duvarında üç dört adet nal bulunduğundan bu isimle anılan mescid Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilmiştir ancak günümüze ulaşana kadar pek çok kez onarım geçirmiştir. ²⁰⁷ Mescid 1868 Hoca paşa yangınında da büyük zarar görmüştür. İki ayrı kapısı üzerinde bulunan 1866 ve 1902 tarihli kitabeler yapının bu tarihlerde onarım gördüğüne işaret etmektedir. Ayrıca yapı 1968 ve 1993 tarihlerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından da onarılmıştır. ²⁰⁸
Hacı Beşir Ağa Cami	II. Ahmet ve I. Mahmud döneminde darüssaade ağalığı yapmış olan Hacı Beşir Ağa tarafından (1657-1746) yaptırılan, bugünkü Alayköşkü Caddesi ile Hükümet Konağı Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan külliye'nin bir unsuru olan cami 1158/1745

²⁰⁷ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, **Hadikatü'l Cevami: İstanbul Camileri ve Diğer Sivil Mimari Yapılar**, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret yayınları, 2001, s. 281.

²⁰⁸ Enis Karakaya, "Nallı Mescid", **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 42.

	yılında inşa edilmiştir. Cami II. Mahmud döneminde büyük bir onarım görmüş, Cumhuriyet döneminde de pek çok kez onarım geçirmiştir.²⁰⁹
Fatma Sultan Camii	İstanbul Valiliği'nin (eski Bâbîâli'nin) karşısındaki Gümüşhaneli Sokak'ta bulunmaktaydı. III. Ahmet'in kızı ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan tarafından 110/1727'de yaptırılmıştır. Caminin yerinde daha öce Piri Paşa mescidi bulunmaktaydı. İbrahim Paşa burada bir saray inşa ettirdiğinde Fatma Sultan da mescidin yerine bir cami yaptırmıştır. 1755 Bâbîâli yangınında ve 1808 Alemdar Mustafa Paşa olayında çıkan yangınlarda camii harap olmuştur. 1827'de II. Mahmud camiyi tamir ettirmiştir. Cami, 1863'ten sonra Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin şeyhliğini yaptığı Nakşibendi Tarikatı'nın Halidi koluna bağlanmış ve Gümüşhanevi Tekkesi adı altında 1925 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1957'deki imar faaliyetleri sırasında cami ve yanındaki

²⁰⁹ Semavi Eyice, "Beşir Ağa Külliyesi", **DİA**, C.VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, ss. 1-3.

	medrese tamamen yıkılmıştır. ²¹⁰
Molla Fenari Cami/ Çatalçeşme Mescidi	Cağaloğlu'nda, Çatalçeşme ve Molla Fenari sokaklarının kesiştiği köşededir. Banisi Fatih Sultan Mehmed devri ulemasından ve Bursa Kadılığında bulunmuş olan Fenarizade Yusuf Bali Efendi'dir. ²¹¹ Yapı bugün Molla Fenari Cami olarak bilinmektedir.
Sarrafi İskender Mescidi	Banisi Kazasker Arap Yahya Efendi'dir. ²¹² Cezeri Kasım Paşa Camisi yakınında inşa edilen camii günümüze ulaşmamıştır.
Tekke Mescidi	Ayvansarayı'nın Tekke Mescidi olarak kaydettiği mescidin banisi sadrazam Rüstem Paşa'nın hocası Hoca Kasım'dır. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sarayının yanına ilhak edilen mescid günümüze kadar ulaşmamıştır. ²¹³
Sahaf Süleyman Han Mescidi	Eski adı Acımusluk şimdiki adı Cemal Nadir Sokağı'nda, Sahaf Süleyman Efendi isminde bir kişinin yaptırdığı mescidin yapım tarihi bilinmemektedir. Mimarını Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

²¹⁰ Semavi Eyice, "Fatma Sultan Camü", **DBİA**, C.III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 273 -274.

²¹¹ Ayvansarayı Hüseyin Efendi, **a.g.e.**, s.122.

²¹² **A.e.**, s.196.

²¹³ **A.e.**, s.113.

	koydurtmuştur. ²¹⁴ Günümüze ulaşmamıştır.
--	--

²¹⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Acımusluk Mescidi”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1958, ss. 195.

Tablo 2. Medreseler

Rüstem Paşa Medresesi	Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri ve aynı zamanda damadı olan Rüstem Paşa tarafından 1550-51 yıllarında Mimar Sinan'a yaptırılan medrese ²¹⁵ bugün, Bediüzzaman Müzesi olarak kullanılmaktadır.
Hacı Beşir Ağa Medresesi	Alayköşkü Caddesi ile Hükümet Konağı Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin bir unsurudur.
Damat İbrahim Paşa Medresesi	Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından İstanbul'da yaptırılan ve Acımusluk Medresesi olarak da bilinen yapı, Cağaloğlu'nda, Cemal Nadir Sokağı (eski adı Acımusluk) üzerindedir. Hadikatü'l-Cevâmî'ye göre, Damat İbrahim Paşa, Hoca Paşa Mescidi olarak anılan Sahaf Süleyman Efendi Mescidi'ne minber koydurmuş, yanına bir darülhadis ve hamam yaptırmıştır. Medresenin yapım tarihi ve mimarı hakkında kesin bir bilgi yoktur. İbrahim Paşa'nın damat ve sadrazam olduktan sonra İstanbul'da giriştiği geniş çaplı imar faaliyetinin büyük bir bölümü mimarbaşı Kayserili Mehmet Ağa tarafından yürütülmüştür. Bu medrese büyük bir olasılıkla bu bağlamda, 1717'den sonra yapılmıştır. Darülhadis ve çevresi zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Sahaf Süleyman Efendi Mescidi arsasına Ferah Hanı yapılmış; hamam ve medrese çevredeki yapılaşma arasında sıkışmış ve sokaktan görünmez olmuşlardır. Cumhuriyet döneminde özel mülkiyete geçen bina matbaa olarak kullanılırken ara duvarları ve revak sütunlarının birkaçı kaldırılmış, betonarme strüktürlü yeni taşıyıcılar eklenmiştir. Kapı ve pencere söveleri, ocak yaşmakları gibi özgün öğelerini yitiren medrese, mülkiyet bölünmesinden de olumsuz biçimde etkilenmiştir. ²¹⁶

²¹⁵ Zeynep Ahunbay, "Rüstem Paşa Medresesi, **DBİA**, C. VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss.374-376.

²¹⁶ Zeynep Ahunbay, "Damat İbrahim Paşa Darülhadisi", **DBİA**, C.II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, ss. 546-547.

Hadım Hasan Paşa medresesi	III. Mehmed döneminde 1006 (1597-98) yılında veziriazam olan Hadım Hasan Paşa tarafından inşa ettirilen Hadım Hasan Paşa Külliyesi'ne ait bir yapıdır. ²¹⁷ Yapıldığında aynı zamanda mescid olarak da kullanılmakta olan yapı bugün Yeni Dünya Vakfı tarafından kullanılmaktadır.
Şah-ı Huban Medresesi	Medrese hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Bâbîâlî'de inşa edilecek Hazine-i Evrak Binası için çevresinde satın alınan arsaları gösteren bir belgeden hareketle medresenin Ebusuud Caddesi üzerinde olduğu görülmektedir. ²¹⁸
Fatma Sultan Medresesi	III. Sultan Ahmed'in kızı Fatma Sultan tarafından yaptırılan medrese bugünkü vilayet konağı karşısındaki yine kendisinin yaptırdığı Fatma Sultan Cami'nin yanında bulunmaktaydı. 1957'deki yol genişletme çalışmaları sırasında cami ile beraber yıkılmıştır. Son zamanlarında medresenin bazı odaları bekârlar tarafından bazı odaları da imalathane ve matbaaların kâğıt kesim işlemleri için kullanılmaktaydı. ²¹⁹
Hoca Rüstem Medresesi/ Kızlarağası Mehmet Ağa Medresesi	Güney'de Divanyolu, batıda Hoca Rüstem, kuzeyde Çatal Çeşme ve doğuda Bestekâr Osman Sokakları ile sınırlanan yapı adası üzerinde bulunmaktadır. Semte adını veren Hoca Rüstem Mescidi karşısında bulunması dolayısıyla "Hoca Rüstem Medresesi" olarak da anılan yapı, III. Murad dönemi (1574-1595) darüssaade ağalarından Hacı Mehmed Ağa (ö. 1590) tarafından yaptırılmıştır. Yapı, Mehmed Ağa'nın Divanyolu üzerinde yaptırdığı sebil ve mekteple küçük bir külliye oluşturmaktadır. Medrese 16. yüzyılda karakterini büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmış, muhtemelen 20. yüzyılın başında yenilenmiş olan sebil ve

²¹⁷ Semavi Eyice, "Hadım Hasan Paşa Külliyesi, **DİA**, C. XV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, ss. 5-7.

²¹⁸ Gözde Çelik, "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları", **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2007, s. 335.

²¹⁹ Hakkı Göktürk, "Fatma Sultan Medresesi", **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C.X, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971, ss. 5582.

	mektepe ise Osmanlı klasik dönem özelliğini yitirmiştir. Mektepe ve sebil Divanyolu üzerinde, medrese kuzeye doğru kıvrılarak uzanan Hoca Rüstem Sokağının eğrisine uyarak geride yer almaktadır. Sebil ve mektebin 1580'de yapıldığı, medresenin daha sonra tamamlanarak 990/1582'de kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.²²⁰ Medrese günümüzde Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı'na tahsis edilmiştir.
--	--

Tablo 3. Tekke, Sarnıç ve Çeşmeler

Gümüşhanevi Tekkesi	1827'de II. Mahmud, Gümüşhaneli Sokakta bulunan Fatma Sultan Camini ihya ettirmiştir. Cami, 1863'ten sonra Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin şeyhliğini yaptığı Nakşibendi Tarikatı'nın Halidi koluna bağlanmış ve Gümüşhanevi Tekkesi adı altında 1925 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1957'deki imar faaliyetleri sırasında cami ve yanındaki medrese tamamen yıkılmıştır.²²¹
Beşir Ağa Tekkesi	Hacı Beşir Ağa Külliyesi'ne aittir. Tekke binası külliye'den ayrı bir unsur olarak inşa edilmiştir. Caminin kuzeybatı köşesinden dar bir sokaktan geçilerek tekkeye ulaşılır. Tekke binası günümüzde İstanbul Valiliği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığı olarak kullanılmaktadır.
Sultan I. Mahmud Çeşmesi	Prof. Kazım İsmail Gürkan Caddesi üzerindedir. Sultan I. Mahmud tarafından inşa ettirilmiş olan çeşmenin tarihi 1155(1742)'dir. Ancak kitabesinden anlaşıldığı üzere daha sonra gelen padişahlar tarafından tamir ettirilmiştir fakat ne zaman ve

²²⁰ Zeynep Ahunbay, "Mehmet Ağa Medresesi", **DBİA**, C.V, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 356.

²²¹ Semavi Eyice, "Fatma Sultan Camii", **DBİA**, C.III, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 273-274.

	kim tarafından tamir ettirildiğine dair bir bilgi yoktur. Çeşmenin kitabelerinden biri kazanmıştır. Çeşme halen akar vaziyettedir. ²²²
Hacı Beşir Ağa Çeşmesi	Hacı Beşir Ağa Külliyesi'ne ait üç adet çeşmedir. Çeşmeler günümüzde hala camii duvarına bitişik vaziyette bulunur.
Ahmet Kethuda Çeşmesi	Bâbüâli civarında Cezeri Kasım Paşa ve Nuruosmaniye camileri arasındadır. Hocapaşa yangınında yanmış, II. Abdülhamid tarafından yenilenmiştir. İlk yapılış tarihi belli değildir. Kitabesindeki tarih 1297 (1879)'dir ²²³
Çatalçeşme	Molla Fenari Cami'nin karşısındaki mektebe bitişik vaziyette bulunur. İlk banisi Abbas Ağa'dır. II. Abdülhamid'in Şehremini Mazhar Paşa tarafından yenilenmiştir. İki cephesinde de sade birer ayna taşı ve teknesi vardır. ²²⁴ Ancak bugün her iki çeşmenin de tekne ve ayna taşları yoktur.
Hadım Hasan Paşa Çeşmesi	Hadım Hasan Paşa Külliyesi'ne ait olan çeşme, yol çalışmaları sırasında kaldırıldığı için bugüne ulaşmamıştır.
Şerife Zeliha Hanım Çeşmesi	Eski adı Acımusluk yeni adı Prof. Kazım Gürkan olan sokakta bulunmaktaydı. Cephesi mermer kaplı ve ayna taş kabartma şekillerle süslü olan çeşme, Enbiyeyihassa Müdürü Sait Abdülhalim Efendi'nin eşi Şerife Zeliha Hanım'ın hayratıdır. Yapım yılı 1287(1870)'dir. ²²⁵ Ancak günümüzde mevcut değildir.
Cağaloğlu Yokuşu Çeşmesi	Cağaloğlu Yokuşu'nda bulunan çeşme günümüzde hala mevcuttur.
Acımusluk Sokağı Sarnıcı	Sirkeci yönünden Cağaloğlu'na girişte, vilayet binasının karşısındaki Cağaloğlu Yokuşu'nu sağdan kesen Cemal Nadir Sokağı'nın bitiminde ve sol tarafta, eski Çiftesaraylar arsasında bulunan sarnıç ve mahzendir. Bizans dönemine ait olduğu tahmin

²²² **İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi**, Ed. Necdet Ertuğ, C.II, İstanbul, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, s. 226.

²²³ İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri: İstanbul Ciheti**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, s.290

²²⁴ **A.e.**, s.290

²²⁵ **A.e.**, s.280.

	edilmektedir. Mahzen ve içindeki sarnıçtan ilk kez 1893'te İstanbul'daki tüm sarnıç ve mahzenleri gezen J. Strzygowski ve P. Forchheimerz bahsetmiştir. O dönemde kapalı olduğu için içine girilemeyen sarnıcın ilk planını ise, 1895'te, Sadrazam Cevad Paşa'nın, eski su tesislerini ihya etmek istemesini değerlendiren B. Paluka çizmiştir. Sonradan K. Wulzinger tarafından yeniden çizilen plana göre, sarnıcın bulunduğu mahzen oldukça büyük bir binaya aittir. Haliç manzaralı bu binanın üst katları günümüze kadar gelmemişse de, mahzen ile aynı plana sahip olduğu ve mahzenin bir kısmının daha sonra sarnıca dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir. Buradan sokağa uzatılan bir boru ile dışarı ulaştırılan suyun, sokağa adını veren su olduğu sanılmaktadır.²²⁶
Nuruosmaniye Sarnıcı	Eminönü'nde, Cağaloğlu'ndan Nuruosmaniye Camii yönüne giderken, Nuruosmaniye Caddesi'nin sol kenarında bulunmaktaydı. 1987'de kanunsuz bir şekilde yıkılıp yerine büyük bir bina inşa edilmiştir. Bizans döneminde ait en önemli su tesissilerinden biri olarak kabul edilmektedir.²²⁷

²²⁶ “Acımusluk Sokağı Sarnıcı”, **DBİA**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 64.

²²⁷ Enis Karakaya, “Nuruosmaniye Sarnıcı”, **DBİA**, C.VI, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, ss. 104.

Tablo 4. Hamamlar

Cağaloğlu Hamamı	1741’de I. Mahmud tarafından Ayasofya Camii içinde yaptırılıp vakfedilen kütüphaneye gelir sağlamak amacıyla inşa edilen, İstanbul’un en büyük çifte hamamlarından olan Cağaloğlu Hamamı, eski adı Hilal-i Ahmer yeni adı Prof. Kazım İsmail Gürkan olan cadde üzerinde bulunmaktadır. Cağaloğlu (Cigalazade) Sinan Paşa’nın sarayının bu civarda olmasından dolayı bulunduğu semt gibi hamam da onun adını almıştır. Hamam, 18. yüzyılda İstanbul’da inşa edilen en büyük çarşı hamamlarının sonuncudur ve hala işletilmektedir. ²²⁸
Acı Hamam	Sultanahmet’ten Çemberlitaş’a doğru sağ koldan Divanyolu’na açılan Dr. Emin Paşa Sokağı üzerinde bulunan hamam, 17. yüzyılda inşa edilmiş olup halk arasında Acı Hamam Tatlı Su olarak anılmaktaydı. Bunun nedeni hamama verilen suyun Topkapı Sarayı’ndan sağlanmasıdır. Hamam günümüzde hala kullanılmaktadır. ²²⁹
Acımusluk Hamamı	Eski adı Acımusluk yeni adı Cemal Nadir Sokağı’nda bulunan ve 18. yüzyıl hamamlarından olan yapı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. ²³⁰ Restorasyonu devam etmektedir.

²²⁸ Semavi Eyice, “Cağaloğlu Hamamı”, **DiA**, C.VII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 12

²²⁹ Özkan Ertuğrul, “Acı Hamam”, **DBİA**, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, ss. 62.

²³⁰ Reşat Ekrem Koç, “Acımusluk Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı”, **Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1958, ss. 194.

Şengül Hamamı	Alemdar Mahallesi'nde Alayköşkü Caddesi üzerinde, Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin yakınında bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'nin de İstanbul hamamları arasında saydığı hamam 1962'den sonra Köşk Hamam'ı adıyla anılmaktaydı. E. H. Ayverdi, bu yapının Mahmud Paşa Sarayı'nın hamamı olduğunu yazar. Sadrazam Mahmud Paşa'nın (ö. 1474) vakıfları içinde de bu hamamın adı bulunmaktadır. ²³¹
---------------	---

²³¹ Enis Karakaya, “Şengül Hamamı”, **DBİA**, C.VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 160.